НАЦИОНАЛЕН ФОНД „НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“

Съдържателен отчет по проект за сабатична година
ДСАБ 02/4 – 13/01/2010

БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ В ЛОНДОН

ОБРАЗОВАТЕЛНИ СТРАТЕГИИ И МИГРАЦИОННИ МОДЕЛИ

ДОЦ. Д-Р ИРИНА ЧОНГАРОВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Център за езици и междукултурна комуникация
irinatch@uni-plovdiv.bg

CRONEM
Centre for Research on Nationalism, Ethnicity and Multiculturalism
Roehampton University / University of Surrey
i.chongarova@roehampton.ac.uk

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ 3

1. ВЪВЕДЕНИЕ 4
1.1. Обект, цели и задачи на изследването 5
1.2. Структура на отчета 6
1.3. Времева рамка на изследването 7

2. КОНТЕКСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО – СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ И ПРЕДХОДНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 10
2.1. Британската миграционна политика и българите във Великобритания 10
2.2. Българските студенти във Великобритания 15
2.3. Българските студенти в Лондон 19

3. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО 21
3.1. Социален и културен капитал. Социални и културни трансфери 21
3.2. Студентска миграция и мобилност 22
3.3. Трудова vs образователна миграция 24

4. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО 27
4.1. Общи методи на изследването 27
4.2. Процедури на изследване и анализ 27
4.3. Описание на теренните методи 29

5. ПРОФИЛ НА БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ В ЛОНДОН, 1999-2009 32
5.1. Лични данни 33
5.2. Образование 36
5.3. Семейство и социална среда 45
5.4. Работа 50
5.5. Миграционна история 55

5.6. Социални трансфери, образователни стратегии и миграционни модели 71
5.7. Българските студенти в Лондон в контекста на някои общи тенденции в международната студентска мобилност 80

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ 88

7. ПРИЛОЖЕНИЯ 90
7.1. Библиография 90
7.2. Списък на фигурите и таблиците 98
7.3. Анкета за проучването 100
7.4. Разпространение на резултатите от изследването 108
7.5. Списък на съкращенията 110

РЕЗЮМЕ

В този проект поставям във фокуса на изследване българските студенти, пристигащи в Лондон в периода 1999 – 2009 г. Това са две първоначално доста различаващи се групи: 1) българските студенти, приети в британски университети и пристигнали във Великобритания със студентски статут, и 2) студентите от различни български висши училища, които пристигат във Великобритания по схемата за сезонни селскостопански работници, на езикови курсове или като туристи, които решават да останат на работа в Лондон. Макар тези два случая да се определят като различен тип миграция (в първия – образователна, а във втория – икономическа), според хипотезата на настоящото изследване обединяващ за българските студенти от двете групи е факторът „стремеж към професионално развитие".

Целта на това изследване е да се проучи как стремежът към професионална изява в комплекс с други фактори (пол, възраст, езикова компетентност, семейни връзки) повлияват образователните стратегии и миграционните намерения на българите от гореописаните групи в Лондон; как самите те оценяват натрупания при престоя им в чужбина социален и културен капитал, с който (част от тях) биха се завърнали в България.

Изследването се базира върху културно-теоретичния модел на Пиер Бурдийо за различните типове капитал. То използва методология, която съчетава количествени и качествени методи (анкетиране и дълбочинни интервюта). На основата на анализа на 147 анкети и 53 дълбочинни интервюта изследването изяснява въпроси, възникващи във връзка с българските студенти в Лондон като важен за България ресурс: доколко завършващите висшето си образование в британски университети виждат себе си в България; успяват ли да завършат висшето си образование българските студенти, които прекъсват обучението си, за да се включат в различни схеми за икономическа мобилност; какво представляват неотделимите от мобилните българи културни и социални трансфери (social remittances), които за разлика от финансовите трансфери не се регистрират от никоя финансова институция.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

България е част от европейското образователно пространство много по-рано от деня, в който присъединяването на страната ни към Европейския съюз стана факт. Професионалният живот на поколението университетски преподаватели, към което принадлежи и авторът на това изследване, започна във време, когато се прекрояваха границите ни с Европа. Едни врати за международни контакти се затваряха, а други – нови, се отваряха пред академичната общност в България. Издъхна така нареченият безвалутен обмен между висшите училища на „социалистическия блок". Неподновени останаха държавни културни спогодби, по силата на което секнаха възможностите за научни специализации и обучение в Русия и други социалистически страни. Това по неизбежен начин се отрази на жизнеността на дългогодишните професионални контакти.

Нови програми, целящи приобщаването ни към унифициращотото се научноизследователско и образователно пространство на разширяващия се Европейски съюз, ни превърнаха в партньори на западноевропейски университети. Станахме част и от Болонския процес. Промяната на посоките се отрази и на изискванията към преподаватели, студенти и ученици и очакваната от тях компетенстност, в това число езикова. Руският език се оказа задълго изваден от учебните планове и беше заменен от английския, за преподаването на който в движение се квалифицираха и преквалифицираха кадри.

Настоящото изследване на международната миграция на студенти е фокусирано върху едно динамично десетилетие, започващо в самия край на миналия век. Твърдението, че „следването в чужбина до началото на 90-те години е привилегия на една политически лоялна прослойка" (Лякова 2008) е валидно в различна степен за различните „чужбини". Хиляди български студенти учат в университети в Съветския съюз от средата на 50-те години до началото на 90-те години на 20 век. Не можем да не се съгласим обаче, че след края на 90-те следването в чуждестранни университети придобива все по-масов характер в посока към Западна Европа.

Мястото на изследването е Лондон – градът, който говори на 300

езика, един от най-силните магнити за световна миграция.

Домакин на това изследване е Центърът за изследване на етничността и мултикултурализма (CRONEM) при университетите Съри и Рохамптън, Лондон, с изпълнителен директор проф. Джон Ийд. CRONEM е многоезична и мултикултурна лаборатория, на която дължа навлизането си в проблематиката на миграционните изследвания.

Осъществяването на проекта беше възможно благодарение на финансирането му от Националния Фонд „Научни изследвания“, по конкурс „Сабатична година – 2009“.

Това изследване не би било възможно и без готовността за участие в него на българските студенти в Лондон. Благодаря на всички, които участваха в проучването, и особено на Васи Раленекова, Маша Орбант и Елеонора Димитрова (настоящи и бивши български студенти в Лондон), които помогнаха в разпространяването на анкетата.

Признателна съм на на г-н Любомир Кючуков – посланик на България в Лондон, и на третия секретар – г-жа Десислава Найденова за интереса към проекта и готовността им да го представим в българското посолство пред българската студентска общност в Лондон.

Благодарна съм на д-р Йорданка Вълканова (Christ Church University) и д-р Евгения Маркова (London Metropolitan University) за препоръките към методологията на изследването, на Ивана Петкова (ПУ „Паисий Хилендарски“) за прочита и бележките по текста, на дъщеря ми Десислава, чиято помощ не се изчерпва с разработката на онлайн анкетата и привеждането на фигурите в това изследване в окончателния им вид.

1.1. ОБЕКТ, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.

В настоящия проект поставям във фокуса на изследване българските студенти, които пристигат в Лондон в периода 1999 – 2009 г. Това са две първоначално много различаващи се групи: 1) българските студенти, приети в британски университети, и 2) студентите в различни български висши училища, които пристигат във Великобритания по схемата за сезонни селскостопански работници, за обучение по английски език или с друг статут. Макар тези два случая да са определяни като различен тип миграция, в първия – образователна, а във втория – икономическа, според хипотезата на настоящото изследване обединяващ за българските студенти от двете групи е факторът “стремеж към професионално развитие”.

Целта на този проект е да проучи:

1. Как стремежът към професионална изява в комплекс с други фактори (пол, възраст, езикова компетентност, семейни връзки) повлияват миграционните намерения на българите от гореописаните групи в Лондон?
2. Какви са миграционните и образователните стратегии на българските студенти, насочили се към Великобритания и какви фактори влияят върху формирането на тези стратегии?
3. Как самите те оценяват акумулирания при престоя им в чужбина социален и културен капитал, с който (част от тях) биха се завърнали в България?

За постигането на целите на изследването е нобходимо да бъдат решени следните задачи:

- да се конструира методология на изследването, която да даде възможност за намиране на отговор на поставените в изследването въпроси;
- да се съберат емпирични данни, на основата на които да се възпроизведе профил на българските студенти в Лондон;
- да се изследва начинът, по който фактори като възраст, пол, образование, семейни връзки, личностни характеристики, познания по английски език формират миграционното решение;
- да се проучат факторите, които определят избора на Лондон като дестинация за образователна мобилност;
- да се изследва отношението на българските студенти към етническото разнообразие в Лондон;
- да се проучи кои са основните ценности и опит, които студените придобиват за времето на пребиваването си в Лондон.

1.2. СТРУКТУРА НА ОТЧЕТА

Този отчет се състои от 7 основни части. 3/с.6 структура на отчета Разработен е в обем от 110 страници и 9 страници резюме на английски език. Във **Въведението (Част 1.)** са дефинирани целите и задачите на изследването. Описани са основните дейности, чрез които се постигат планираните в изследването резултати. Въвежда се времева рамка на изследването – динамичното десетилетие 1999 – 2009 г.

Част 2. представя контекста на изследването: разглежда се британската миграционна политика по отношение на българите и представя

съществуващи проучвания за българите във Великобритания; представя статистика на българските студенти във Великобритания и Лондон.

Част 3. задава теоретична рамка на изследването и интердисциплинарността като основен изследователски подход. В нея се дефинират основните понятия, на които се базира изследването.

В **Част 4.** е описана методологията на изследването: използваните теренни методи – анкетата и дълбочинното интервю и процедурите, по които е анализиран материалът.

Част 5. е централна за изследването и представя резултатите от проведеното теренно проучване. Описанието на профила на българските студенти в Лондон следва структурата на анкетирането. В обобщението са изведени основните миграционните модели и образователните стратегии, стоящи зад индивидуалните случаи на студентска миграция. На базата на сравнение с резултати от проучвания на студентската миграция в други посоки (Австрия и Германия) се разглежда спецификата на "случая Лондон" като направление на студентска мобилност от България.

Работата завършва със **Заключение (Част 6.)**, обобщаващо изводите, направени на база на изследването.

Приложенията (Част 7.) включват библиография (страници), описание на разпространението на резултатите от изследването, образец на анкетата, разработена за изследването, списък с използваните съкращения, списък на включените таблици и фигури.

1.3. ВРЕМЕВА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Периодът 1999 – 2009 година се характеризира с изключителна динамичност за българското и международното образование в контекста на динамичните последствия от големите промени, настъпили в света едно десетилетие по-рано. Ето само някои от тях.

На 19 юли 1999 г. тогавашната заместник-министър на образованието, доц. д-р Анна-Мария Тотоманова, подписа Болонската декларация. Към този момент в България няма нито един държавен университет, в който да е била въведена Европейската система за трансфер на кредити. Изключение са отделни факултети в различни висши училища.

През март 2000 г. е приета Лисабонската стратегия. В нея се формулира целта за създаване на интегрирана Европейска изследователска зона чрез премахването на пречките за мобилност на учените. Очаква се, че това ще задържи висококачествения изследователски талант в Европа и ще бъде

двигател за конкурентноспособността и разбирателството на континента.

Април 2000 г. В началото на новия век за първи път ясно са артикулирани на държавно равнище идеите за привличане на български професионалисти от цял свят с опит в най-различни области, както и български студенти в чужбина, за да помагат в процеса на присъединяване на страната към Европейския съюз. Първата годишна среща „Българският Великден", в която участват повече от 600 души, е организирана от правителството на Обединените демократични сили, с министър председател Иван Костов, по време на Великденските празници през 2000 г. През следващите години обаче поради обвързаността си с политическите промени в България движението губи консолидацията си , а постепенно и популярност и доверие.

08 април 2001 година. България е „извадена" от черния Шенгенски списък. Това е „видимото" начало на присъединяването ни към Европейския съюз. Това е началото и на нова миграционна вълна, която е насочена основно към нашата съседка, член на ЕС – Гърция.

Великобритания запазва визовия режим за България, което е препятствие за масова миграция в тази посока. Тя обаче не остава встрани от общия настрой за либерализация на визовия режим – българи получават с лекота визи за обучение. През март 2004 година името на България се оказва замесено във визов скандал във връзка с разкрития на фалшифицирани документи, съпътстващи издаването на бизнес визи. Скандалът се оценява като вътрешнополитически за Великобритания, но в резултат е спряно издаването на визи (не само бизнес визи) за българи, което поставя голям брой български мигранти във Великобритани и техните семейства в изключително сложна ситуация.

Май 2004 г. Разширяване на Европейския съюз с 10 нови страни членки. Великобритания е една от трите страни (заедно с Швеция и Ирландия), които отварят своя трудов пазар за граждани от новите членки на Европейския съюз. Масовата миграция от новоприетите страни към Великобритания довежда до социално напрежение във връзка с работните места и ресурсите за настаняването, образованието и здравеопазването на новопристигналите мигранти и до сериозно безпокойство от предстоящото присъединяване на България и Румъния.

1 януари 2007 г. България е член на ЕС. Еврооптимизмът е смесен с горчивината от разграничението между първия и втория ешелон на присъединяването. Това се чувства особено остро във Великобритания, където българи и румънци, за разлика от гражданите на страните от предишното разширяване на Европа, са ограничени в правото да работят. От-

носно таксите за обучение обаче българите са изравнени с останалите европейски страни и с местните студенти (home students). Това довежда до почти двойно увеличение на броя на българските студенти във Великобритания през 2009 в сравнение с броя им през 2007 година.

На 5 юни 2008 Министерският съвет на Р България приема подготвената от работни групи на различни нива *Националната стратегия на Република България относно миграцията и интеграцията (НСМИ) 2008-2015* Стратегията формулира работата с българите в чужбина като държавен приоритет.

Финансовата криза, започнала през есента на 2008 година, краят на която различни източници предричат по различен начин и в различно време, пряко или косвено довежда до края на не едно правителство. Тя се отразява върху процентите от държавните бюджети, отделяни за образование и наука. Конкретното измерение на последствията от финансовата криза остава извън времевите рамки на този проект. Към времето на написването на този отчет системата на висшето образование във Великобритание е много различна от онази, в края на 2009 година.

През октомври 2010 година британската преса публикува изводите на независимата комисия на лорд Браун, която още по поръчение на предишното правителство започна оценка на ситуацията с таксите за обучение в британските университети. Предложението да бъде предоставена пълна свобода на университетите при гласуване на таксите не намери достатъчна подкрепа. Но въпреки разногласията в управляващата коалиция на 9 декември 2010 беше гласувано увеличаване на таксите за обучение, като горната граница от 3 290 британски лири беше вдигната на 9 000. Това означава, че таксите за местни студенти (и за студенти от ЕС) ще са все още по-ниски от таксите в САЩ. Но в британското общество все още е ярък споменът за безплатното висше образование, въведено след края на войната, и подобен ръст на цената на образованието предизвиква сериозно недоволство.

Увеличаването на таксите за обучение поражда голямо безпокойство и у онези кандидат-студенти (и у техните родители), които планират обучение във Великобритания. Вече е ясно, че промяната в условията за обучение във Великобритания ще доведе до промени в броя и структурата на онези групи българи, които ще се насочват към британски университети. Това обаче не би се отразило върху всеобщата тенденция за активизираща се студентска мобилност, която се разглежда в по-широк философски смисъл – като част от младежката култура (International student mobility 2004).

2. КОНТЕКСТ НА ПРОУЧВАНЕТО – СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ И ПРЕДХОДНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

2.1. БРИТАНСКАТА МИГРАЦИОННА ПОЛИТИКА И БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

През последните две десетилетия във Великобритания по легален и нелегален път пристигат хиляди българи, които са част от огромния поток от мигранти от източноевропейски държави. От 1994 г. българи могат да полу-чават визи за самонаети лица съгласно Договора за асоцииране към Европейската общност (ЕСАА). Възможности съществуват и по Схемата за сезонни селскостопански работници (SAWS), а след 2002 г. и по Секторната схема (SBS). Действието на схемите SBS и SAWS е ограничено и от 2008 година се разпространява само върху българи и румънци.

От януари 2007 година като граждани на Европейската икономическа зона (ЕИЗ) българите имат право на свободно движение в нея. За да упражняват договорно право обаче, те трябва да поискат издаване на Регистрационен сертификат на Европейския съюз. Българите във Великобритания могат да упражняват договорни права като студенти; като самонаети лица; като лица, които могат да се издържат самостоятелно. По преходните разпоредби, които влизат в сила на 1 януари 2007 г., повечето граждани на страните от група А2 – България и Румъния, нямат право да работят съгласно законите на ЕС. Български граждани могат да упражняват договорно право на работещи в Обединеното кралство без ограничение при следните обстоятелства:

- ако на 31 декември 2006 г. или след тази дата имат завършени 12 месеца непрекъсната законна трудова заетост в Обединеното кралство;
- ако имат разрешение за влизане или постоянно пребиваване в Обединеното кралство, като това разрешение не подлежи на ограни-

чение за започване на работа;

- ако са омъжени/женени за гражданин на Обединеното кралство или за лица в Обединеното кралство;
- ако са членове на семейството на гражданин на ЕИЗ, който има право на постоянно пребиваване и не се налага да отговаря на критериите за разрешително за работа.

Ако не отговарят на изискванията за регистрационен сертификат, който дава право на работа в Обединеното кралство, или нямат разрешение за постоянно пребиваване, получено преди 1 януари 2007 г., което дава право на работа, от българските граждани се очаква да кандидатстват за карта на работещ от присъединените страни (accession worker card), преди да започнат работа в Обединеното кралство.

Допълнителни възможности за легална миграция на висококвалифицирани лица се предоставят по програми като Програмата за висококвалифицирани мигранти (HSMP), която влиза в действие през 2002 г., а през през юни 2008 г. бива заменена с нова програма – Tier 1 (General). Конкретните параметри (показатели по възраст, образование, предишен опит във Великобритания, доход, владеене на английски език) в тази програма са динамични. Действащите понастоящем параметри са уточнени през април 2010 година и са валидни до 31 март 2011, когато отново предстои тяхното преразглеждане.

Тази програма има за цел да позволи на висококвалифицирани лица с „изключителни умения“ да имигрират във Великобритания и да работят като наети или самонаети лица. Тя предвижда различна процедура за издаване на разрешително за работа, защото при нея не е необходимо кандидатът да има предложение за наемане на работа от британски работодател или разработен бизнес план. За да бъде признат за висококвалифициран мигрант по тази програма, българският гражданин трябва да кандидатства пред специално създаден в Шефийлд отдел за разглеждане на кандидатури от България и Румъния.

Кандидатът се оценява по стандартна точкова система, като, за да бъде одобрен, е необходимо да има определено количество точки по критериите за оценяване. С цел да се задържат завършилите във Великобритания международни студенти през 2008 година е въведена програмата „Post Study work“, която замества схемите „International Postrgaduate scheem“ и „Fresh Tallent: Working in Scotland“. Програмата е валидна за лица, завършили курс за висше образование, включително и докторска степен, в лицензирани университети във Великобритания през последните 12 месеца (UKBA).

Може да се твърди, че въпреки значителния изследователски интерес към разширяването на ЕС и присъединилите се през 2004 г. държави (групата А8) огромното болшинство от изследвания е фокусирано върху мигрантите от Полша. Мигрантите от другите източноевропейски държави остават относително невидими. Това в още по-голяма степен се отнася за България и Румъния, като и в тази група от две нови членки на ЕС, известна като А2, България е много по-слабо проучваната. Изследванията, в които българите са включени като контролна група, са по-скоро изключение (виж COMPAS 2006; Salt 2006; Markova, Black 2007; Datta 2010). Интересен пример е публикацията, разглеждаща миграционните потоци между България и Великобритания (както за българите във Великобритания, така и за британците в България) *"Присъединяване и миграция"* (Eade, Valkanova 2009).

Информираността си за българите във Великобритания в значителна степен дължим на поредицата проучвания (самостоятелни и в екип) на д-р Евгения Маркова (Маркова 2010; Markova 2007; Markova, Black 2007). В едно от последните ѝ изследвания (Маркова 2010) въз основа на проучвания, проведени в периода 2005 – 2009 г., се правят изводи за трудовата заетост, образованието и жилищното настаняване на българските мигранти във Великобритания, живеещи в Лондон, Брайтън и Хоув. (Маркова

ТАБЛИЦА 2.1. Българи във Великобритания (2001, 2004, 2005, 2007, първо тримесечие на 2009 г.)

	2001 г.	2004 г.	2005 г.	2007 г.	2008 г.	януари - март 2009 г. *
Преброяване от 2001 г. База данни на ОИСР	5254 5350	-	-	-	-	-
SBS	няма данни	1424	1683	1160	1380	1150
SAWS	няма данни	2456	3006	5640	1040	4355
Трудова карта за граждани на новоприсъединили се държави	не важи	не важи	не важи	1615	1380	205
Регистрационни свидетелства	не важи	не важи	не важи	9170	6265	1310

** Министерство на вътрешните работи прекратява издаването на Статистическите данни за наблюдение на присъединяването към ЕС от март 2009 г. Всички цифри се отнасят до одобрени заявления.*

Източник: Маркова 2010, 130

2010, 128-161). В проучването е упоменат нарастналият брой на одобрените заявления от българи по схемата за висококвалифицирани мигранти HSMP, които през 2005 са 59, след като през 2002 година са били едва 6 (HSMP влиза в действие на 01.02.2002 г. и данните за 2002 г. са от 01.02. до 31.12.2002). Макар висококвалифицираната миграция да не е във фокуса на тези проучвания, те предоставят данни за контекста, в който съществува образователната миграция на българи във Великобритания.

Преброяването на населението във Великобритания от 2001 г. регистрира 5350 български граждани, а още 2965 са регистрирани като получили право на пребиваване. По-скорошни оценки (от 2007 до първото тримесечие на 2009 г.) за броя на българите във Великобритания предоставят Статистическите данни за наблюдение на присъединяването към ЕС. В Таблица 2.1. са обобщени данни от официалната статистика във Великобритания за броя на работещите по различни схеми българи (по Маркова 2010).

Новите данни за първото тримесечие на 2010 г., събрани от операторите на SAWS, показват, че броят на одобрените заявления е 5730, т.е. с 1500 по-голям в сравнение с първото тримесечие на 2009 г. (ONS).

По данни, публикувани от годишника на ONS (Annual Population Survey), през 2004 г. българите са на 52 място сред най-многочислените национални общности във Великобритания, през 2009 година те се изкачват до 33 място в тази класация. Броят на мигрантите от България нараства с една трета между 2004 и 2005 година, което е стимулирано от сравнително улеснена-

ФИГУРА 2.1. Българите във Великобритания (2004 – 2009)

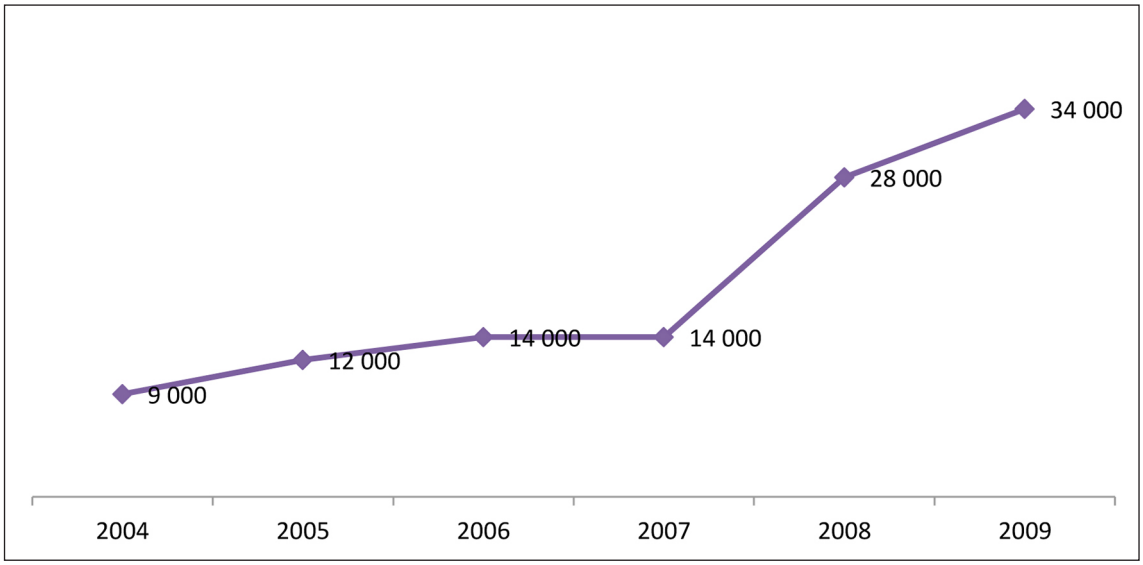

Източник: ONS. Population by country of birth and nationality from the Annual Population Survey (http://www.statistics.gov.uk/StatBase/Product.asp?vlnk=15147)

та процедура за придобиване на английска бизнес виза. Слабото увеличение през 2006 и запазването на броя на българите през 2007 г. може да се обясни с отекващите последствия от визовия скандал през 2004 г. и известната инерция и нерешителност за миграция след отмяната на визите през 2007 година. Виждаме обаче удвояване на броя на българите през 2008 година и последващо нарастване през 2009, независимо от задълбочаващата се финансова криза и завръщането на някои от мигрантите в България.

Цифрите, отразяващи броя на българите във Великобритания според Националната стратегия, са двойно по-големи от посочените от ONS: около 60 хиляди души (Стратегия 2008). По оценка на българското посолство в Лондон постоянно живеещите във Великобритания българи е още по-голям – около 70 000 души, като се смята, че още около 30 000 прекарват значителна част от времето си във Великобритания (Интервю с посланика на България в Лондон, г-н Л. Кючуков, 25 ноември 2010). Тук няма да влизаме в дискусия по отношение на методиката на изчисление и политиката, стояща зад различните цифри. Присъединявам се към онези, които приоритизират важността на това, какво стои зад цифрите.

Изследванията на високообразованата миграция от България поставят във фокус различни нейни аспекти и различни географски направления (виж изследванията на мигрантския потенциал на българските студенти (Томо-

ФИГУРА 2.2.1. Български кандидат-студенти и приети във висшите училища във Великобритания (2007 – 2009 г.)

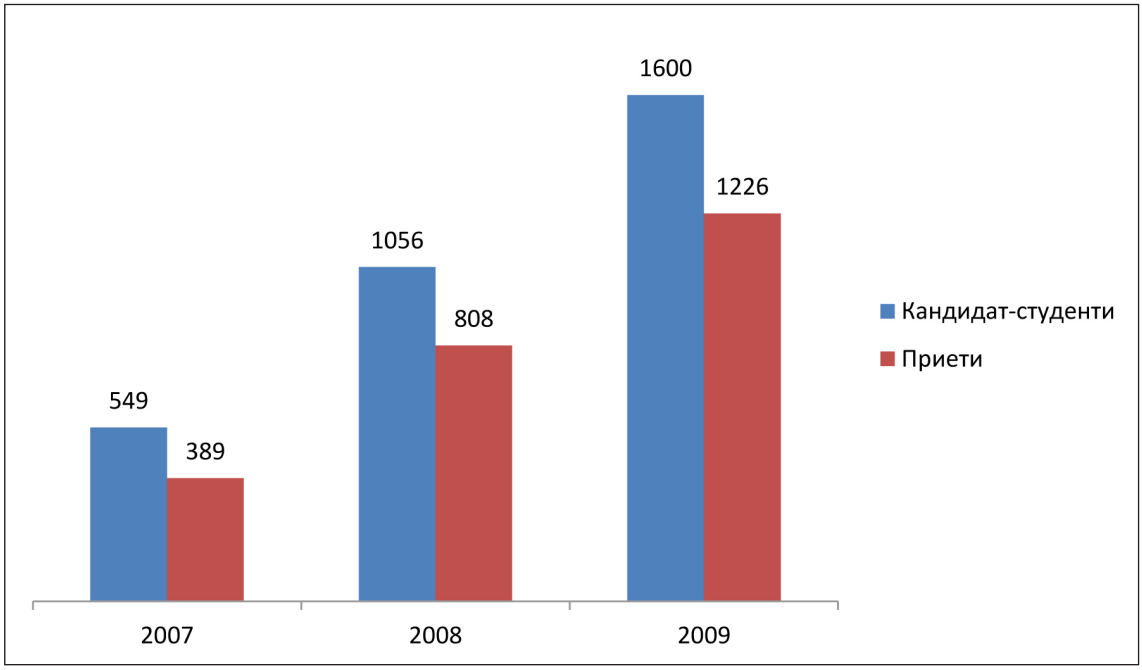

Източник: UCAS

ва 2002, Макни 2009), завръщащите се българи, завършили в чужбина (Ilieva 2009), Лякова 2008, Karabinova 2008 и др). Не са ни известни изследвания на българските студенти във Великобритания и Лондон. Съществуват обаче статистически данни, на които това изследване може да се опре.

2.2. БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ ВЪВ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Най-често цитираната в медиите статистика в сферата на висшето образование е тази на Британската централизираната служба за прием на студенти - UCAS (Universities and Colleges Admissions Service). UCAS съществува от 1993 година. 10 години по-късно, когато подаването на документи по електронен път бива огласено и през 2006 година въведено като единствен начин за кандидатстване във висше училище, членове на UCAS са голяма част от британските висши училища и кандидатстването по програмите за бакалавърска степен се извършва предимно чрез тази система (изключение са предимно частните университети, а също така магистърските програми, за които студентите кандидатстват директно в избраните от тях висши училища).

По данни на UCAS над 1600 българи са кандидатствали в университети във Великобритания през 2009 г., като 1226 от тях са били приети. Това означава ръст с около 1/3 в сравнение с 2008 година, когато канди-

ФИГУРА 2.2.2. Българските студенти във Великобритания по пол (2009 г.)

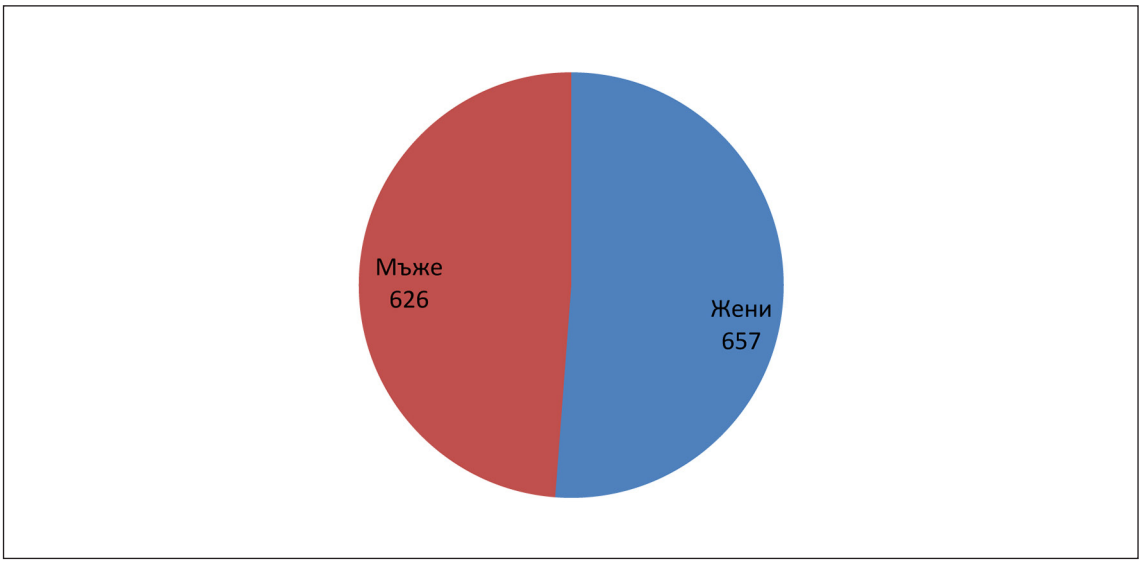

Източник: UCAS

датите са около 1100, от които 808 са приети. Ръстът през 2008 година е още по-значителен в сравнение с 2007 г. – над 100%, когато са приети 389 от кандидатстващите 549 българи.

По данни на UCAS България се нарежда на 15 място сред общо 22 страни с най-много приети студенти във Великобритания за 2008 г. (в класацията са включени само държави с над 600 одобрени кандидати). Значителен ръст в интереса към британското висше образование е регистриран в Китай, Хонг Конг, Малайзия, Индия, Сингапур и Канада. Спад се наблюдава в броя на кандидатите от САЩ и Кипър и в по-малка степен Германия и Франция. Общо чуждестранните студенти във Великобритания през 2008 година са 47 802 души, което е с 4% повече в сравнение с 2007 г.

Броят на българските момичета в британските висши училища (657) е малко по-голям от броя на момчетата (626). Както ще видим, тази симетрия се нарушава, когато анализираме данните по специалности и съответно, по региони във Великобритания.

Огромното болшинство от българските студенти (1121) са на възраст под 21 години и само 154 са на възраст над 21 години. Можем да предположим, че причините за тази огромна разлика – почти 10 пъти – са няколко. Болшинството от българите са новоприети в бакалавърските програми, за които кандидатстват предимно току-що завършилите средното си образование. Магистърските програми са много по-трудно достъпни поради цената си. Освен това, тук става очевидна ограничеността на данните на UCAS за магистърския курс на обучение. Имаме основание да смятаме, че българи, които учат в магистърски програми, са кандидатствали директно в избраните от тях университети и не попадат в статистиката на UCAS.

Както става видно от Фигура 2.2.4., българите не са равномерно разпределени в различните региони във Великобритания. Лондон е на второ място по брой на българските студенти след Югоизточна Англия, където се намират няколко университета с много активна политика за набиране на

ФИГУРА 2.2.3. Българските студенти във Великобритания по възраст (2009 г.)

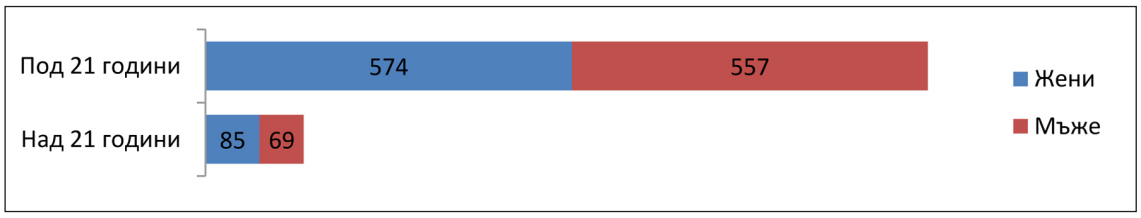

Източник: UCAS

международни студенти: Univerity of Kent, Christ Chirch University Canterbury, Greenwich University. Лондон е следван от региона West Midlands (градове като Бирмингам, Ковънтри, Уорик и др.), където освен „класически университети“ се намират и така наречените стари политехники, което обяснява по-големия брой мъже, обучаващи се във висшите училища в този регион.

Разпределението по пол в различните региони е обвързано с избора на специалност. Както виждаме, броят на мъжете значително надвишава броя на жените в специалностите, свързани с математика и компютърни науки.

Фигура 2.2.5. представя популярните специалности сред българските студенти. Като абсолютен фаворит (както сред мъжете, така и сред жените) са специалностите в областта на мениджмънта и бизнеса, следват компютърни науки, право, икономика, архитектура, политика и дизайн.

ФИГУРА 2.2.4. Българските студенти във Великобритания по региони (2009 г.)

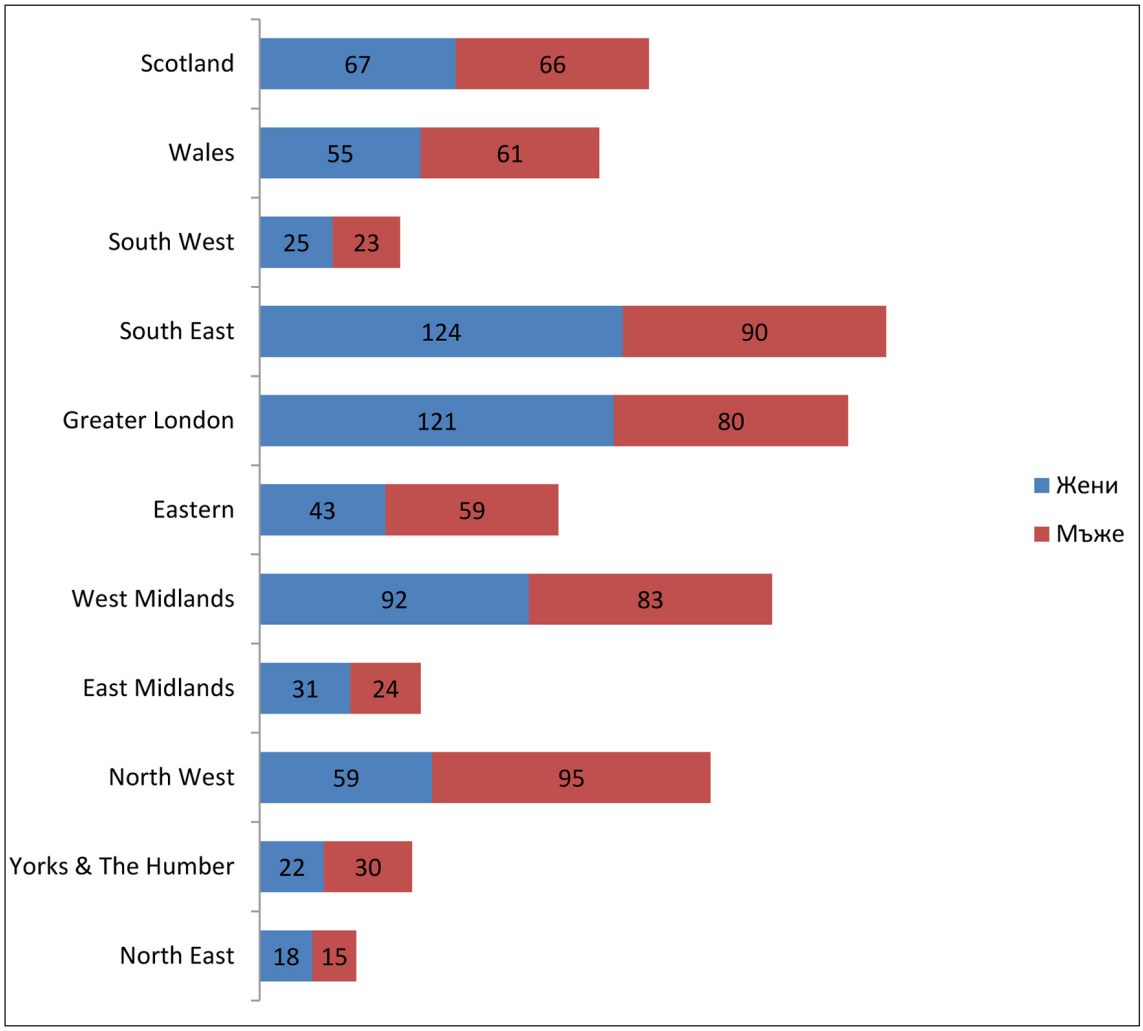

Източник: UCAS

ФИГУРА 2.2.5. Българските студенти във Великобритания по специалности (2009 г.)

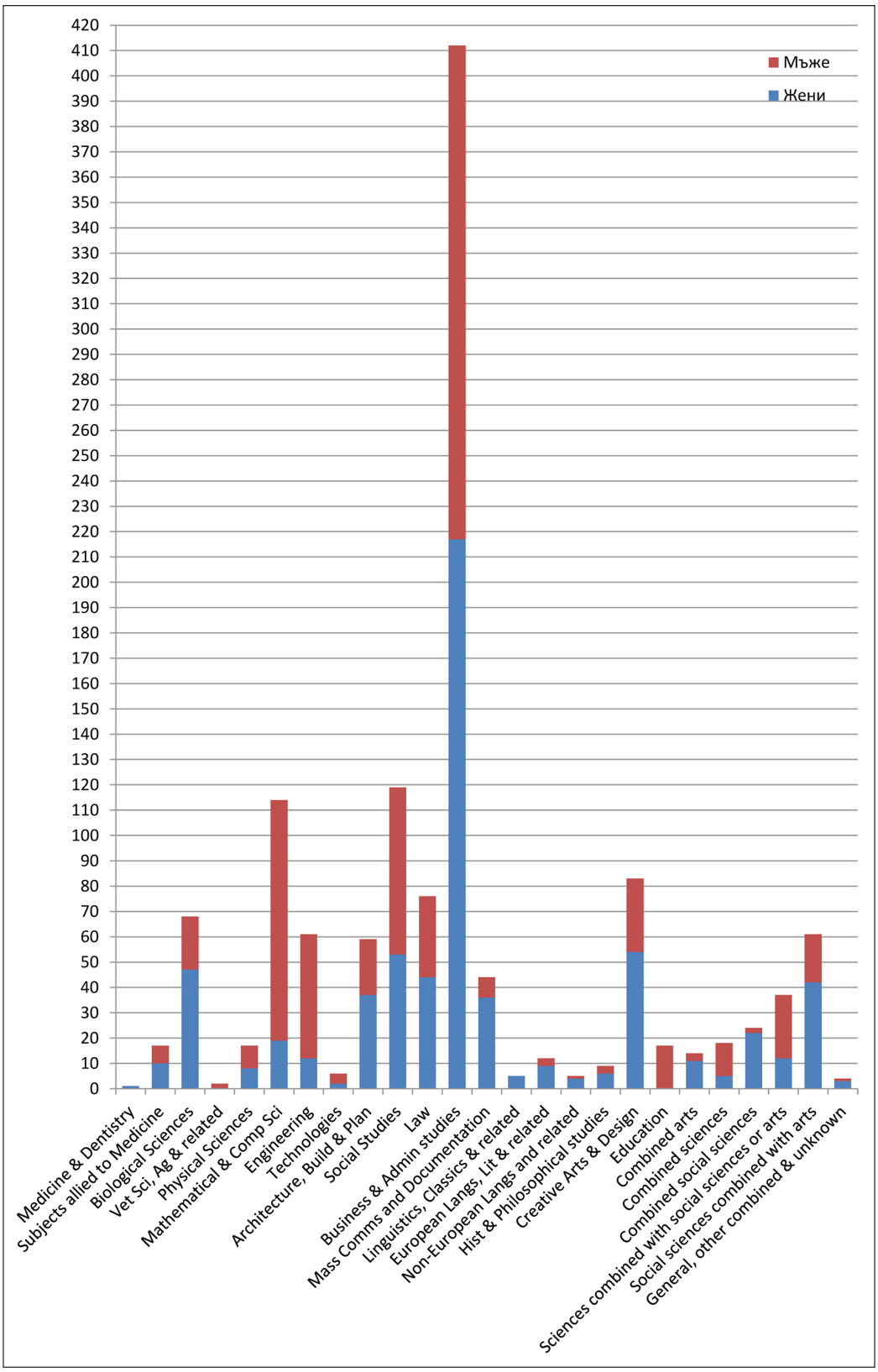

Източник: UCAS

2.3. БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ В ЛОНДОН

По данни на Агенцията за статистика във висшето образование (HESA) броят на българските студенти в Лондон през 1999 година е бил едва 88. Десет години по-късно техният брой е с 500 повече.

Разликата в броя на българските студенти в Лондон през 2009 г. в статистиката на HESA и UCAS е резултат от различната методология, прилагана от двете агенции. По-горе се спряхме върху ограниченията на статистиката на UCAS. Тази статистика обаче е детайлна, достъпна и най-често използвана от медиите, в това число и от българските медии, отразяващи обучението на български студенти в чужбина.

Данните на UCAS и HESA дават представа за броя на българските студенти, които пристигат в Лондон със студентски статут и за онези, които, макар и пристигнали в Лондон с друг статут, са кандидатствали във висше училище във Великобритания. Косвен източник на информация за тази група са споменатите по-горе проучвания за българите във Великобритания (включително Лондон), в които има данни за техния образователен ценз (Markova 2007, Маркова 2010). В последното от тези проучвания (Маркова 2010) са представени две извадки – от 2005 г. и 2009 г. Само 5,9% от респондентите през 2005 г. и 2% (1 човек) от респондентите

ФИГУРА 2.3.1. Българските студенти в Лондон (1999 – 2009 г.)

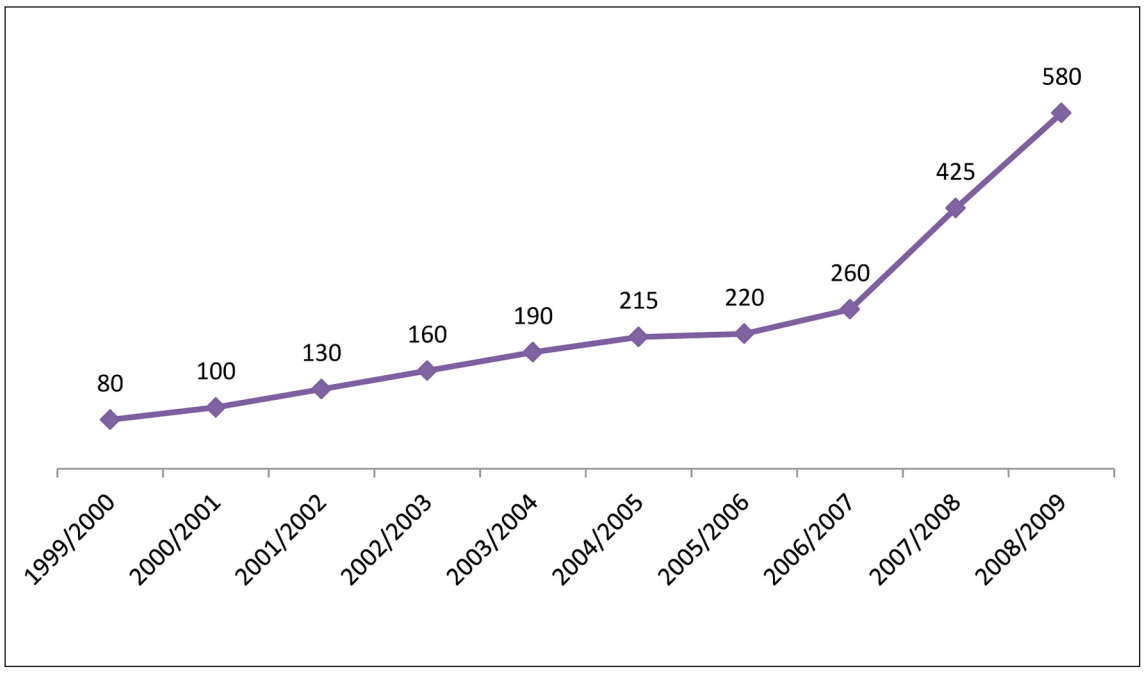

Източник: HESA

през 2009 г. са със статут на студенти. По-голям е процентът на тези, които идват с намерението да учат във Великобритания – 10% (8 души), но тази информация имаме само за извадката от 2005 г. (Маркова 2010, 137). Можем да предполагаме обаче, че част от респондентите от възрастовата група 20 – 29 г., която е съответно 35% и 36% в извадките за 2005 г. и 2009 г., биха могли да бъдат съотнесени с една от целевите подгрупи на нашето проучване (завършилите/студентите в български висши училища, които пребиват в Лондон за не по-малко от година в периода 1999-2009 г.). В подкрепа на това предположение е и фактът, че 22 души (45%) от извадката на Е. Маркова за 2009 г. идват във Великобритания на бригада като берачи на ягоди в селското стопанство, останалите 26 души идват да посетят приятели или роднини във Великобритания.

Необходимо е да уточним, че дефинираме като „студент" всяко лице, което е записано в регистрите на университет в България или Великобритания като обучаващо се по дадена специалност. Тук не проблематизираме въпроса с легитимността на университетите в България (Томова 2002, с. 42) и във Великобритания. Имаме пред вид, че кандидатстването в бакалавърски програми в държавните университети, а болшинството български студенти учат в такива университети, става чрез системата на UCAS. По този начин се минимизира възможността студентът да е обучаван в „нелигитимен" университет.

ФИГУРА 2.3.2. Българските студенти в Лондон по пол (2009 г.)

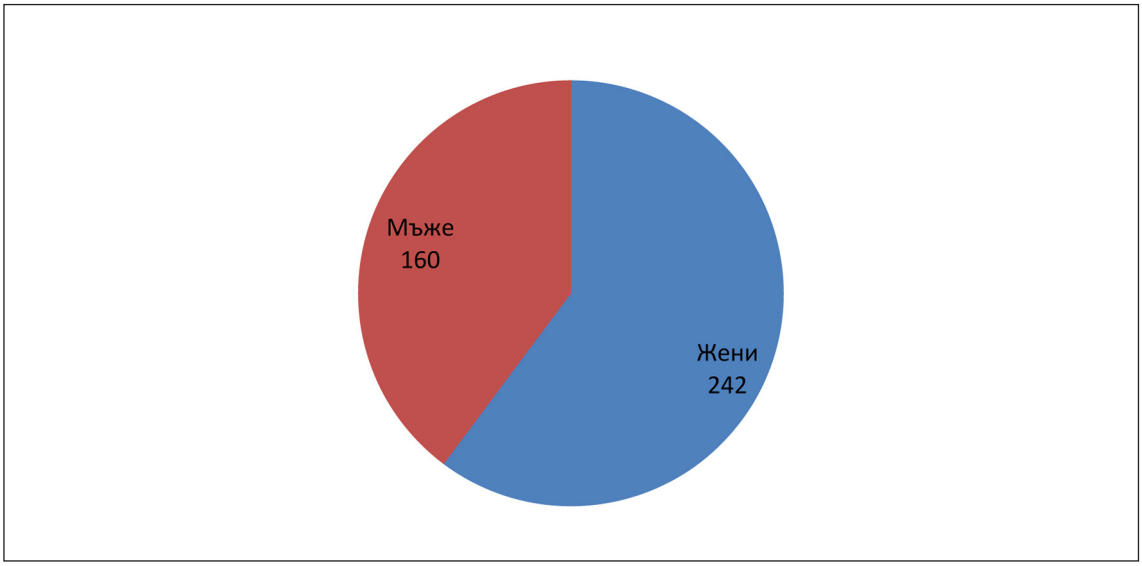

Източник: UCAS

3. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Предметът на това изследване – международната миграция и в частност високообразованата миграция на българи в една от глобалните световни столици – Лондон, е икономически, социален, демографски, политически и психологически феномен. Изследването на явление от такъв порядък изисква прилагането на интердисциплинарен подход, съчетващ методите на различни научни дисциплини. Предупредени сме, че ако веднъж поемем по амбициозните маршрути на интердисциплинарността, ще трябва да се примирим с факта, че вероятно няма повече да се чувстваме в „родното пристанище" на една дисциплина (Виж: Минева 2008, 163). Отделните дисциплини не успяват да ни снабдят с теоретичните и аналитичните инструменти, а също така с емпирични подходи, които са ни нужни за това изследване. То се провежда на границата на социологията и културната антропология, като използва културно-теоретичния модел на Пиер Бурдийо, за който са характерни интердисциплнарните преходи (от етнология към социология, от теория към практика, от теория на хабитус към теория на полетата).

3.1. СОЦИАЛЕН И КУЛТУРЕН КАПИТАЛ. СОЦИАЛНИ И КУЛТУРНИ ТРАНСФЕРИ

Сред ключовите открития на Бурдийо е съществуването както на материален, или икономически капитал, така и на нематериални форми на капитал, като културен, символичен и социален. Освен това, твърди Бурдийо, е възможно макар и с различна степен на трудност превръщането на една от тези форми в друга (Бурдийо 1997). От теорията на Бурдийо следва, че движещата сила на социалния живот е стремежът към оразличаване, власт, богатство и т.н. Капиталът за Бурдийо са ресурсите, които хората използват в този стремеж.

Важен за нас е фактът, че Бурдийо прилага своите теоретичните по-

становки върху сферата на образованието, в която се разполага и настоящото изследване. Допълнителна ценност в тази връзка имат изследванията на Пеги Левит, която разглежда движението на социалния капитал в полето на международната миграция. В книгата си „The Transnational Villagers“, публикувана през 2001 година Пеги Левит въвежда понятието „социални трансфери“ (social remittances), (Levitt 2001). В тази своя книга тя привлича вниманието ни към факта, че емигрантите изпращат у дома много повече от просто пари. Тя разграничава четири вида социални парични преводи – норми, практики, идентичност и социален капитал, циркулиращи между изпращащата и приемащата страна.

Социалните трансфери според Пеги Левит се разпространяват по няколко начина: когато мигрантите се завръщат окончателно или са на посещение в местата, откъдето са тръгнали; когато са посещавани от свои приятели или роднини в приелата ги страна; чрез обмен на писма, видео, имейли, блогове и телефонни обаждания.

Хората са постоянно изложени на влиянието на определени ценности и поведение дори когато сърфират в интернет или гледат телевизия. Пеги Левит отбелязва цикличния, циркулярен характер на този обмен, показвайки как социалните трансфери, които мигрантите носят със себе си, са предизвикателство и влияят на вярванията и практиките на хората, които вече живеят в приемащите общества (както на имигрантите, така и на местните). От друга страна, те влият на онова, което имигранти биха отнесли със себе си у дома. В новите си изследвания Пеги Левит предлага една по-широка дефиниция на социалните трансфери, която обхваща културни и социални елементи, като прави разлика между индивидуални и колективни социални трансфери (Levit, Lamba-Nieves 2010).

Теоретичната рамка, в която е поставено проучването на българските студенти в Лондон, фокусира вниманието ни върху социалните и културни влияния, които животът и обучението в Лондон оказват върху българските студенти. Как се променят те и как тези промени проникват в България?

3.2. СТУДЕНТСКА МИГРАЦИЯ И МОБИЛНОСТ

Във времето на диверсификация на миграционните форми се наблюдава размиване на границите на термините „миграция“ и „мобилност“. Двете понятия са противопоставяни по признака продължителност, като мобилността се свързва с признаците временност и повтаряемост (Кал-

чев 2001). По тази причина наблюдаваме използването и на двата термина, когато става дума за движение на студенти.

Международната студентска мобилност се дефинира като форма на международна мобилност, която се осъществява в рамките на периода на обучение на студента във висше училище. Времетраенето на обучението варира от кратки пътувания до целия курс на обучение. В допълнение към обучението в чуждестранно висше училище международната студентска мобилност може да включва също стажове в извънучебна среда (International Student Mobility, с. 6). Разграничават се:

- мобилност за целия срок на обучение (diploma mobility);
- мобилност за определен срок на обучение (credit mobility);
- свободна мобилност, която може да е предприета по различни лични причини.

Студентската мобилност може да е „входяща“ и „изходяща“ (относно всяка отделна страна), тя може да е „реципрочна“ (студентски обмени) или да е „еднопосочна“ (International Student Mobility 2004, с. 11).

Международната студентска мобилност се концептуализира като част от елитарната, или висококвалифицираната мобилност. Тя се разглежда също като част от младежката култура на мобилност, мотивирана по-малко от традиционно икономически миграционни фактори (доход, трудова заетост и т.н.) и повече от фактори като получаване на образование и опит, а също като прекарване на свободното време. Въпреки това икономическите фактори не могат да бъдат игнорирани: студентите могат да предприемат обучение или образование в чужбина, за да повишат своята конкурентност при търсене на работа или като част от желанието си за международна кариера. (International Student Mobility 2004, p. 45). В последното определение терминът „мобилност“ се свързва с по-широкия смисъл на понятието – не като реално физическо преместване, пресичане на граници, а като възможност и като състояние. Все пак терминът „студентска мобилност“ придобива все повече популярност като свързан с краткосрочното пребиваване на студенти зад граница (credit mobility), което най-често е с продължителност до 1 учебна година.

При определянето на целевата група на това проучване е включено условие за минимална продължителност на престоя в Лондон, което е 1 година. С това ограничение от обекта на изследване се изключват краткосрочните форми на студентска мобилност. В нашето изследване са използвани като синоми двата термина – миграция и мобилност, тъй като статусът „студент“ задава параметъра „временност“ и в двата случая на употреба.

Миграцията на специалисти с висше образование, в това число на студенти, които са в период на получаване на квалификация, се определя в миграционните изследвания като „високообразована“ (High-qualified), „висококвалифицирана“ (Highly skilled), „интелектуална“ (Цапенко 2005, Макни 2010). Тези определения зависят най-вече от това, дали конкретните изследвания се фокусират върху образователното или професионалното равнище на мигрантите. В нашето изследване е предпочетено определението „високообразована миграция/мобилност” по няколко причини. Термините „интелектуална миграция“ и „висококвалифицирана миграция“ (HQSM) могат да се окажат подвеждащи по отношение на целевата група в това проучване. Тези термини не са приложими при описанието на случаите на „загуба на мозъци“, т.е. случаите, в които студентите или завършилите висши училища упражняват нискоквалифициран труд. Освен това понятието „квалификация“ се свързва със завършена степен на обучение/образование, а в нашия случай ще става дума за миграция на студенти, значителна част от които не са завършили следването си към момента на приключване на изследването. Използването на определението на разглеждания от нас тип миграция като „високообразована“ изглежда най-целесъобразно поради неговата относителна неутралност.

Ако приложим международния стандарт при класификация на образованието ISCED'97, високообразовани лица са такива, които са завършили двугодишно образование в професионален колеж IV степен (ISCED 4C) или са в първия стадий на висше образование (ниво ISCED 5A – по-продължителни програми с теоретическа насоченост; ISCED 5B – по-кратки програми с практическа насоченост), или са във втори стадий на висше образование (ниво ISCED 6 – докторантура) (вж. ISED 1997). Подобна приложение на горната класификация срещаме в изследванията на В. Макни, (Makni 2009: 4), в които обаче авторката използва предимно термина „интелектуална миграция“.

3.3. ТРУДОВА VS ОБРАЗОВАТЕЛНА МИГРАЦИЯ

Краят на 20-ти и началото на 21 век се характеризират със значително разнообразяване на формите на миграция. Същевременно връзката между различните миграционни типове става все по-комплексна.

По наши наблюдения взаимообвързаността между трудова и образователна миграция се разглежда предимно като обвързаност на мобилността на студентите с последващата мобилност на работна сила. Абела (Abella 2006: 18) формулира четири различни подхода в политиката за привличане

на квалифицирани мигранти. Подходът „човешки капитал“ се използва от страните, които си поставят за цел нарастването на човешкия капитал и които използват предоставянето на право на постоянното пребиваване като стимул за привличане на работна сила от чужбина. Те използват за тази цел максимално прозрачни критерии, като например точкови критерии. Вторият подход е свързан неразривно с пазара на труда и отговаря на потребностите при средносрочен недостиг на работна ръка. Отваря се достъпът на квалифицирани имигранти до определени сектори на пазара на труда и този достъп е ограничен във времето. Третият подход цели стимулиране на бизнеса и съответно, улеснява миграцията на инвеститори. Четвъртият подход е „академичният портал“, а именно, привличането на таланти от фонда на чуждестранни студенти в страната (Abella 2006:18).

Свидетели сме на това как „академичният портал“ се превръща в един от основните канали на миграцията на висококвалифицирани работници. В контекста на „Икономиката на знанието“ провеждането на целенасочена политика за задържане на завършилите чуждестранни студенти като ресурс за националния пазар на труда се превръща в държавна политика. Твърде малко е обаче знанието ни за реалното ниво на задържане на чуждестранни студенти в Европа и влиянието на студентската мобилност на мобилността на работна сила все още е доста ограничено. Съществуват иконометрични данни за отделни страни от ЕС в доклади на UNESCO, OECD, IOM и др. Разчитаме също така на емпиричните изследвания на студентската мобилността, които показват, че вероятността за мобилните студенти да бъдат мобилни и в професионалния си живот е около два пъти по-висока от тази на не-мобилните студенти (Wolfeil 2009).

Други изследвания откриват закономерност между увеличаване на потока на студентска мобилност от конкретна страна и общия миграционен поток от същата страна (Dreher, Poutvaara 2005: 17). Проучвания сочат, че студентите, които прекарат един семестър по програма „Еразъм“ в чужбина, е по-вероятно да бъдат международно мобилни в професионалния си живот (Parey, Waldinger 2008:22).

При съпоставка на структурата на мобилността на студентите и мобилността на работната сила виждаме колко са сходни механизмите, които действат като издърпващ фактор за чуждестранните студенти към трудовите пазари на приемащите страни. Периодът на обучение на студентите в чужбина за определена част от студентите се превръща в изпитателния срок, през който той/тя проверяват възможности за работа в чужбина (Wolfeil 2009).

Европейските страни, заплашени от застаряване, са конкурентки в разрастващия се международен пазар висшето образование. Механизмите, по които те влияят върху студентските потоци към и от техните държави са политиките на таксата за обучение, както и политики за привличане на чуждестранни студенти и стимулиране на международното образование. Взаимообвързаността между трудова и образователна миграция се разглежда предимно като обвързаност на мобилността на студентите с последващата мобилност на работна сила. В това изследване ще покажем как тази обвързаност може да се проследи в посока на трансформиране на мобилността на (високообразована) работна сила в образователна мобилност.

4. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

4.1. ОБЩИ МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

В миграционните изследвания все повече се налага схващането, че за постигането на изследователска дълбочина е необходимо съчетаване на количествени и качествените методи на анализ. Количествените методи са полезни за изясняване на статистически важните фактори, но те не могат да да дадат отговор на въпроси, свързани с „човешкия фактор“ и ролята на социалните мрежи (виж: Browne 2005). В това проучване използваме количествени методи (анкетиране) и качествени методи (дълбочинно интервюиране), за да потърсим многообразието от значения, стоящи зад цифрите, получени при количествените изследвания.

Методът за анализ на интервютата съчетава техниките на наративния анализ и контент анализа (виж Krippendorff 2004; Wimmer and Dominick 2005), доколкото става дума за анализ на текст в момента на неговото производство и на неговото въпроизводство. Методът на анализ на писмено направените от анкетираните бележки и коментари определяме като аналитичен дискурсивен анализ. Този тип анализ изхожда от разбирането за текста като сложно взаимодействие между способността на автора на текста да изрази своите комуникативни намерения и способността на възприемащия не само да декодира намеренията на автора на текста, но и да ги обвърже със своите собствени намерения. (Kaplan 1990, 203).

4.2. ОПИСАНИЕ НА ТЕРЕННИТЕ МЕТОДИ

4.2.1. Анкета. За целта на проучването беше разработена анкета (виж Приложение 7.2.), която беше разпространена сред респондентите

в печатна и електронна версия. През лятото на 2010 година беше разработен и онлайн вариант за попълване на анкетата с адрес www.bulgarian-students-london.com, активен до 22 декември 2010 г. Адресът на анкетата беше разпространен чрез мрежите на вече участвалите в изследването, а също така чрез българските медии във Великобритания, чрез българското посолство в Лондон и чрез Асоциацията на българите, завършили в чужбина, „Тук-Там“.

Анкетата съдържа 64 въпроса и попълването и в печатен или електронен вариант отнема средно 15 минути. Онлайн версията отнема около 10 минути, тъй като спестява четенето на въпросите, които не са свързани с конкретния за попълващия случай на мобилност.

Анкетата се състои от 5 части:

1. Лични данни: пол, възраст, етнически произход, месторождение, местоживеене преди напускане на България, местоживеене към момента на попълване на анкетата.
2. Образование: образователна степен и място на придобиването и, година на завършване на образованието, специалност и висше училище, информация за настоящия статус относно обучение във висше училище, участие в международен студентски обмен и източници на финансиране на обучението (стипендия/заем и допълнителна помощ от България).
3. Семейство и социална среда: семеен статус, деца, данни за домакинството, приятели.
4. Работа: икономическа активност, заплащане, колеги, съответствие на работата с очакванията в професионален план, виждания за професионалната реализация.
5. Миграционна история: време на пристигане в Лондон и мотивация за избора на Лондон; миграционен статут при пристигане и към момента на попълване на анкетата; равнище на владеене на английски език при пристигане и към момента на попълване на анкетата; активност и начини на поддържане на връзките с България; фактори, които препятстват завръщането в България (ранкирани). и „липсите“, които изпитват при живота си извън България. За онези, които са се завърнали в България след обучението си или работата си в Лондон в периода 1999 г. – 2009 г., въпросите са свързани с намеренията им да останат в България или да заминат отново.

Анкетата е администрирана по следните няколко начина: 1) отговорите са попълвани от изследователя при лични интервюта; 2) отговорите са попълвани самостоятелно от респондентите в разпечатан вариант на

анкетата; 3) отговорите са попълвани самостоятелно от респондентите в електронен вариант на анкетата и изпратени по електронна поща; 4) отговорите са попълнени в онлайн версията на анкетата.

За достъп до мигрантите респонденти в извадките е използван методът на „снежната топка“ с множество входни точки. За достъпа до българските мигранти благоприятстват лични контакти и представяне от влиятелни лица в българската общност, както формални – българското посолство в Лондон, българското училище в Лондон, така и неформални – собственици на български ресторанти и кафенета. За целите на анкетирането във финалната фаза на проекта бяха привлечени две студентки в Лондон – една настояща и една бивша. За да се компенсира в известна степен липсата на достатъчната случайност на извадките, се води „дърво“, или диаграма на техниката „снежна топка“ относно начина на набиране на всеки от респондентите.

4.2.2. Дълбочинно интервю. Паралелно на фазата на анкетиране са проведени 48 дълбочинни интервюта с български студенти в Лондон, като интервютата са направени както в Лондон, така и в България. Интервюто е по-времеемко и отнема средно около 40 минути. Въпросите в него са сходни на въпросите в анкетата, но дават възможност за по-обстоен разговор и за изясняване на индивидуалните мотиви за миграция, междупоколенческите отношения, промените в ценностата система и идентичността на студентите вследствие на мобилността и живота им в Лондон.

Воден е теренен дневник за отразяване на системни наблюдения, интересни факти и друга информация, свързана с проучването.

Данните от онлайн, електронното и ръчното анкетиране, а също основните данни от проведените дълбочинни интервюта са импортирани (автоматично при онлайн версията или ръчно при останалите версии) в програмния продукт SPSS за статистическа обработка на данни.

4.3. ПРОЦЕДУРИ НА АНАЛИЗ

При формиране на извадка за проучването са приложени последователно критерии за включване и изключване.

Критерии за включване

1. Критерий „етническа принадлежност“

Респондентите в изследването са български граждани и/или се идентифицират като българи.

2. Критерий „място на обучение“

Респонденти в настоящото изследване са лица, които са били студенти 1) във висши училища (както държавни, така и частни), базирани в Лондон или 2) във висши училища (както държавни, така и частни), базирани в България.

3. Критерий „време на обучение“

Респонденти в настоящото изследване са лица, които са били студенти в периода 1999 – 2009 г. За онези, които не се намират в Лондон към момента на изследването, е въведен допълнителен критерий за време: пребиваване в Лондон не по-кратко от една година.

Необходимостта от въвеждане на критерии за изключване бе наложена от използването на конкретната методиката на провеждане на теренното проучване: при попълването на онлайн анкетата и изпращането на анкетата в електронната ѝ версия участието на респондентите не може да бъде контролирано. Затова бе наложително провеждане на скрининг на анкетите с цел да се установи принадлежността на попълнилите анкетата към целевата група на проучването.

Критерии за изключване

1. Критерий „етническа принадлежност“

Респондентите в изследването не са български граждани и не се идентифицират като българи.

2. Критерий „място на обучение“

Респондентите са лица, които не са били студенти 1/във висши училища (както държавни, така и частни), базирани в Лондон или 2/във висши училища (както държавни, така и частни), базирани в България.

3. Критерий „време на обучение“

Респондентите не са били студенти в периода 1999 – 2009 г. или (ако не се намират в Лондон към момента на изследването) са прекарали в Лондон по-малко от една година.

Времето на провеждане на анкетата е периодът април – ноември 2010 г. Общият брой на анкетираните за целите на настоящото изследване е 189, като около половината от тях (73 души) са попълнили електронната версия на анкетата. С 53-ма от анкетираните бяха проведени дълбочинни интервюта. Допълнителни 8 интервюта бяха проведени с представители на българското посолство в Лондон, с представител на асоциацията на българските студенти завършили в чужбина “Тук-Там”, с представители на фирми, консултиращи студенти, заминаващи за чужбина.

След преглед на попълнилите анкетата в електронен вид 41 анкети бяха изключени по следните причини:

1. несъответствие на критерия за място – 10 от респондентите посочват в отговорите си, че се обучават или са завършили висши училища извън Лондон или България;
2. несъответствие на критерия за време – 9 респонденти са започнали обучението си през 2010 година, а един от респондентите е завършил през 1995 година и не е преминавал през курс на формално обучение след това;
3. в 22 от попълнените в електронен вид анкети липсват отговори на въпросите, свързани с полученото образование, което не позволява респондентите да бъдат отнесени към целевата група на изследването.

По този начин беше формирана цялостната извадка на проучването: 148 български студенти в британски или български висши училища, които са пребивавали в Лондон в периода 1999 – 2009 година. Големината на тази извадка и начинът на нейното формиране дават възможност да се проучи мнението на български студенти от различни градове на България и от различни специалности, пристигнали в Лондон през последните 10 години. Както при всяко изследване от подобен род, получените резултати и формулираните на тяхна основа изводи следва да се съобразят с характера на изучаваната извадка. Според автора получените данни позволяват да се изгради приблизителният профил на българските студенти в динамичното първо десетилетие на 21 век.

5. ПРОФИЛ НА БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ В ЛОНДОН

Първата част от изследването обхваща цялостната съвкупност от анкетирани. Във втората част се обособяват двете изследвани подгрупи според статута на анкетираните при пристигането им в Лондон: С1 – български студенти, приети в британски училища, пристигнали в Лондон със статут „студент“, и С2 – български студенти, пристигнали в Лондон с различен статут.

Предположението, направено в началото на това проучване, е, че независимо от различния статут на респондентите от двете групи при пристигането им в Лондон и съответно, различния тип миграция, който те представляват, различията между тях непременно ще се стесняват. Потвърждаването или отхвърлянето на това предположение чрез емпиричните данни би показало в каква степен е валидна предварителната

ФИГУРА 5.1.1. Пол – общ профил (структура)

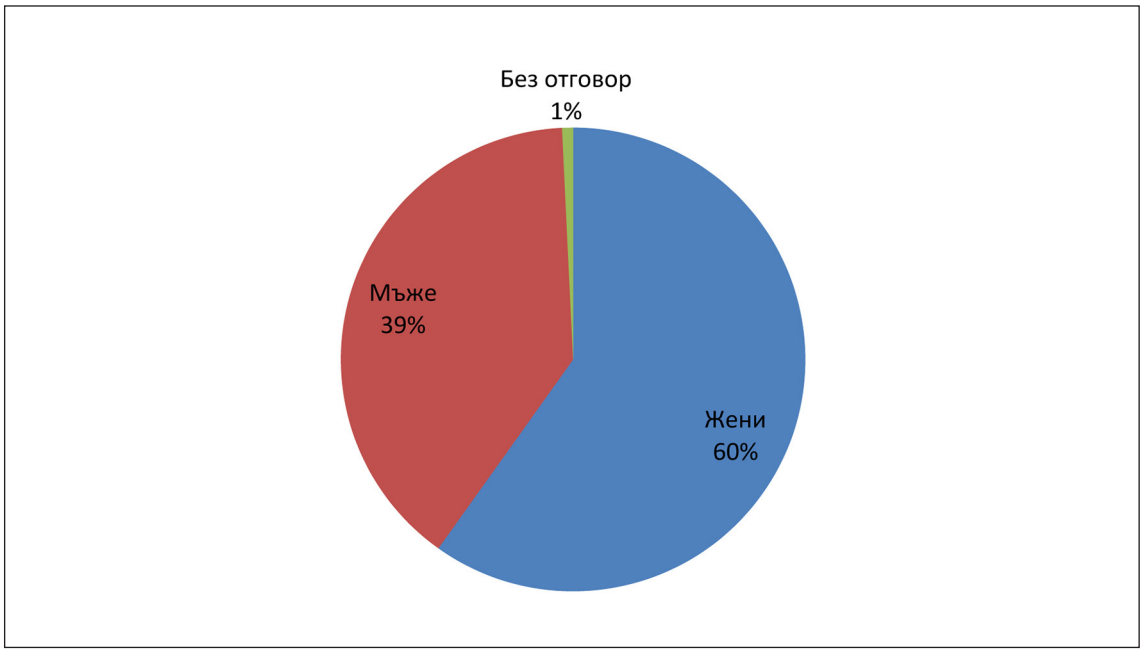

теза, че българските студенти от двете групи са обединени от стремежа към професионално развитие.

В изложението са представени данните от цялостната извадка, като успоредно са сравнени двете подгрупи, формирани от двете изследвани кохорти: респонденти, пристигнали в Лондон със статут на студенти (С1), и респонденти, пристигнали в Лондон с различен статут (С2).

5.1. ЛИЧНИ ДАННИ

Сред интервюираните и в двете подгрупи преобладават жените – приблизително 60%; мъжете съответно са 40%, като съотношението се запазва в подгрупите С1 и С2. Този факт е в синхрон със статистическите данни на UCAS за българските студенти в Лондон, а също така и с данните на НСИ за външната миграция на населението.

В подкрепа на тези резултати са и данните от други емпирични изследвания (виж: Макни 2009).

Повечето от респондентите са във възрастовата група 25–29 години, като средната възраст на извадката С1 е 26 г., а на извадката С2 – 29 г. Средната възраст на извадката С2 е по-висока, което се обяснява с по-ранното пристигане на голяма част от интервюираните от тази група в Лондон.

ФИГУРА 5.1.2. Възраст – общ профил

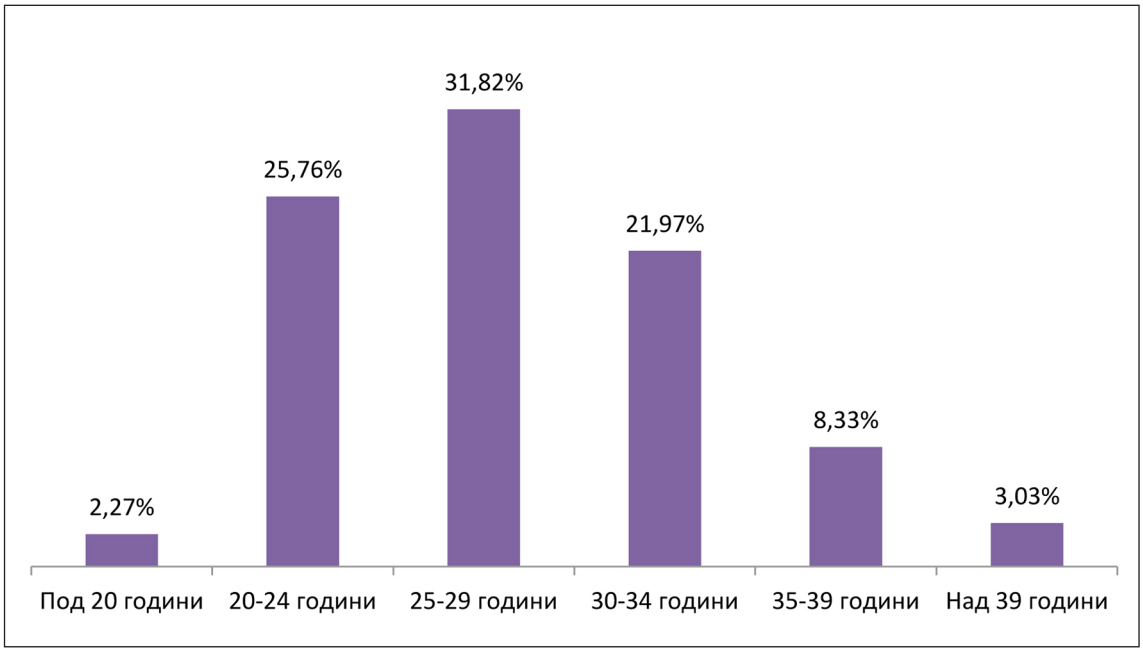

Шест от респондентите пристигат във Великобритания непълнолетни. В тази група влизат онези, които са пристигнали като ученици (трима) и онези, които са пристигнали във Великобритания със своите родители (трима).

Данните на НСИ за външната миграция по пол и възраст (Фигура 5.1.3.) показват изключителната миграционна активност на българите като цяло и особено на жените във възрастта между 20 и 40 години. Болшинството от респондентите в това изследване попадат в тази възрастова категория.

Всички участвали в изследването с изключение на двама се самоопределят като „българи“, една от участничките се определя като „половин българка/половин немкиня“, в един от случаите отговорът е „българка с баща французин и с френски паспорт“. Относно броя и вида на паспортите се наблюдава относително разнообразие: 19 души имат българско и английско гражданство, един от респондентите има гражданство на България и на Руската федерация, друг има гражданство на България и Франция, един има немски паспорт.

Двама са родени извън България (Париж, Санкт-Петербург). Болшинството са родени в София (19%) и Пловдив (19%) и други областни центрове, водещ сред които е Пазарджик – 10 души, Ямбол – 6 души, Варна – 5 души, Бургас – 5 души, а останалите са родени в малки населени места, като географията е много разнообразна (Кубрат, Калояново, Девин, Раз-

ФИГУРА 5.1.3. Изселени от страната по пол и възраст (2009 г.)

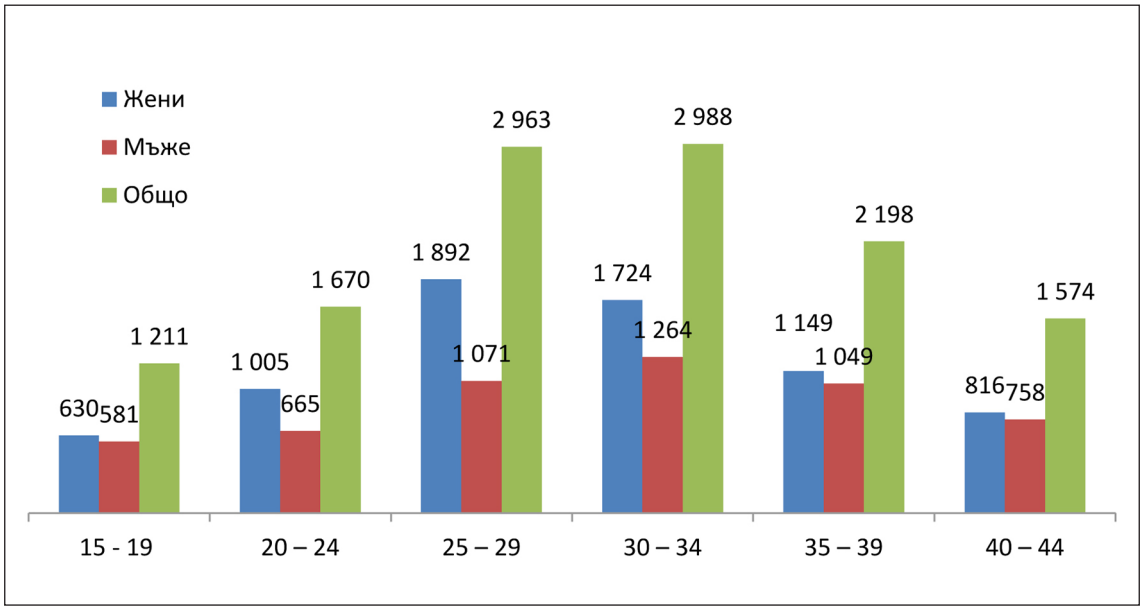

Източник: НСИ

лог, Провадия, Айтос и др.).

София и Пловдив отново са водещи в списъка на местата, в които анкетираните живеят преди пристигането си във Великобритания, съответно (30%) и (27%). Двама от респондентите пристигат от САЩ, където са били на обучение.

Данните от това изследване потвърждават високата степен на вътрешна мобилност при студентите, която предхожда външната – две трети от анкетираните идват в Лондон, след като са живели в София, Пловдив или Варна (около 40% са родом от тези градове). Онези, които идват от малки градове, оценяват по-високия старт, който имат колегите им, пристигащи от София:

„Едно е да дойдеш в Лондон от София, друго е да дойдеш от Костенец." (И., ж., 27 г.)

Над две трети от респондентите живеят в Лондон към момента на проучването (72%). Други 17,42% живеят в различни градове във Великобритания и Ирландия. 8 души (7%) живеят в България, един от респондентите е посочил, че живее „между Лондон и България", а един – че живее и в Лондон, и в Габрово. Въпросът „Къде в Лондон живеете?" показва изключително висока степен на разпръскване на българите в Лондон: те живеят навсякъде – от най-престижните централни и западни квартали, като Кенсингтън и Ричмънд, до най-мултикултурните райони в Източен и Северен Лондон, като Хакни, Тауър Хамлетс, Голдерс Грийн и в покрайнините на Лондон.

ФИГУРА 5.1.4. Местожителство преди заминаването от България

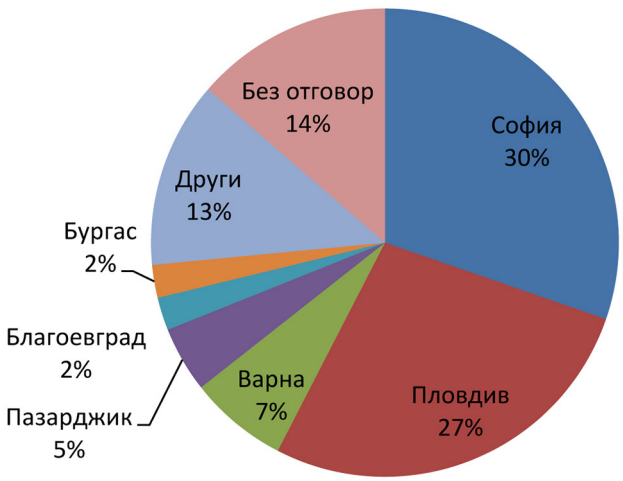

ФИГУРА 5.1.5. Местожителство към момента на изследването

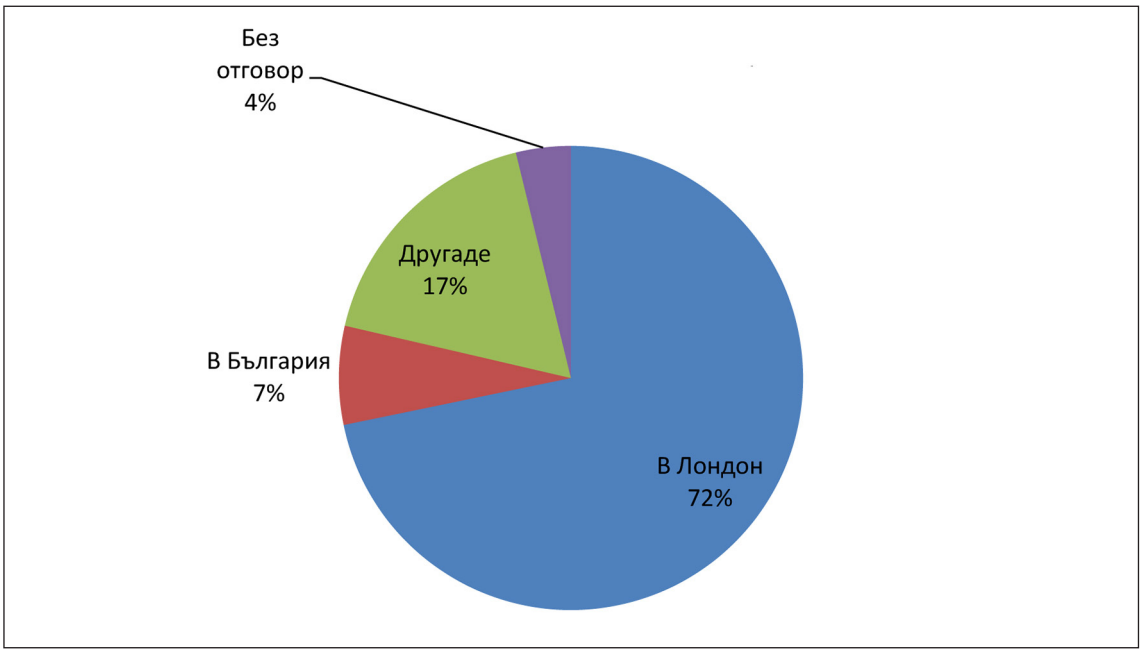

5.2. ОБРАЗОВАНИЕ

Фигура 5.2.1. представя образователния профил на цялата извадка. Онези, които са с незавършено висше образование, са предимно интервюираните от групата пристигнали като студенти, които са в процес на обучение към момента на провеждане на проучването. Друга част от незавършилите висшето си образование са прекъсналите по различни причини висшето си образование студенти в български висши училища. Едни от тях продължават следването си в британски университети, а други не се връщат към следването си.

Този факт намира отражение във Фигура 5.2.2. и Фигура 5.2.3., които представят образователния профил на двете извадки. Първата извадка на пристигналите със статут „студент" представя по-динамична картина поради факта, че една трета от интервюираните са в процес на обучение. От завършилите образованието си в групата на пристигналите като студенти по-голяма част са онези със завършена магистърска степен. В групата на пристигналите с друг статут по-голяма част са бакалаврите. Докторите са общо 5 – двама в С1 и трима в С2.

По отношение на образованието, получено в България, 38% от респондентите имат завършено средно образование (това са в огромното си болшинство онези, които заминават за Лондон със студентски статут), 17 са с незавършено висше, като 10 от тях не възнамеряват да възстановяват сту-

ФИГУРА 5.2.1. Образование – общ профил

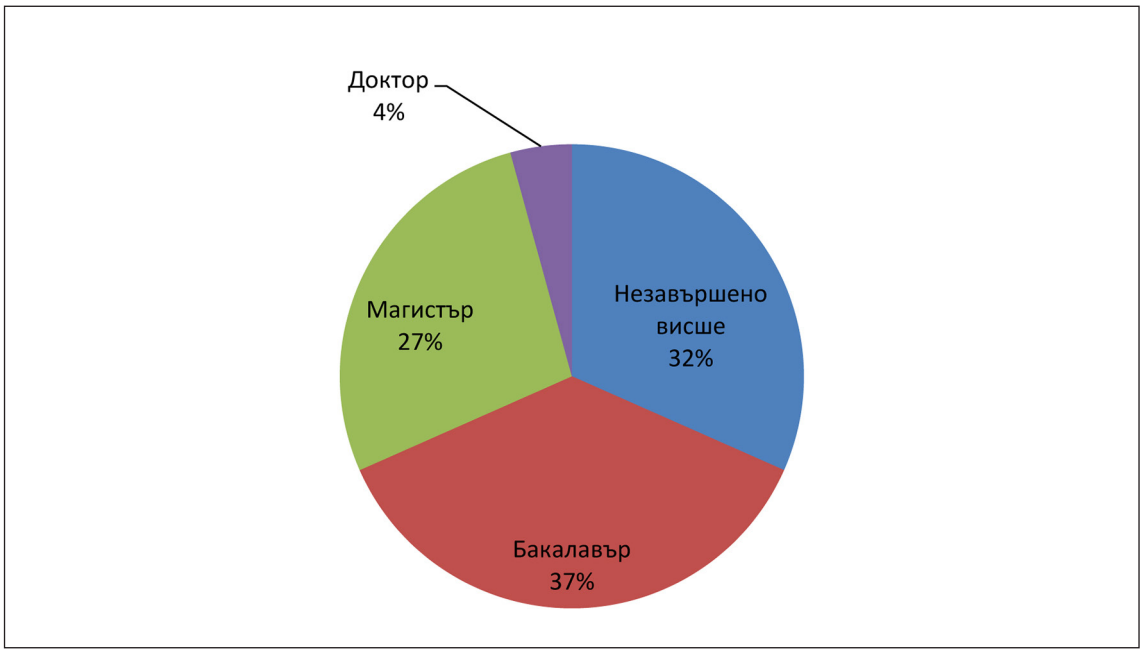

ФИГУРА 5.2.2. Образование – С1

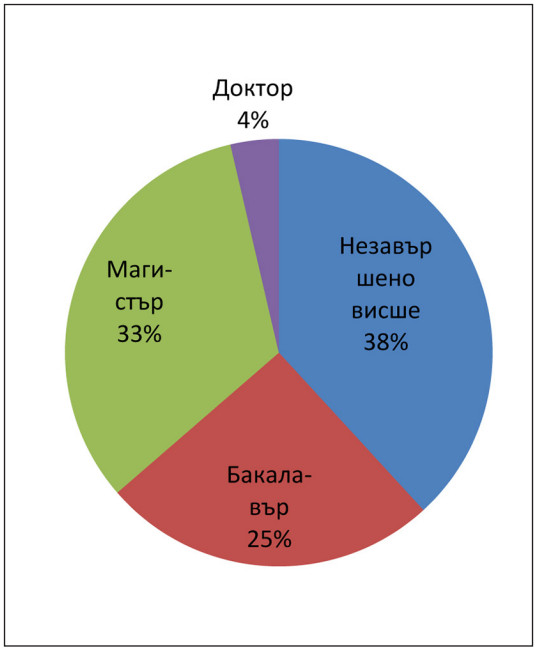

ФИГУРА 5.2.3. Образование – С2

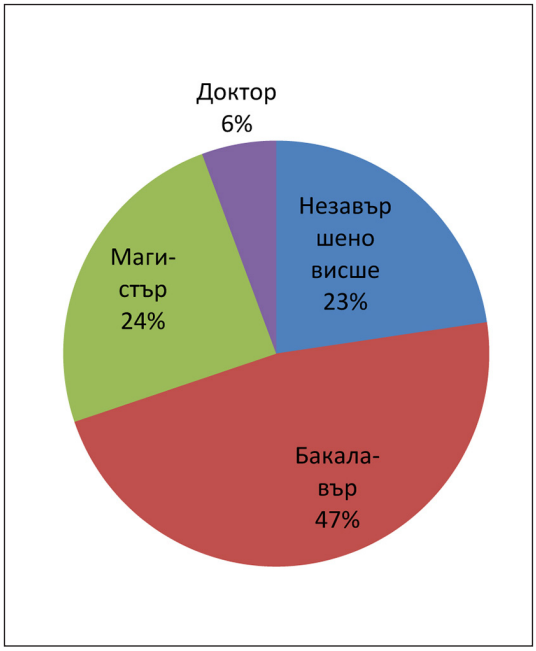

дентските си права, а други 7 са изгубили студентските си права, но не и надеждата да завършат висшето си образование в България. 34% са бакалаври, а 11% имат завършена магистърска степен. Най-много са випускниците от пловдивските висши училища: Аграрен университет – 10 души, ПУ „Паисий Хилендарски" – 5 души, Технически университет, фили-

ал Пловдив – 4, АМТИИ – Академия за музикално и танцово изкуство – 1. Следват Софийският университет – 6 души и УНСС – 6 души, Русенският и Шуменският университет по един, Икономическият университет, Варна – 4. Голям е броят на онези респонденти, попълнили анкетата в електронен вид, които не са указали точната си специалност. Сред указаните специалностите преобладават филологическите – 6 души (английска, руска, славянска филология, арабистика), следвани от специалностите със селскостопански профил – 4 души, компютърни технологии – 3 и визуални изкуства – 3. Най-голям е броят на студентите, завършили през 2006 година – 15%, следвани от завършилите през 2000 и 2009 г. – по 12,50%.

Двама от пристигналите да учат в Лондон са започнали да следват в България, но са се прехвърлили във висши британски училища. Една от тези студентки е следвала в Икономически университет, Варна. На представянето на частен британски университет получава предложение да следва в Лондон и гаранция, че двете години обучение в България ще бъдат зачетени. Това определя решението ѝ да тръгне за Лондон. Голяма част от респондентите от групата С2 – пристигналите в Лондон с друг статут, преди да са завършили висшето си образование в България и дошли да „опитат късмета си“, успяват да завършат висшето си образование в България. На всички тях това е струвало големи усилия. Невинаги зад тези усилия стоят конкретни планове.

ФИГУРА 5.2.4. Образование, придобито в България (структура) – общ профил

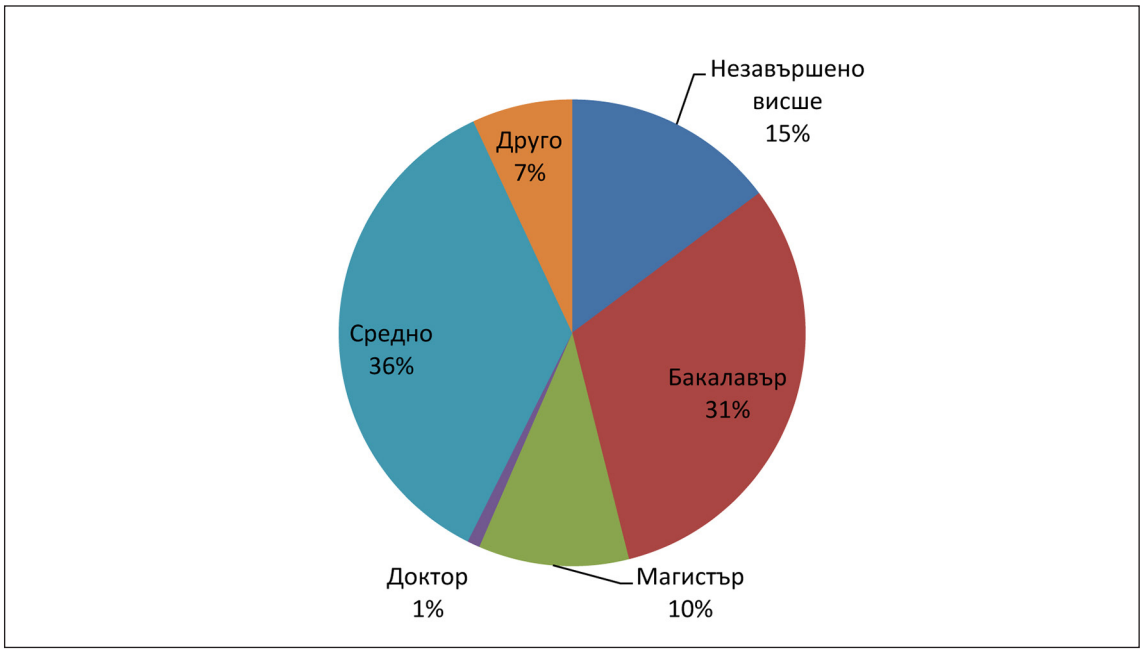

„Тази диплома едва ли някога за нещо ще ми трябва. Но някак не върви да оставиш нещо, което е започнато. Пък и знае ли се?“ (Е. Ж, 29 г.).

В други случаи започнатото, но незавършено висше образование има рационално обяснение:

„Следвах две години философия в Софийския университет. Тръгнах за Лондон през 2003 на курс по английски език. Реших, че ще уча на добро място и работих дълго време, за да спестя пари. Завърших финанси в Birkbeck, не че не бях добра студентка по философия, това просто не е за мен.“ (А., ж., 32г.).

Както виждаме (Фигура 5.2.6.) болшинството от интервюираните от групата С2 (55,56%) са завършили висше образование в България, 27% от тях са продължили обучението си във висше училище след пристигането си във Великобритания.

От завършилите висше образование в Лондон през периода 1999 – 2009 г. 23% са бакалаври, 42% са магистри, а двама имат докторска степен. Завършилите средно образование във Великобритания са випускници на частни училища, разположени извън Лондон. По тази причина никой от респондентите не е посочил завършено

ФИГУРА 5.2.5. Образование, придобито в България (структура) – С1

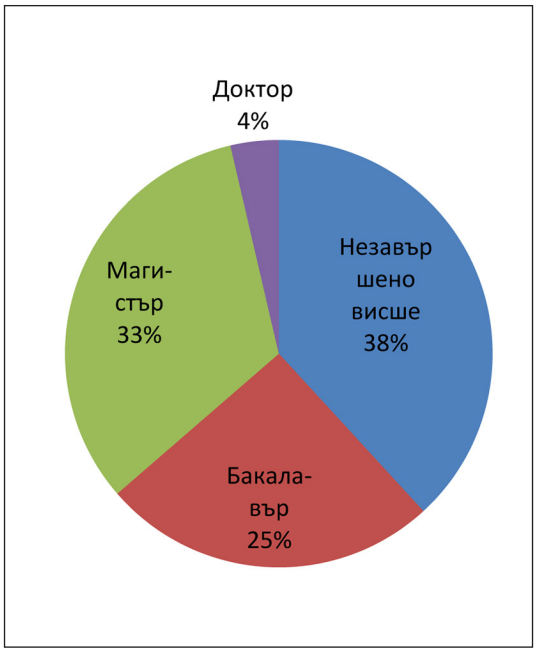

ФИГУРА 5.2.6. Образование, придобито в България (структура) – С2

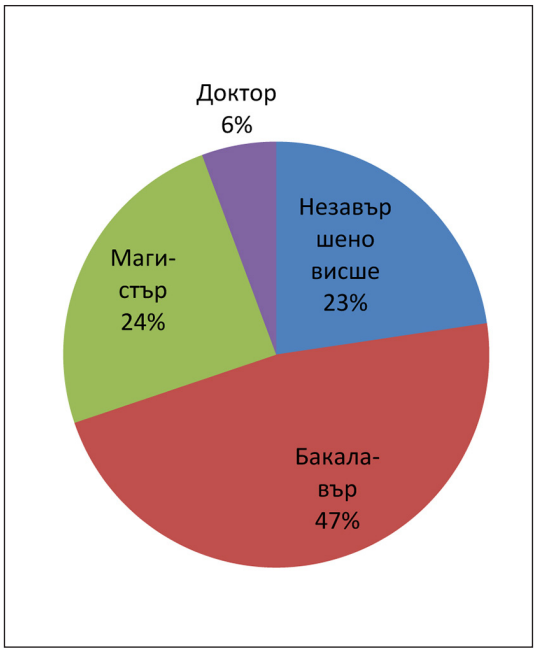

средно образование. Прави впечатление, че студентите, завършили магистърски програми, са се насочили към много престижни лондонски университети (LSE, UCL, Birkbeck). Преобладават икономическите специалности.

Около 10% от интервюираните имат и образование, завършено в страна, различна от България и Великобритания: докторати, получени в Гърция и Русия, магистърски степени от Канада, САЩ, Италия, Гърция и Германия.

Около 30% от всички студенти са участвали в някаква форма на международна студентска мобилност. Най-голям процент от тях (50%) са участвали в селскостопански бригади във Великобритания, 12% са участвали в обмен по програма „Еразъм“, а 13% са участниците в програмата Work and Travel. Тези факти потвърждават тезата, че студентската мобилност по време на обучението във висшето училище представлява „опипване на почвата“ и създаване на мрежи, които улесняват последваща трудова миграция. Изследвания сочат, че вероятността за последващо обучение или миграция в чужбина се увелича двойно (Weifeil 2009).

След 2007 година цената на обучението във висшите училища на Великобритания за българи се изравнява с тази на местните студенти и студентите от Европейския съюз. Въпреки това финансовата страна на обучението, както и животът в Лондон са истинско предизвикателство за

ФИГУРА 5.2.7. Образование, придобито в Лондон (структура)

ФИГУРА 5.2.8. Образование, придобито в страна, различна от България или Великобритания (структура)

студентите и техните семейства. Болшинството от студентите са получавали стипендии от висшите училища, в които са се обучавали. 47% от интервюираните са получавали стипендия от висшето си училище. Тук трябва да отбележим, че като стипендия в някои от случаите са представени и заемите за обучение, получени от висшето училище. В отговорите на този въпрос анкетираните не са разграничили стипендията от получените заеми за обучение. Според договорите за тези заеми студентите започват да връщат средствата, след като започнат работа и достигнат определен доход. При това положение за онези, които не получават заплати над този минимум, в известен смисъл заемът се оказва тип „стипендия". Няколко студенти отбелязаха този факт и не скриха, че предварителното му осъзнаване им е помогнало да вземат решение да заминат да следват във Великобритания.

Тук трябва да отбележим още едни тип финансиране, който е характерен най-вече за специалностите, свързани с изкуства – спонсорството. Една от студентките, завършили Royal College of Music, избира Лондон пред Ню Йорк, където ѝ е предложена възможност за обучение в Juilliard school, защото в Лондон вече се намира сестра ѝ. Таксата за първата година на обучение е 14 500 британски паунда, за една трета от която получава стипендия, друга част покрива със заем от родителите, издържа се, като работи, и с голямата помощ на сестра си. Участието ѝ в бла-

ФИГУРА 5.2.9. Участие в международна програма за студентска мобилност/стаж (структура)

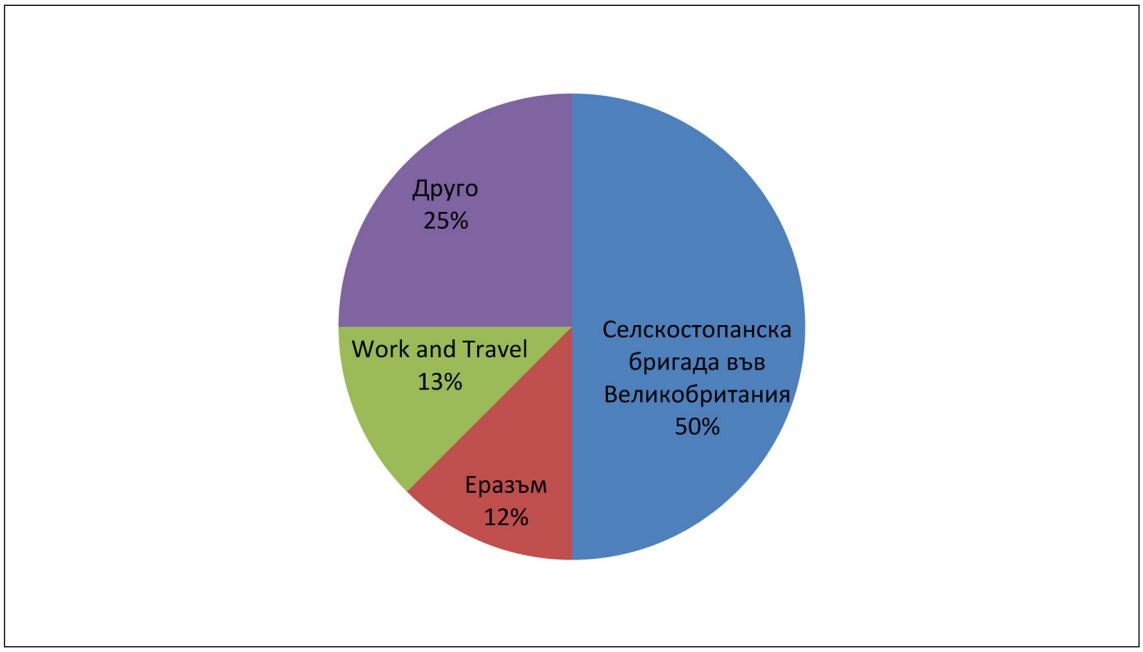

готворителен концерт и това, което тя самата определя като „съдбата“ ѝ дават шанса да бъде оценена от спонсор, който поема разходите за обучението ѝ до края на следването.

Малка част от студентите са разчитали/разчитат на финансова помощ от България по време на следването си в Лондон. Този факт потвърждава наблюдението на експерти, консултиращи студентите при избора им на висше училище във Великобритания, че към Лондон се насочват предимно студенти, които разчитат да намерят работа в големия град и да се издържат самостоятелно (интервю с г-жа Елисавета Тончева – „Едланта“, 15 ноември 2010).

От тези, които са получавали помощ от България, само 8 не са работили, защото родителите им са поели цялата им издръжка. В останалите случаи студентите са получили първоначален тласък, след което са се грижили сами за себе си.

“Първата такса – 3000 паунда, платиха родителите ми. Когато дойдох, денем учех, а нощем работех в бар. Налагаше се да работя и на други места. Много трябваше да работя, защото преди 2007г. годишната такса за бакалавър беше 8000 паунда. Без да смятам наема и другите разходи. Но се справях.” (П., ж., 28 г.)

ФИГУРА 5.2.10. Финансиране на обучението – стипендия/заем

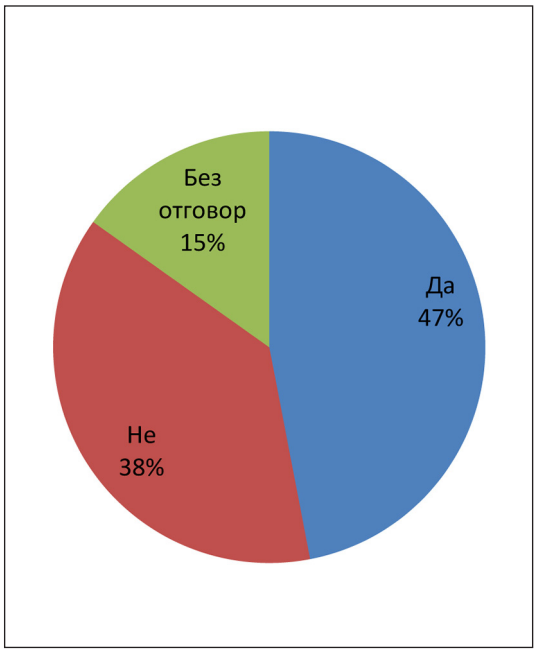

ФИГУРА 5.2.11. Финансиране на обучението – помощ от България

Една трета от всички интервюирани продължават да учат към момента (Фигура 5.2.12.), останалите са завършили в периода между 1999 и 2009 година, като най-много от завършилите попадат в периода 2003 – 2006 година.

От учещите в момента повече от половината се обучават в бакалавърски програми, около една трета се обучават в магистърски програми, отделни студенти се обучават в професионални програми и един е докторант (Фигура 5.2.13.).

Относно годината на предстоящото дипломиране, болшинството от интервюираните, които учат към настоящия момент, очакват да се дипломират през 2011 г. (43,90%) и 2012 г. (36,59%). Шестима очакват това да се случи през 2013, а по един планират да завършат през 2010 и 2014 година.

Над 40% планират да продължат да учат след завършването на обучението си. Това са в по-голямата си част бакалаврите, които са към края на обучението си в тази образователно-квалификационна степен и планират обучение в магистърска програма.

Онези, които не са сигурни дали ще продължат обучението си, са най-вече току-що пристигналите в Лондон за обучение в бакалавърска степен. Категорично отхвърлящите възможността за последващо обучение са частично онези с незавършено

ФИГУРА 5.2.12. Обучение към момента на проучването

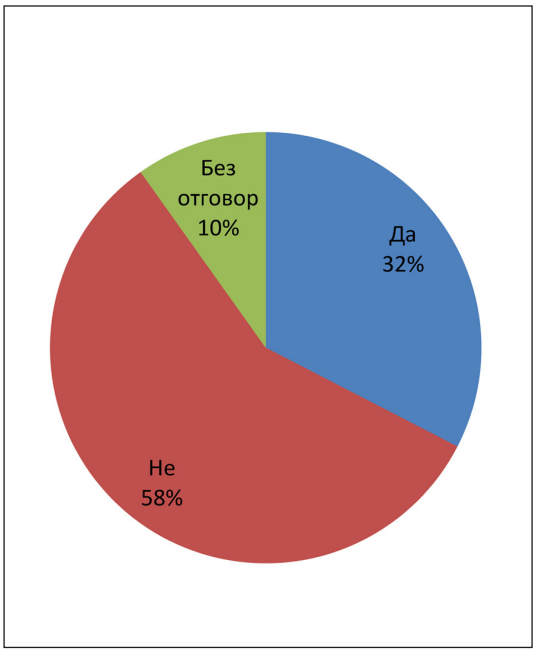

ФИГУРА 5.2.13. Образователно-квалификационна степен

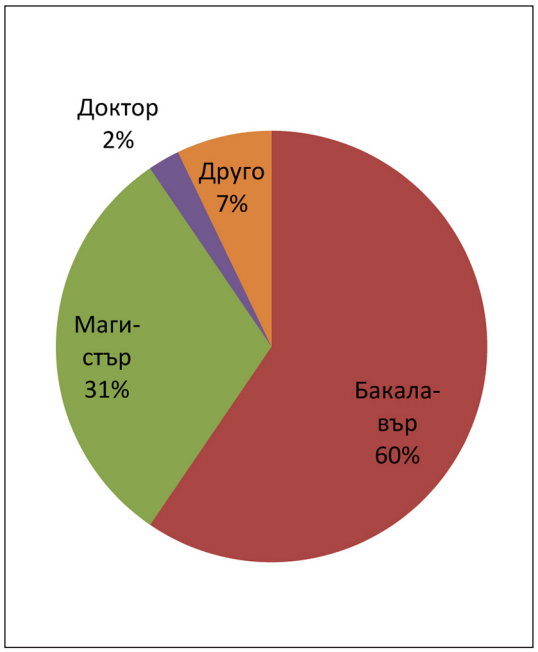

средно образование, които са приели бъдещето си на икономически мигранти в краткосрочен или дългосрочен план. Дълбочинните интервюта показват интересна тенденция сред онези, които са пристигнали в Лондон в началото на изследвания период. Голяма част от тях са търсили и са намерили начини за последващо обучение и повишаване на квалификацията си.

ФИГУРА 5.2.14. Година на предстоящо завършване

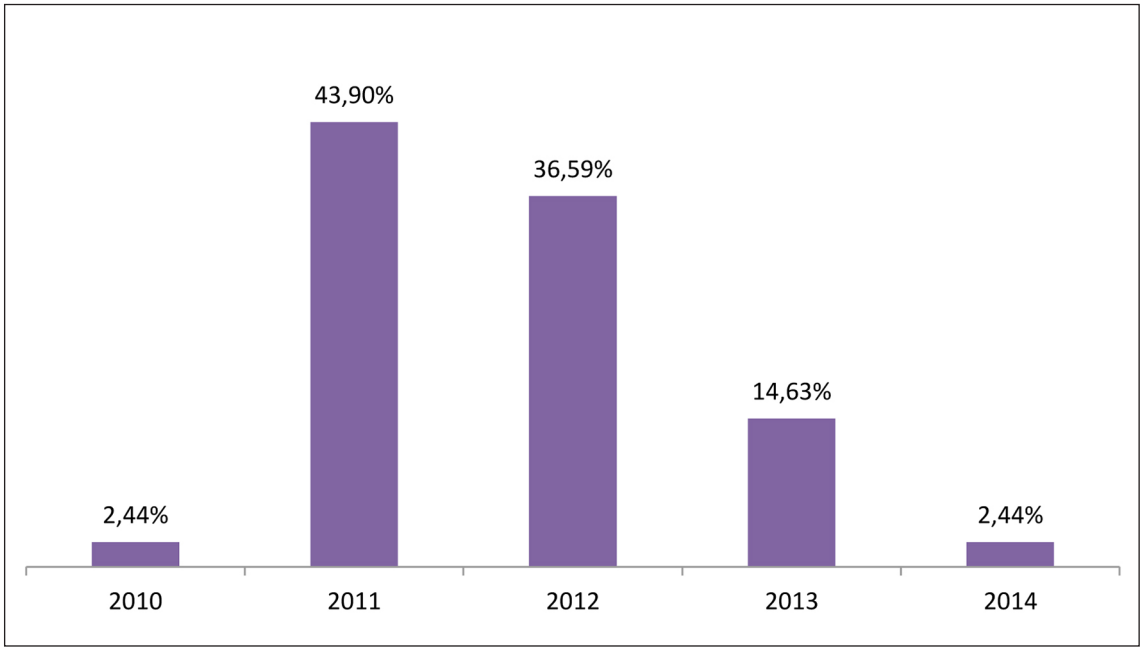

ФИГУРА 5.2.15. Планове за последващо обучение

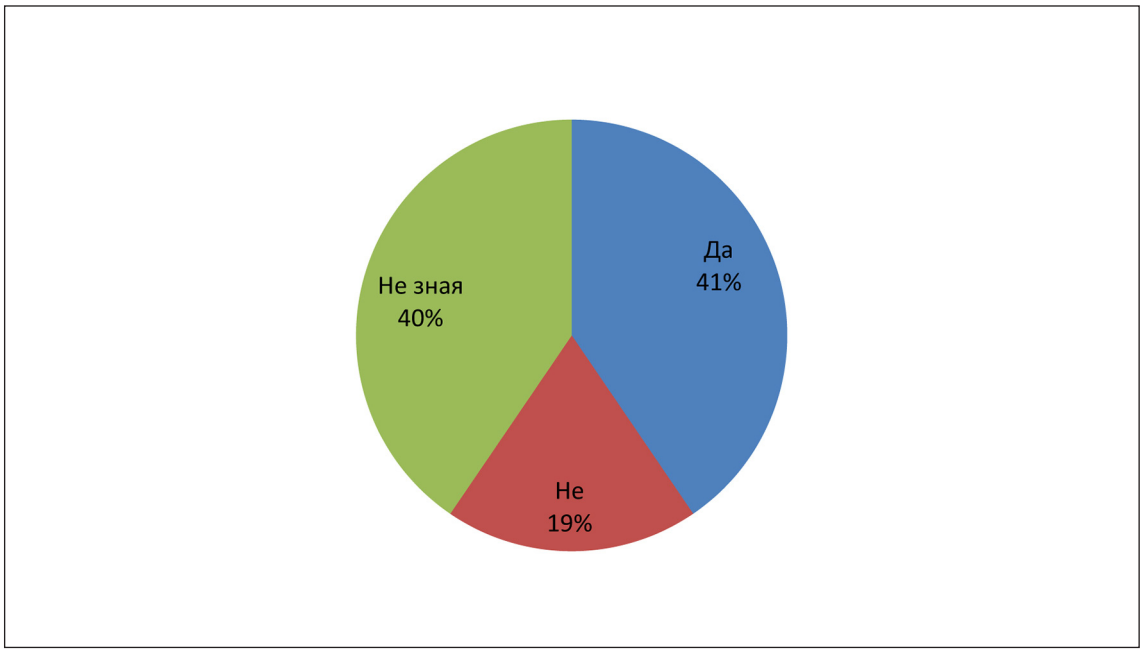

Това се отнася и за тези с най-висок образователен ценз: трима от завършилите докторати продължават обучение в различни квалификационни програми. Те споделят, че продължаващото обучение е една от ценностите, които са усвоили от приелата ги култура и която все още липсва в България. Това мнение се потвърждава от данните на проучването на образователната и професионално-квалификационната структура на заетите и работната сила в България (БСК 2010: 3). България драстично изостава от европейските страни по отношение на показателите, свързани с обучението през целия живот.

5.3. СЕМЕЙСТВО И СОЦИАЛНА СРЕДА

Около две трети от респондентите (63%) са женени или имат партньор. Само 20% обаче имат деца. Значително по-нисък е процентът на живеещите в съжителство сред онези, които пристигат като студенти, което се обяснява и с възрастовата разлика в двете групи, а също така с факта, че голяма част от пристигналите със статут „студент“ са го направили през последната година, което, можем да предположим, не е дало достатъчно време за изграждане на връзка.

В анкетата не се разграничават формалното сключване на брак и съжителството. В интервютата ставя ясно, че голяма част от хората,

ФИГУРА 5.3.1. Семеен статус

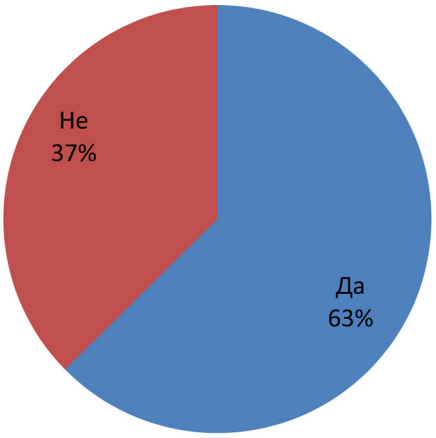

живеещи в съжителство, не са „формализирали“ своите отношения. Както показват данните на НСИ, броят на сключените бракове намалява през последните години (Фигура 5.3.2). Това се обяснява с динамиката на демографската ситуация в България, но също така и с променящото се отношение към брака като институция.

Повече от две трети от партньорите (69%) са българи. 15% са женени/омъжени или съжителстват с британци. Приблизително толкова (16%) са и тези, които посочват, че партньорите им са от друга национална ност (румънец, албанец, полякиня, руснак, грък, пакистанец, „друга раса“).

В интервютата се споменават предимствата да живееш с човек „от твоята черга“, необходимостта на делиш трудностите от живота в големия и скъп град с някого, който говори на твоя език. От друга страна, животът с англичанин/британец се определя като „shortcut“ – прекия път, „кратката процедура“ за вход в местното общество.

В една от „българските къщи“ в South Ealing, Лондон, от седем живеещи петима са българи, а останалите двама са румънци. Единият от тях – български зет, на чудесен български език ми разказа как се е запознал на селскостопанска бригада със студентка от Пловдив, с която в момента строят жилище в България, където планират да живеят „един ден“.

Само две от интервюираните жени живеят с човек от друга раса. Това обстоятелство е една от причините да не мислят за завръщане в България. Едно от момичетата не сдържа сълзите си, когато стана дума

ФИГУРА 5.3.2. Брой на сключените бракове в България (2004 – 2009 г.)

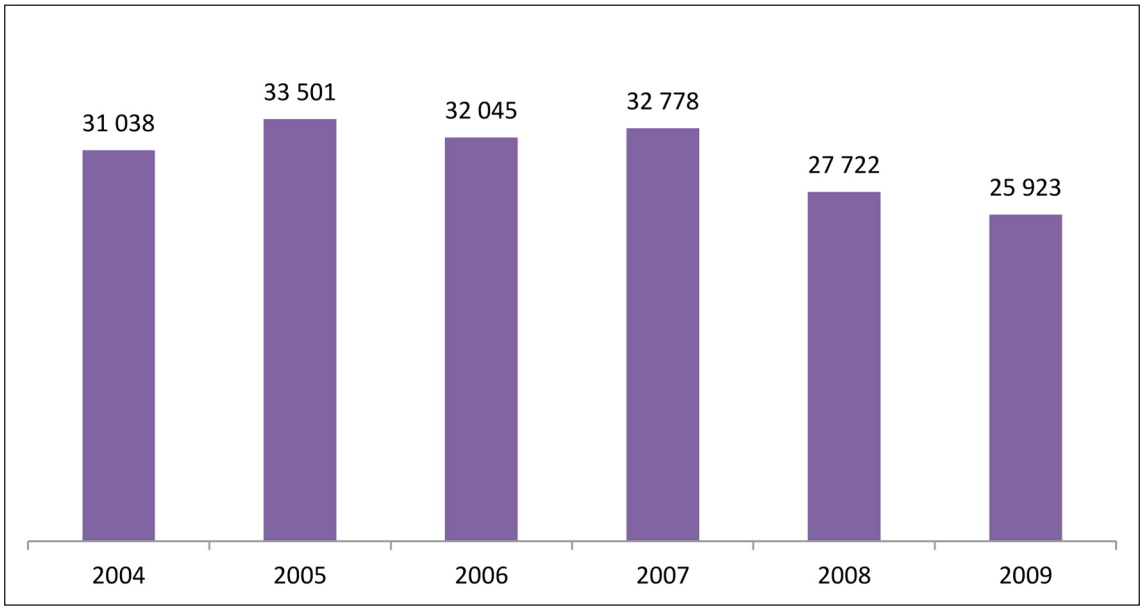

Източник: НСИ

за отношението на родителите ѝ към нейния избор. Тя никога не е ходила в България с партьора си, защото:

„За тях (родителите) е по-важно какво ще кажат съседите“ (П., ж., 28).

Около половината (53%) от анкетираните съжителстват със съпруг/партньор, 24% живеят сами. 6% сочат, че живеят с родителите си, останалите делят жилище с приятели, колеги, „други хора“.

Една от студентките по музика се издържа, като живее в къщата на англичани, на чиито деца преподава. Срещу това ѝ е осигурено настаняване и седмично възнаграждение, което ѝ помага да продължава да се занимава с музика.

Две трети от респондентите живеят под наем. Една четвърт са собственици на жилището, в което живеят. Само 6 души (5%) живеят в общежитие. Хората, посочили че живеят в собствено жилище, са в болшинството си от групата C2; един от тях живее с родителите си, които обаче възнамеряват скоро да се върнат в България.

100% от респондентите отговарят положително на въпроса, дали имат приятели. В общата извадка 37% сочат, че техните приятели са предимно българи. 16% дружат предимно с британци.

Близо половината (47%) определят приятелите си с общата категория „други“, като следват разнообразни уточнения. В редица от случаите са

ФИГУРА 5.3.3. Към коя етническа група принадлежи вашия партньор/ка?

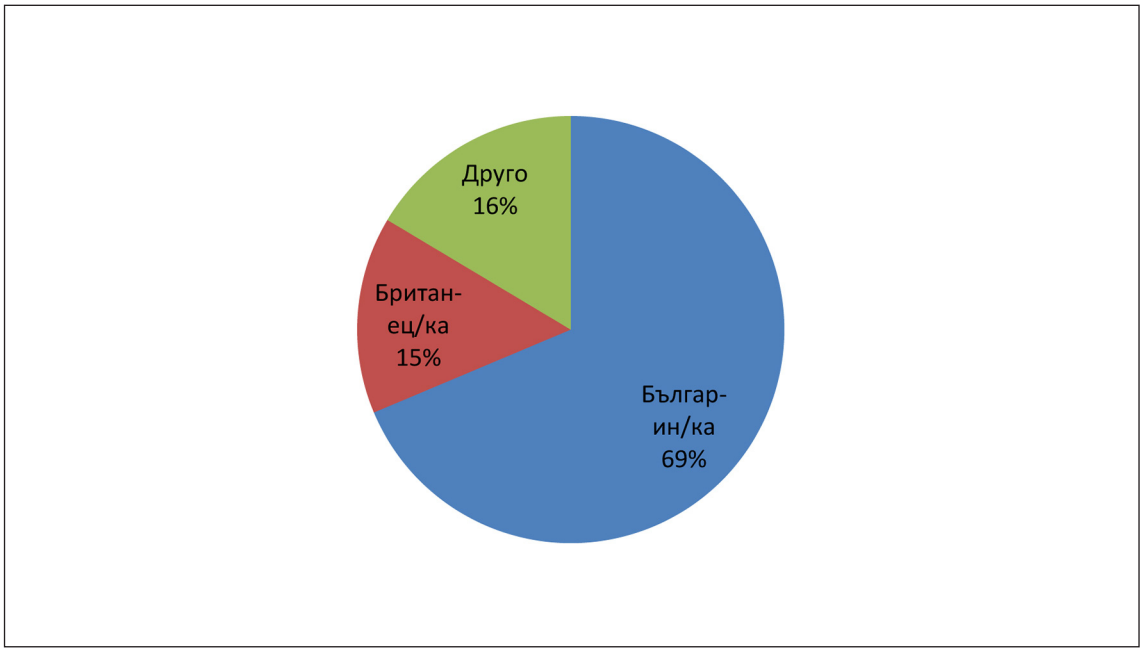

ФИГУРА 5.3.4. Как живеете по-настоящем?

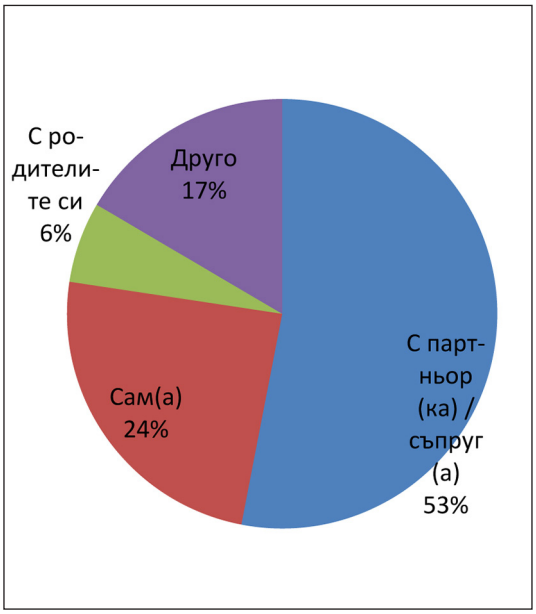

ФИГУРА 5.3.5. Къде живеете по-настоящем?

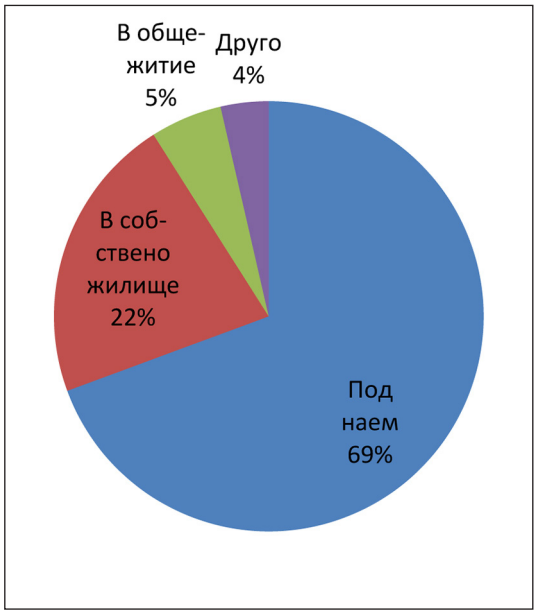

ФИГУРА 5.3.6. Приятели – общ профил

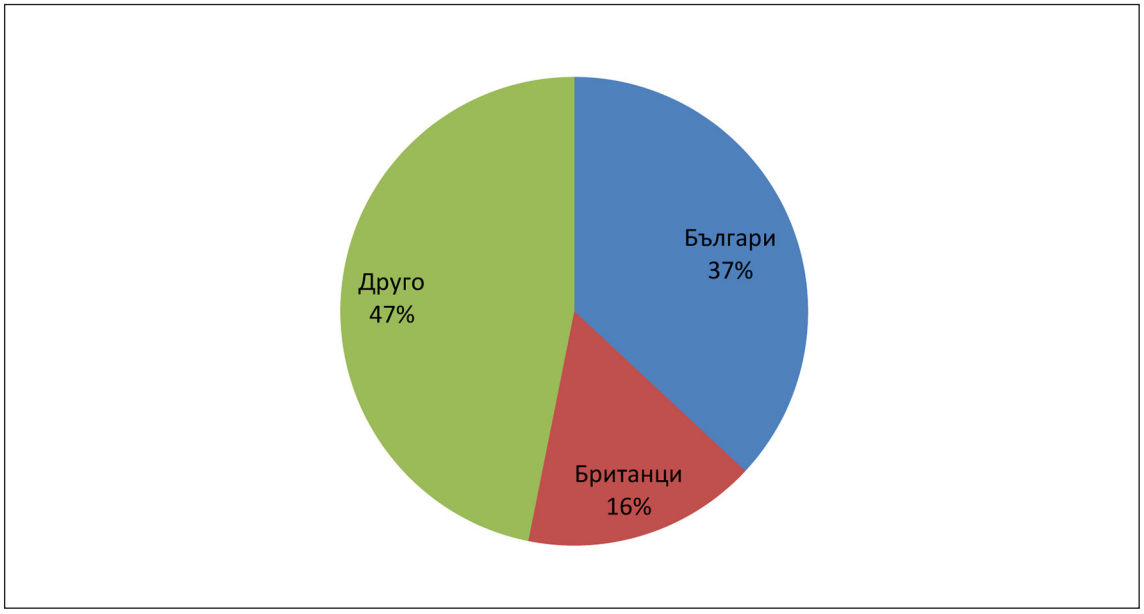

споменати отделни националности – ирландци, немци, словаци, поляци, румънци. В болшинството от случаите обаче следват определения от рода на: „всякакви национални национности“, „всякакви“, „различни“, „смесена група от хора от всякакви етноси“, „всякакви интересни хора“, „европейци“. Само в един от случаите се изключват българите („не дружа с българи“), а в два от случаите се изключват британците („не дружа с британци“ и „почти не дружа с британци“).

ФИГУРА 5.3.7. Приятели – С1

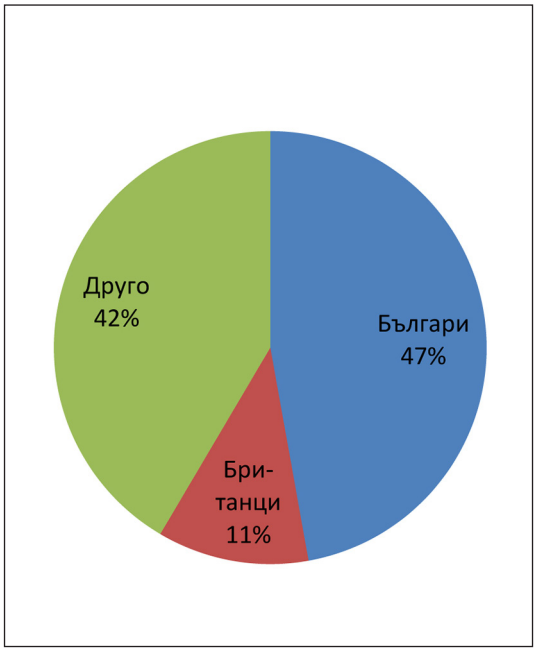

ФИГУРА 5.3.8. Приятели – С2

При разглеждане на групите С1 и С2 поотделно се наблюдават интересни различия. Оказва се, че болшинството от интервюираните, които пристигат със статут студенти, дружат предимно с българи (47%); 42% от пристигналите като студенти сочат, че дружат с „всякакви“, и само 11% дружат предимно с британци. Болшинството от онези, които са пристигнали със статут, различен от студентския, дружат с „всякакви“ (49%), следвани от онези, които дружат „предимно с българи“ (29%), а онези, които сочат, че дружат „предимно с британци“ (24%) са предимно хората, съжителстващи с британци или работещи в среда, в която преобладават британци.

Тези различия могат да бъдат обяснени с факта, че болшинството респонденти от групата С1 са пристигнали след 2007 година. В отговора си на въпроса за приятелствата им, те имат предвид и онези приятели, които не са в Лондон и с които поддържат виртуална връзка. Това са най-младите участници в проучването, които са в процес на формиране и осмисляне на идентичността си. Интервютата показват, че за част от тях мултикултурността на Лондон е сериозно предизвикателство.

„Заговори ме един от тези, дрънкатите, китаец ли беше, японец – не знам. Питам го, познаваме ли се, че да ме заговаря. А той ми казва, че съм бил расист. Но то е така в университета, уж в моята специалност сме на 43-то място в света и на 4-то във Великобритания. Само трима от преподавателите са англичани. Бели, имам предвид, останалите са от гетото“. (Т., м., 21)

За някои от българите мултикултурността на Лондон остава предизвикателство и след дългогодишен престой. В един от случаите тя е определена като една от причините да потърсят мястото си другаде във Великобритания. Един българин, живял във Великобритания повече от 10 години, понастоящем живее в Лийдс, където „си почива“ от мултикултурността на Лондон.

Болшинството от респондентите обаче оценяват високо възможността да открият многообразието, което Лондон им е дал. Тази възможност се оценява както по време на живота им в Лондон, така и ретроспективно. Болшинството от онези, които са се завърнали в България, определят мултикултурността като една от „липсите“ в живота им след заминаването им от Лондон.

5.4. РАБОТА

Болшинството от участвалите в проучването са икономически активни – 72% от тях работят. Онези, които не работят, могат да бъдат отнесени в три групи: 1/ студенти, произхождащи от семейства, които могат да си позволят да осигурят децата си по време на обучението им в Лондон, 2/ жени, занимаващи се с отглеждането на децата в семейството, 3/ търсещи си работа.

В последната група (търсещи работа) влизат както тези, които то-

ФИГУРА 5.4.1. Работа към момента на проучването – общ профил

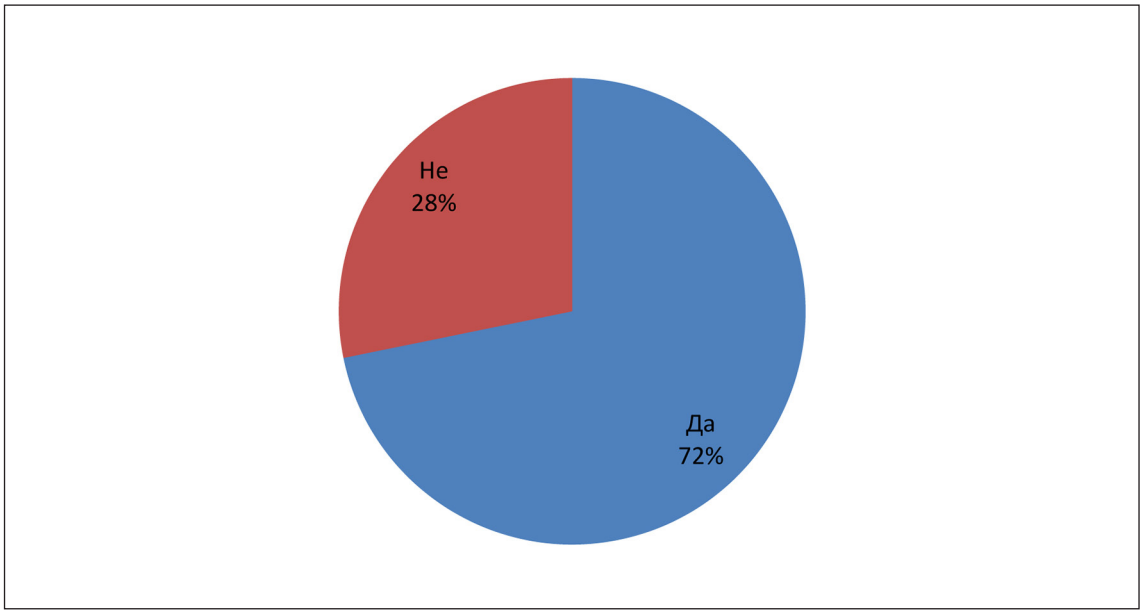

ку-що са завършили обучението си и са в процес на кандидатстване, така и онези, които са загубили работата си и търсят нова. И в двата случая финансовата криза се определя като голямо предизвикателство. Част от завършващите бакалавърска степен споделят, че биха поработили, преди да продължат обучението си в магистратура, но обучението в магистърска степен би било начин да изчакат отминаването на рецесията и да отложат излизането си на трудовия пазар.

Заплащането на болшинството от анкетираните, завършили обучението си и работещи в Лондон български студенти (54%), е в границите между 10 000 и 30 000 британски лири годишно.17,57% получават между 30 000 и 50 000 британски лири и 5 души (6,76%) получават над 50 000 британски лири. Това са в болшинството си онези, които работят в сферата на финансите. Работещите по времето на следването си студенти най-често получават под 10 000 лири годишно (19%). Анкетирането е проведено в периода април – декември 2010 г., когато националното минимално трудово възнаграждение е 5,80 британски лири на час (от 01.10.2009 г.). Само един от седемте респонденти, които са се завърнали в България, е без работа, останалите работят. Заплащането на труда на болшинството в тази група (петима) е под 30 000 лева годишно. Само един получава над 30 000 лева годишно.

Болшинството от респондентите, които са икономически активни, работят с британци. Тези данни потвърждават тенденцията, която се наблюдава и в проучването на Е. Маркова (Маркова 2010). Повечето от

ФИГУРА 5.4.2. С кого най-често работите?

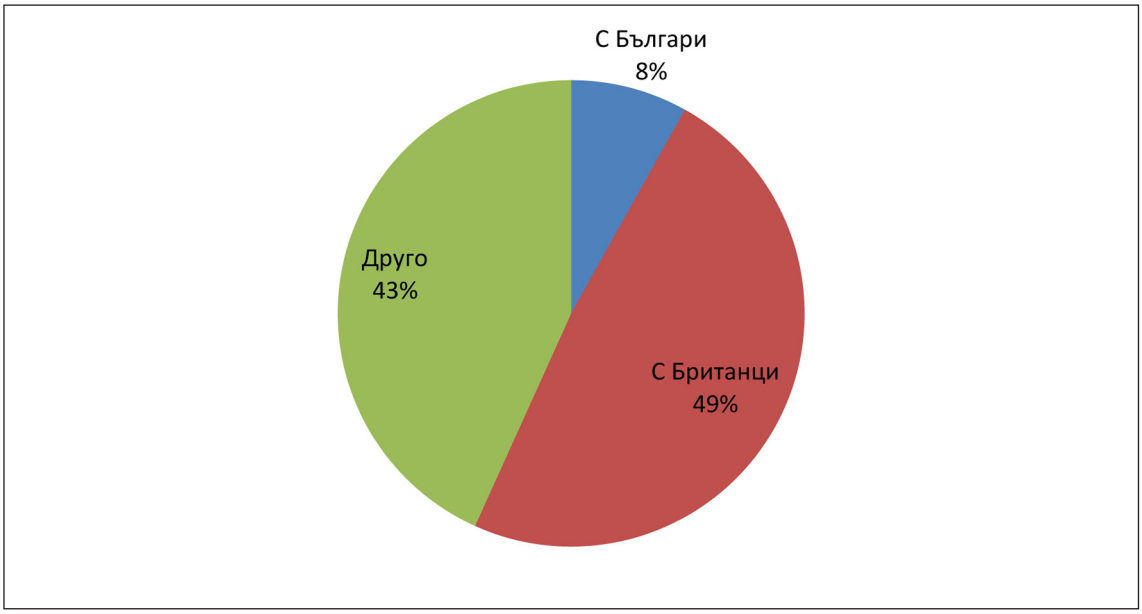

интервюираните от нея през 2005 г. българи съобщават, че работят с други източноевропейци, предимно поляци. Броят на българите, които работят с англичани, в извадката от 2009 г. е по-голям спрямо онези в извадката от 2005 г. Някои обясняват това с икономическата криза, принудила повече англичани да поемат работа, която преди това не биха вършили.

За повечето от работещите (56%) работата, с която се занимават, съответства на очакванията им. За над една трета от анкетираните работещи (37%) работата не съответства на очакванията им. Сред тях, от една страна, са студентите, които работят „каквото намерят", за да направят възможно следването си. От друга страна, сред тях са онези българи, които са завършили или не са завършили български висши училища и които работят в строителството или в други сектори, свързани с услуги – почистване, гледане на възрастни хора. Това е пример за външна „загуба на мозъци" (brain waste), доколкото образованите българи приемат работа, която е под тяхната квалификация.

Дълбочинните интервюта изобилстват от разсъждения за разликите между отношението към труда „по български" и „при тях":

„В България първо търсиш връзки, да имаш някого зад гърба си. Тук (в Лондон) трябва да бачкаш. Много. Това в България те кара да си мързелив. Братовчедка ми работи в Данъчно. Че тя вече трупа стаж за пенсия! Тук отиваш с нагласата да дадеш всичко от себе си за просперитета на фирмата си. Всичко тук е свързано. Трябва да си добър и защото ти трябват референции, препоръки, когато решиш да се местиш. А в България е ден за ден."

Онези, които имат опит от обучение и работа в други страни, сравняват предишния си опит в този, придобит във Великобритания:

„Тук (Лондон) е европейският вариант на Щатите. Преимущество е (в сравнение с другите европейски страни), че се говори английски език. Познавам много хора българи, работили в Ню Йорк, и се преместват в Лондон. Оплакват се, че са претоварени – работили били по 100 часа седмично. Стресовото ниво в ситито било по-високо отколкото на Уолстрийт. Ама те са били на entry level (входно ниво) там, а тук са на mid carrier (среднокариерно?) ниво, това трябва да се отчита." (М., ж., 24).

Все пак, някои от респондентите, прекарали дълго време извън България, си дават сметка, че губят реална представа за българската действителност:

„При хората, които учат в чужбина има известно отдалечаване от реалността на България. Ако нямаш опит в България, не си работил, не си правил стажове, е лесно да се идеализира или да си мислиш колко е зле.“ (С., м., 32).

Изключително важна е интерпретацията на отговорите на въпроса, къде анкетираните виждат професионалната си реализация. Става ясно, че изборът на място на живеене все повече е обвързан с мястото, където хората намират професионална реализация.

Повече от половината от анкетираните (53%) виждат професионалната си реализация във Великобритания. Всеки пети (20%) очаква да работи в България. Половината от останалите не са сигурни какво очакват от бъдещето. Останалите дават отговори, отвеждащи ни навсякъде по света. Те виждат себе си като част от международната работна сила и не искат да се закрепостяват на никое конкретно място.

Изборът на място за професионална реализация е свързан със специалността, в която се обучават студентите и съответно, със сферата на професионалната им дейност. Онези, които планират да имат собствен бизнес или да продължат семеен бизнес, виждат бъдещето си в България. Студентка в магистърска програма в London School of Economics and Political Science споделели своята гледна точка върху взаимовръзката между предприемачеството и образованието.

„Човек с по-ниско равнище на обучение може по-лесно да стане ентер-

ФИГУРА 5.4.3. Професионална реализация

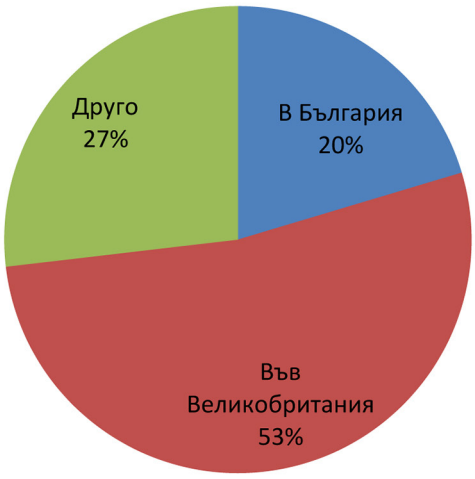

преньор, предприемач. Инвестирали сме твърде много в обучението си. Идеал е постигане на равнище на сигурност в корпорация. За предприемача – добре е да нямаш какво да губиш поне от тази гледна точка, когато рискуваш. Не си инвестирал в образованието си, а в бизнеса си.“ (Т., ж., 23).

За сина на състоятелен български бизнесмен въпросът за мястото на професионалната му реализация никога не е имал друг отговор освен „България“.

„В България не се връщат само тези, които нямат нещо, заради което да се върнат. Аз уча тук (Лондон) за престиж. Тази диплома, която ще ми я дадат, няма да ми трябва много на полето. Там ще трябва да съм от 6 до 8. Баща ми каза, че като си дойда, след две години ще се пенсионира и ще остави бизнеса на мен.“

Музикантите отчитат възможностите за изява, които дава Лондон, и онези, които биха имали в България.

„В България има 4 оркестъра. Някой трябва да умре, за да получиш място. А и връзки трябва да имаш. Навсякъде е нужно да имаш връзки, в Англия също. Но в България е по-очевидно, може би защото е по-малко всичко. А може би тук (в Лондон – бел. моя, И.Ч.) не е така очевидно, защото по-деликатно го пряват хората, не по толкова безочлив начин като у нас.“ (Т., м., 28)

Същият респондент обаче разграничава плановете си в дългосрочен и краткосрочен аспект:

„Родителите ми, които са в Лондон от 10 години, искат да се прибират в България. Аз обаче не планирам да се прибирам в следващите 10 години, те са ми нужни за музикалната ми кариера. След това обаче бих се прибрал, за да помогна за създаването на школа по кларинет. Много сме зле ние. Няма база, много остарели са методите на обучение.“ (Т., м.,28)

Краткосрочното и дългосрочното планиране за работа и съответно за местоживеене, са разграничени и в други интервюта:

„Има разлика между планирането в дългосрочен и краткосрочен план. Много хора от различни страни в моята програма за живеене в дългосрочен план си мислят за „вкъщи“. За кой откъдето си е. В краткосрочен план

обаче си мисли: Искам да работя това и това може да се работи еди-къде си. Няма значение къде ще сме, ние сме част от international labor force. Работим в международни корпорации. В една или друга локация – няма чак кой знае какво значение, стига да имаш добра позиция. Сега подаваме документи за работа. Всеки подава за много локации. Популярни са Лондон, Брюксел. Но не съм чула някой да иска да отиде в Брюксел, за да живее там. Отива, за да работи. Подаваш документи за програми. Подаваш за програмата и къде ще те сложат по света, е въпрос на договаряне." (М., ж., 24).

5.5. МИГРАЦИОННА ИСТОРИЯ

Годината, в която пристигат най-много от респондентите в това проучаване, е 2003 (12,37%), когато много българи получават визи за самонает труд чрез закупуване на бизнес планове от „експертни фирми" във Великобритания. Голяма част от тях са студентите в български висши училища, които отнасяме към групата С2. Тази година се характеризира с облекчаване на процедурите за получаване на виза за Великобритания във връзка с предстоящото разширяване на ЕС. Следват годините след присъединяването на България към ЕС – 2007, 2008, 2009. Както показват данните от раздел „Образование", болшинството от студентите от групата С1 пристигат именно в тези години, което се обяснява с понижените такси, които българските студенти заплащат за обучението си във Великобритания.

ФИГУРА 5.5.1. Година на пристигане във Великобритания

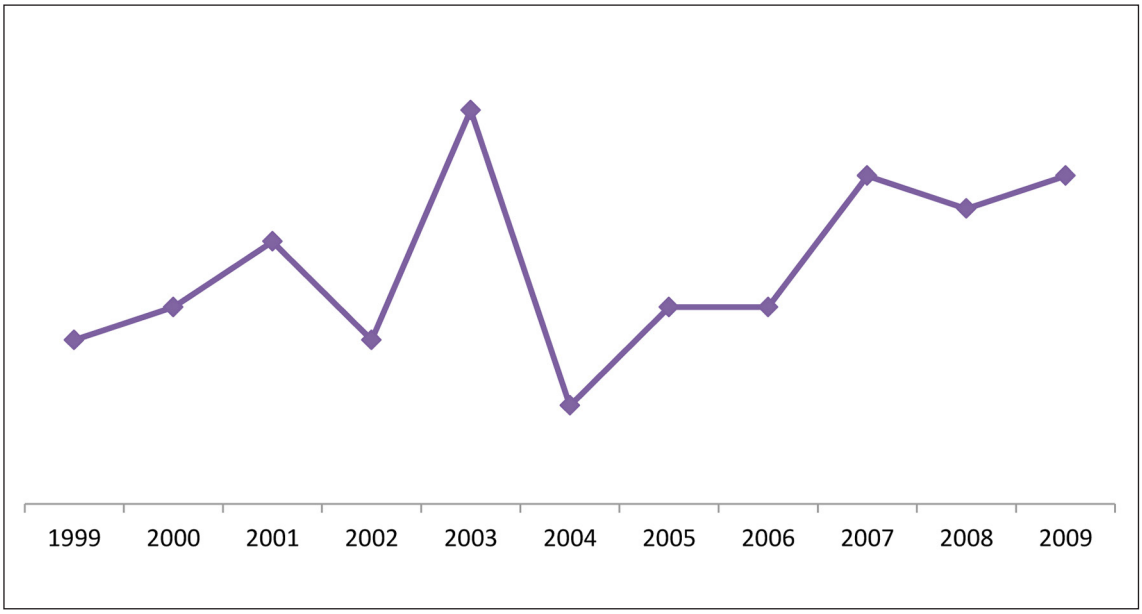

Като причина за избора „Лондон“ над една четвърт от респондентите (26%) сочат добрата образователна инфраструктура. Голяма част от интервюираните имат опит и в българското, и в британското висше образование. За други изборът е предопределен от техните родители. Неизбежни са сравненията между двете системи. В интервютата респондентите говорят за престижа на английското образование и влошения имидж на висшето образование в България и на образователната система като цяло. Противопоставят английското и българското образование от гледна точка на обвързаността между образованието с потребностите на пазара на труда:

“Сбъркана ни е образователната система. Липсва всякаква връзка между предлагането и пазара на труда. Ние започнахме 50 души да учим моята специалност преди 3 години (в Лондон). Завършихме 18. Сега приемат 30 души в същата специалност. Образованието трябва да е огледало на живота.” (А., м., 28)

Изразява се недоволство от абстрактността на учебното съдържание в България:

“Българското образование... пускат те в толкова дълбока вода, че нищо не разбираш. Всеки го правеше – наизустяване, защото не разбира. Какво бил казал авторът на литературното произведение... Едва сега пиша есетата така, както се е очаквало от мен тогава. Без житейски опит ми беше трудно да разбирам. Още не съм забравила чувството си оттгова. Преди две седмици сънувах кошмар, че имам изпит по литература и че няма да разбера темата, няма да мога да напиша есето и няма да мога да завърша. Никой за нищо не ме запали в училище в България. Как никой не ме плени!” (С., ж., 24)

В много от интервютата се говори за корупцията във висшето образование в България, но само един от респондентите говори за реален сблъсък с нея:

“Много исках да уча архитектура, реших да кандидатствам в София. Ходех на уроци, здраво се готвех. Доцентът, който ме подготвяше, ходех при него на частни уроци, ми каза:” Виждам, че много се стараеш. Ама няма смисъл да се напъваш. Баща ти да плати 8 000 лева и ще учиш.” Прав беше, че нямаше смисъл просто да опитвам. Не ме приеха. Но аз реших, че ако

така стоят нещата, аз няма да стоя в България. Дойдох в Англия и кандидатсвах архитектура в 6 университета, и в 6-те ме приеха."(С., ж., 28)

Около една трета (главно онези, които са в Лондон за по-дълъг период от време) сочат като една от причините да бъдат в Лондон това, че харесват мултикултурната среда на града. Тази деликатна тема получава по-ясни очертания в дълбочинните интервюта. Мненията са противоречиви. Едни опреличават Лондон на „Столипиново" и „гетото", като изборът на западни лондонски квартали като място за живеене също получава „цветово" обяснение. Все пак може да се обобщи, че по-дългият престой в Лондон „отваря" към междукултурно общуване и това обобщение се потвърждава от отговорите на въпросите за приятелите и социалната среда на българите там.

Важна за младите хора е възможността за пътуване, която работата и животът в Лондон им предоставят дори тогава, когато работата е нискоквалифицирана:

"Разбира се, трябва да не забравяме, че преди едва 60 години мобилността на хората в света е била доста ограничена, а днешната епоха дава финансовата възможност на един прост работник в склад (с уговорката, че работи за паунди в Обединеното Кралство, разбира се) да посети която и да било точка на света. Тази идея е просто неустоима за много от нас" (С., ж., 30).

Всеки пети е останал в Лондон, защото се чувства добре тук. Останалите са имали намерена работа, приятели или са дошли в Лондон заради семейството си.

Половината от анкетираните са пристигнали в Лондон със статут студент/ученик. Сред интервюираните от групата С2 се наблюдава голямо разнообра зие в посочения статут при пристигане, като към тази група отнасяме и непосочилите никакъв статут. Всеки пети е дошъл като посетител/турист като при установяването си в Лондон голяма част от респондентите от тази група разчитат на вече установили се в Лондон свои познати или роднини. Единици са тези, дошли след 2007 година с карта на работещ от присъединените страни (3%). Само трима са започнали работа с разрешително по секторна схема. Толкова са и респондентите, които остават в Лондон след студентска бригада. Тук трябва да уточним, че броят на тези хора е по-голям, но участието в бригада обикновено служи за „опипване на почвата" и създаване на мрежи,

ФИГУРА 5.5.2. Причини за избора „Лондон“

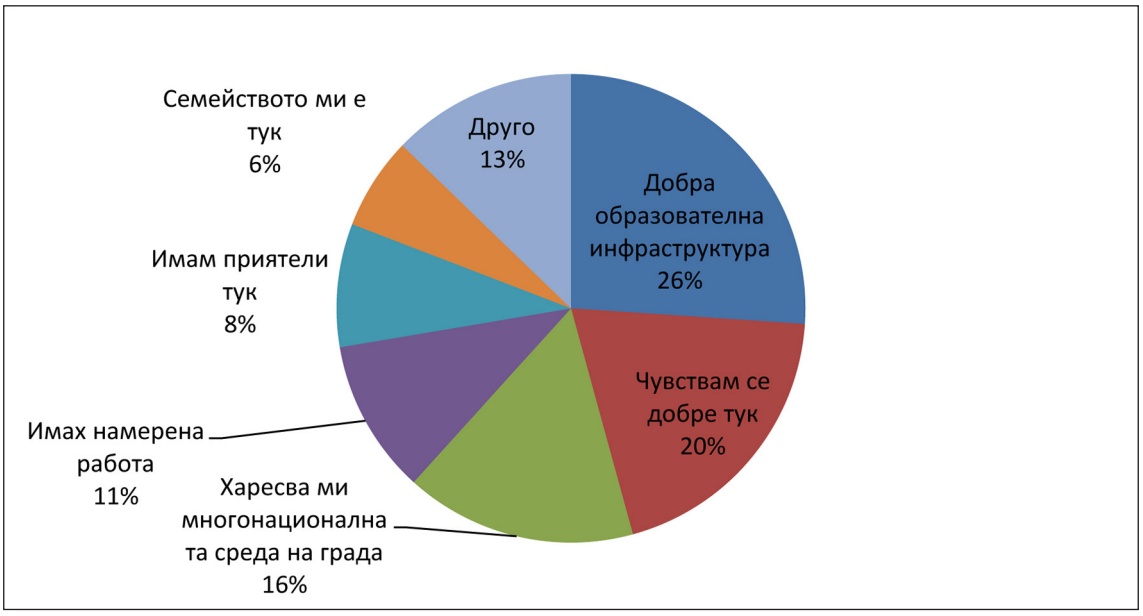

на които впоследствие разчитат мигрантите. Това се потвърждава от данните в раздел „Образование“, където на въпроса за стаж или обучение по време на обучението си 8 души посочват селскостопанска бригада във Великобритания.

Текущият статут на около една трета от анкетираните е „студент“ (30%). 15% са трайно установени и имат статут на постоянно пребиваващи или английско гражданство. Определих този статут като синоним на трайно установяване, но един от респондентите с английско гражданство се е завърнал в България. Броят на определилите се като самонаети е 21 души (18%), но има основание да се твърди, че той е по-висок. Онлайн и електронната анкета дават възможност само за един отговор на този въпрос, по тази причина част от постоянно пребиваващите и респонденти с друг статут не са се отнесли към тази категория.

Както можем да очакваме, болшинството от интервюираните бивши и настоящи студенти от групата C1 определят нивото на владеене на английски език както при пристигане, така и към момента на провеждане на интервюта като отлично. Като изключение можем да посочим случая, в който една от анкетираните студентки по музика пристига в Лондон, за да стане ученичка на конкретен професор по цигулка. Определя равнището на знание на английски език при пристигането си като нулево. Към момента на проучването самата тя е преподавател в едно от най-известните висши музикални училища в Лондон, което само по себе си говори за равнището на овладяване на английски език.

ФИГУРА 5.5.3. Статут при пристигане

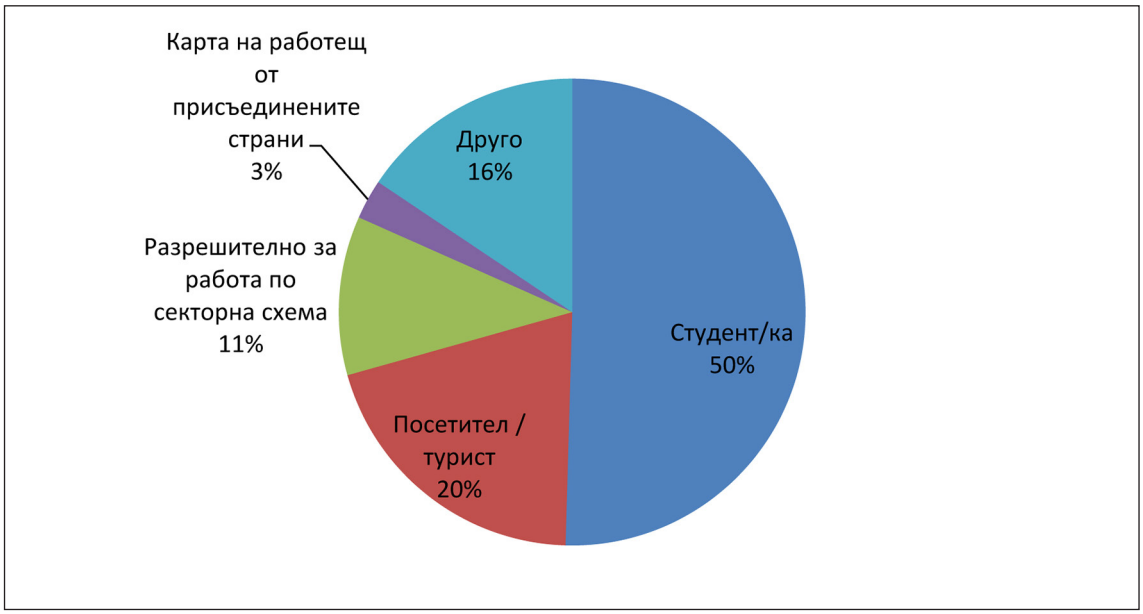

ФИГУРА 5.5.4. Статут към момента на изследването

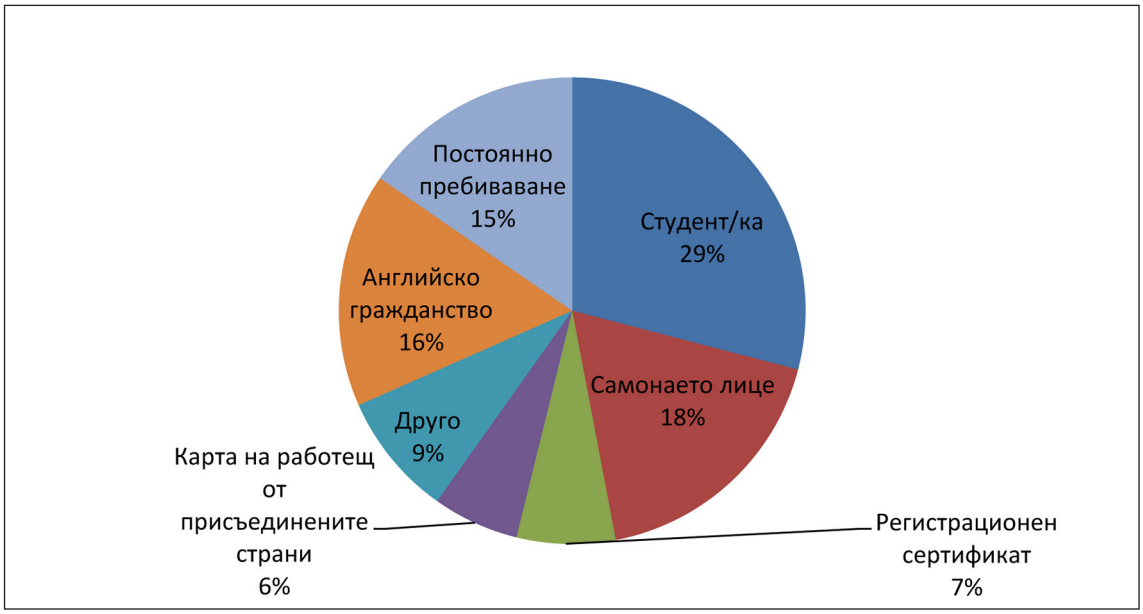

По-разнообразна от гледна точка на владеене на английски език е картината в групата C2. Макар болшинството от българските студенти в тази група да са изучавали английски преди идването си във Великобритания – самостоятелно, в училище, университет или чрез езикови курсове, 15% съобщават, че при пристигането са владеели английски на нулево ниво, 31% определят нивото на владеене като базово, 29% – като средно и една четвърт (25%) – като отлично. Към момента на провеждане на про-

учването 69% са онези, които владеят английски отлично, 27% – средно и само 4% определят равнището на владеене на езика като базово. Това са онези български студенти от висши училища в България, които са пристигнали в Лондон наскоро.

Данните от извадката С2 в нашето проучване се различават значително от наблюденията върху езиковата компетеност на българските мигранти при пристигането им във Великобритания (Лондон, Брайтън и Хоув) в проучването Маркова 2010: „Така повече от две трети от интервюираните българи (65%) описват нивото си на владеене на ан глийски при пристигане като „никакво“ или „основно“, а една четвърт съобщават, че въобще не са знаели и дума английски език. В извадката от 2009 г. 60% от респондентите съ общават „никакво“ или „основ но“ ниво на владеене на английски при пристигането. Малко повече от една четвърт обаче въобще не са знаели езика. В тази извадка се наблюдава забележително подобряване на познанията по английски език от пристигането насам, като повече от три четвърти от българските мигранти в извадките описват сегашното си ниво на владеене на английски като „свободно“ или „достатъчно“ (Маркова 2010).

При сравняване на данните от нашето проучване в извадката С2 и проучването на Е. Маркова става ясно, че макар мигрантският статут при пристигането на респондентите от двете проучвания да е сходен, в голяма част от случаите става дума за мигранти с различен социален и културен капитал.

ФИГУРА 5.5.5. Владеене на английски език при пристигане

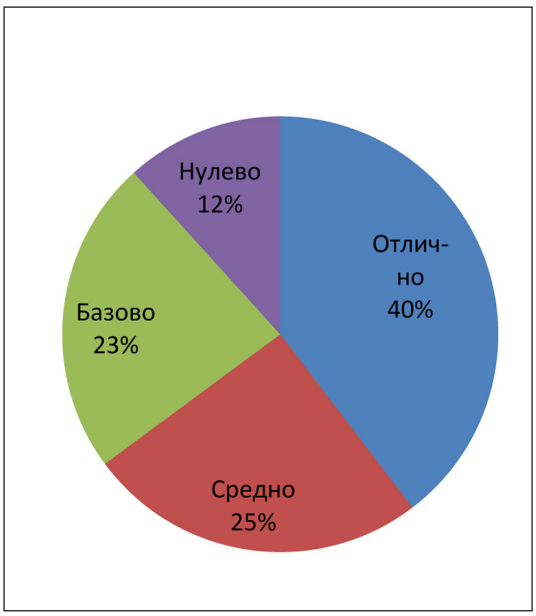

ФИГУРА 5.5.6. Владеене на английски език към момента на изследването

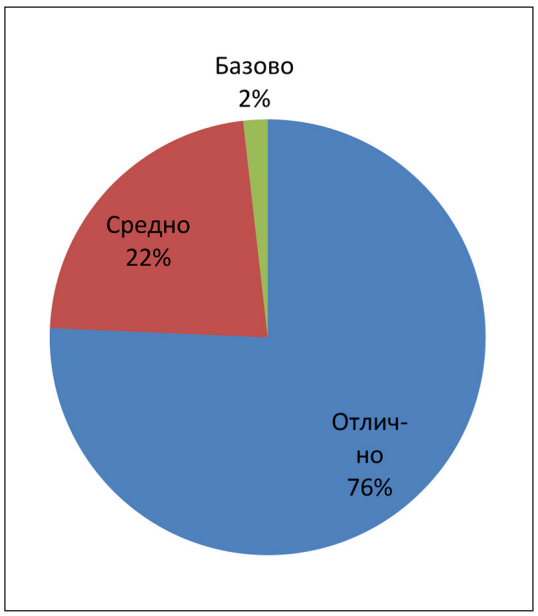

В едно от интервютата се говори за „влошаване“ на владеенето на английски език след пристигането на респондентката в Лондон: випускничка на английската гимназия се оказва в мултикултурна среда и се оплаква, че се е изгубила сред многото версии на английския език в Лондон – индийски английски, китайски английски – и че като резултат си е „развалила английския“.

Можем да направим извода, че езиковата компетентност е пряко свързана с професионалната реализация на мигрантите. Онези от тях, които нямат стремеж за професионална реализация и приемат нискоквалифицираната работа като средносрочна и дългосрочна перспектива нямат стимула и възможността да достигнат високо равнище на владеене на английски език. Недостатъчно високото равнище на владеене на езика, от своя страна, ограничава възможностите им за професионален растеж.

Интересен лингвистичен факт беше отбелязан в разговор с един от младите българи, завършил Техническия университет, филиал Пловдив, който сподели, че е научил не само английски, но „поназнайва“ и полски, а се е наложило да „отбира“ и от руски. Последният коментар потвърди мои наблюдения от предишно изследване: сред определени групи, работещи в строителството от Централна и Източна Европа, които са пристигнали във Великобритания на средна възраст, без да владеят английски език, като професионален език се е наложил руският език. Така на младите източноевропейци, засегнати от „ефекта на махалото“, когато след задължителното изучаване на руски език в училище последва масов отказ от допускане на изучаването на този език като чужд, все пак им се е наложило да учат руски, за да общуват с по-възрастните си колеги от Литва, Латвия, Словакия.

Около две трети от попълнилите анкетата следят събитията в България (63%). Близо половината (47%) се информират чрез електронни медии. Близките и познатите остават важен източник на новини и информация. 7% уточняват, че четат вестници и списания от България, а 11% следят предимно българските медии във Великобритания.

Над една трета (37%) се връщат в България веднъж годишно. Обикновено това е през лятото. 33% се връщат между 2 и 4 пъти годишно, като в интервютата се обсъждат самолетните компании, продаващи евтини самолетни билети и улесненията, свързани с възможността „да си ходят“ по-често. Сред останалите 10% се връщат в България повече от 4 пъти годишно и 20% онези, които пътуват за България по-малко от веднъж годишно. Най-рядко се връщат тези, чиито най-близки хора са във Великобритания.

ФИГУРА 5.5.7. Следите ли събитията в България?

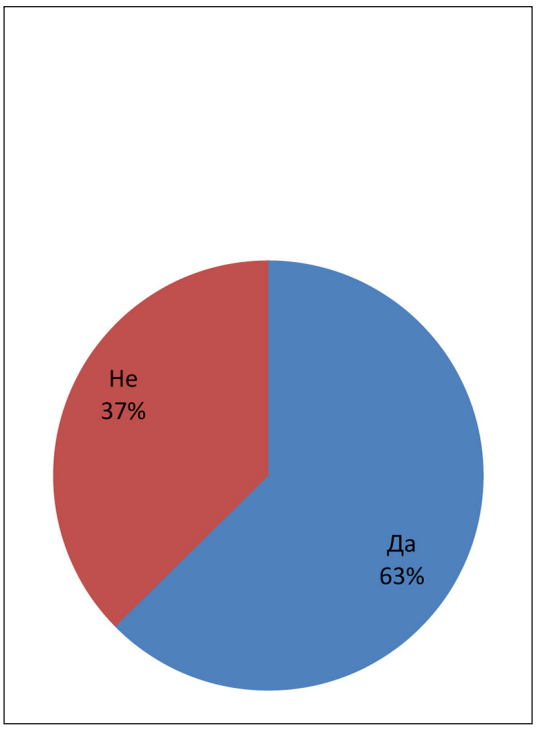

ФИГУРА 5.5.8. Начин, по който следите събитията в България

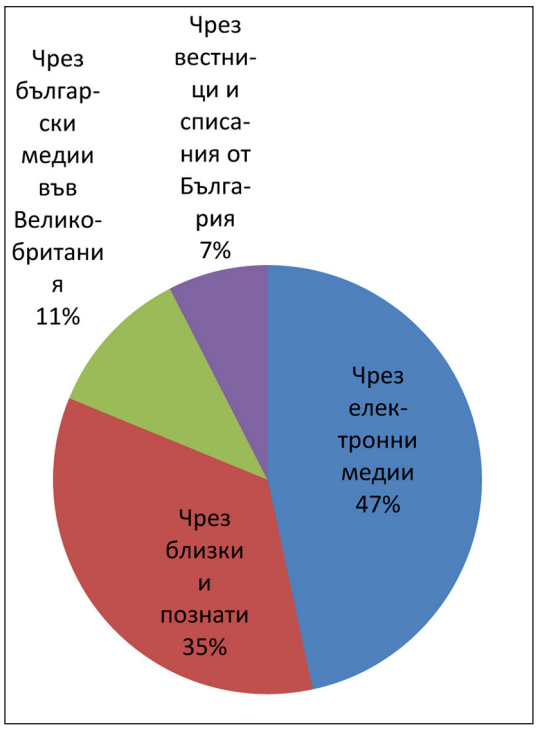

"Не си ходим често. Един път на две години. Няма смисъл. Освен да видим родителите си. Родителите ни много се гордеят с нас. Но за тях сякаш е по-важно, какво ще помислят съседите, познатите. Това е по-важно дори от нашето благополучие. Те очакват винаги да сме добре, а на нас ни е трудно понякога да отговорим на техните очаквания. Ако живееш в Англия, значи си много добре. Понякога дори не виждам какъв е смисълът само да си казваш „здрасти" по телефона." (П., ж., 28)

Всички поддържат връзка с роднини и близки в България. Няма нито един от интервюираните отговорил с „не" на този въпрос. Огромното болшинство го правят редовно. Онези, които поддържат връзка от време на време, са хората, чиито най-близки роднини са във Великобритания.

Около половината (47%) използват за връзка с близките си в България скайп, 18% разчитат на виртуалността чрез електронната поща, 38% използват телефонна връзка. Само трима души са посочили, че използват традиционната поща за общуване с близките си, като в интервютата има уточнения по този въпрос – „пращам картички за празниците".

Миграционните изследвания показват, че отговорите на въпроси като „Бихте ли се върнали да живеете там, откъдето дойдохте?" не са

ФИГУРА 5.5.9. Честота на завръщане в България

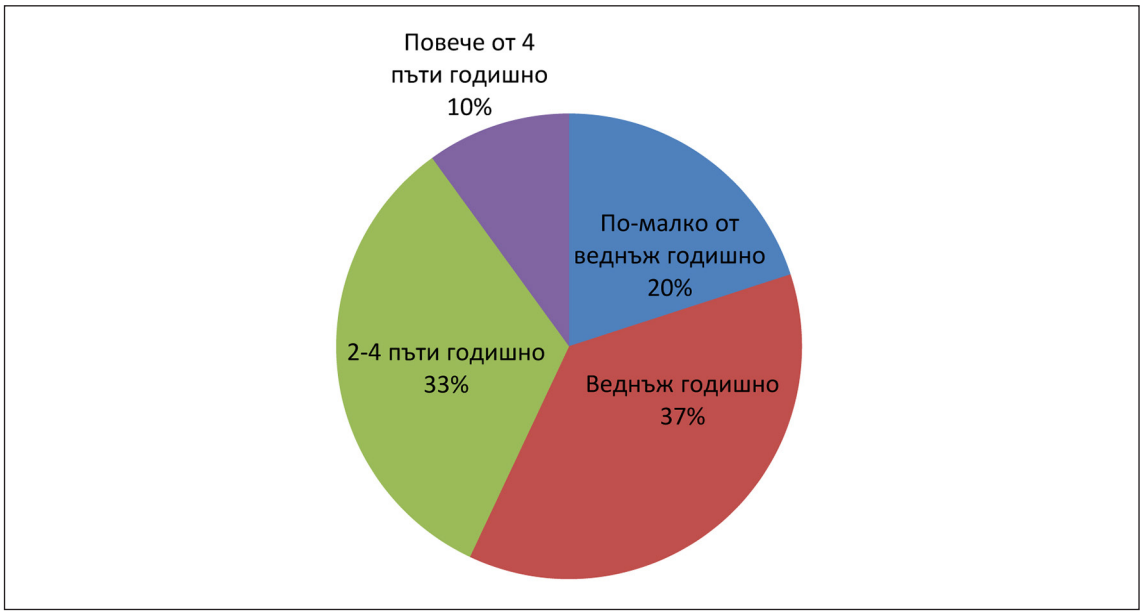

ФИГУРА 5.5.10. Връзка с приятели и роднини в България

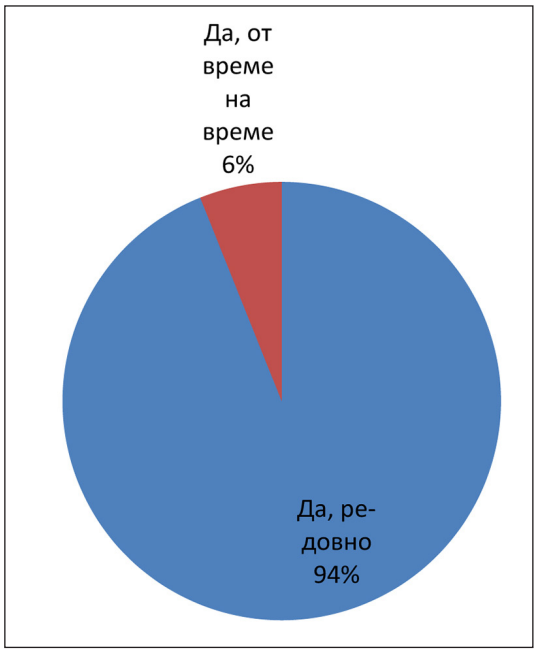

ФИГУРА 5.5.11. Начина на поддържане на връзка с близки в България

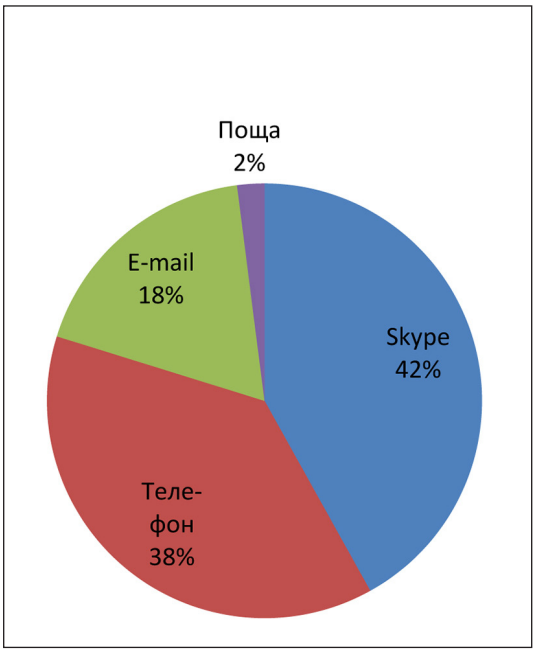

много показателни за действителните намерения на мигрантите – дори когато дават категоричен отговор, в по-задълбочен разговор мигрантите разкриват желанието си да оставят „всички врати отворени“. В едно от първите съвременни изследвания на полските мигранти в Лондон (Drinkwater, Eade, Garapich, 2006) полският антрополог и колега от

CRONEM, Михал Гарапик, определи това състояние като „преднамерена непредсказуемост“ (intentional unpredictability).

40% от анкетираните в това проучване отговарят положително на въпроса, дали биха се върнали да живеят в България. Една четвърт отговарят „не зная“ и около една трета казват „не“. Повече от една четвърт (27%) от желаещите да се върнат в България планират да направят това в краткосрочен план: в следващите 2-3 години (21%) или дори в следващата една година (6%). 23% са тези, които планират да се завърнат на пенсионна възраст. Тук е интересно да се сравнят уточненията за времето на завръщане при отговори „Да“ и „Не зная“. Около една трета от отговорилите „Да“ планират завръщане на пенсионна възраст. Всеки пети, отговорил, че не знае дали би се завърнал, уточнява, че би го направил в следващите 2 – 5 години.

Намеренията си за завръщане анкетираните обвързват главно с професионалната си реализация и заплащането на труда им, което е притеглящ фактор за оставане в чужбина въпреки новите възможностите, които възникват с представителствата на чужди фирми в България. Важен фактор се оказват и семейните връзки, които действат като „избутващ“ фактор в посока към дома. Силата на този фактор обаче е много повлияна от възможността за връзка с близки и роднини в реално време чрез електронните медии и от възможността за по-чести пътувания до България.

Равнището на жизнения стандарт е фактор, при който се наблюдава най-голямо разнообразие на отговори. Интервютата показват колко хе-

ФИГУРА 5.5.12. Бихте ли се завърнали в България? – общ профил

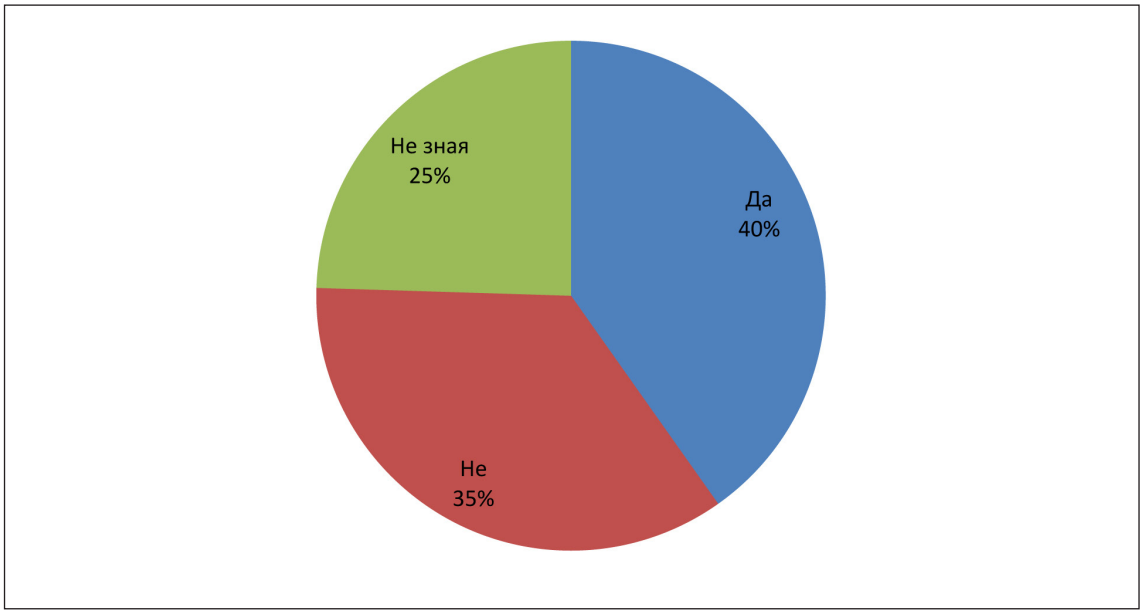

терогенни са групите, в които условно сме разделили респондентите в това проучване:

"Лондон е супер лайф стайл! Но ако имаш семейство? Бих останала да живея в Лондон само ако имам много добра работа. Не само защото е скъпо. Много силно класово е обществото. Ние живеем в международен свят. Не можем да направим реална оценка на обстановката, защото сме в

ФИГУРА 5.5.13. Бихте ли се завърнали в България? – С1

ФИГУРА 5.5.14. ББихте ли се завърнали в България? – С2

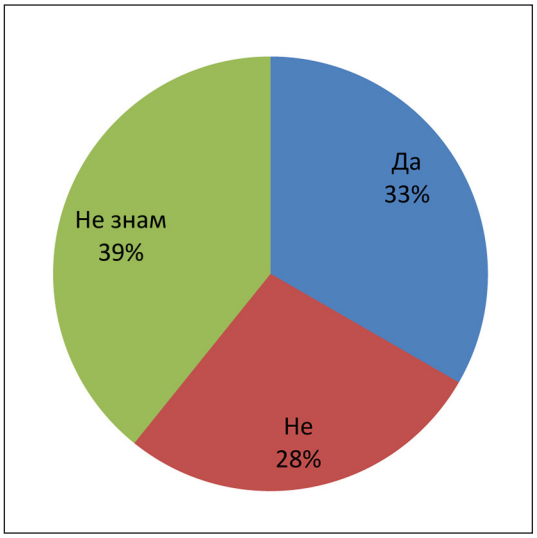

ФИГУРА 5.5.15. Кога бихте се завърнали в България? – общ профил

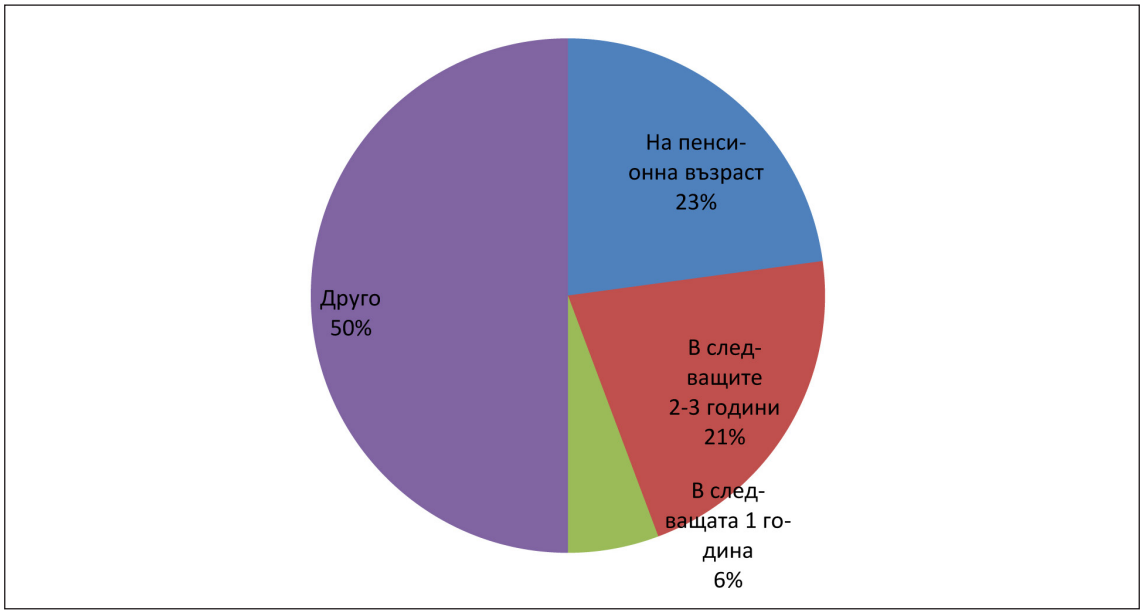

международна среда. Приятелите ми и техните приятели, с които се срещам по коктейли и събития разни са все чужденци. Аз съм тук, за да съм „в мрежата“. Зная, че това ще ми остане – връзките. Вземаме най-доброто от Лондон. Говоря най-вече за онези, които имат финансовата подкрепа на родителите си. Моята съквартиранка никъде не излиза.” (Т., ж., 24).

Става ясно, че невинаги се разграничават понятията жизнен стандарт и качество на живот. Но дори тези, които имат пред вид равнището на жизнения стандарт, си дават сметка за комплексността на това понятие:

“Вкъщи може да имаш същите неща, които имаш тук, дори и повече. Но какво ще правиш с калта по улиците или с пушека и чалгата по заведенията?” (С., м., 28).

Седем от анкетираните, които са били студенти в Лондон през периода 1999 – 2009, са взели решение да се върнат в България, където живеят към момента. Запитани дали биха искали да се върнат отново в Лондон, четирима от тях казват, че биха го направили. Един от тях не мисли за повторно заминаване, а двама не знаят дали биха заминали отново.

На въпроса, какво и в каква степен е определило завръщането им в България, завърналите се са единодушни, че липсата на близките и при-

ФИГУРА 5.5.16. Фактори, пречещи на завръщането в България

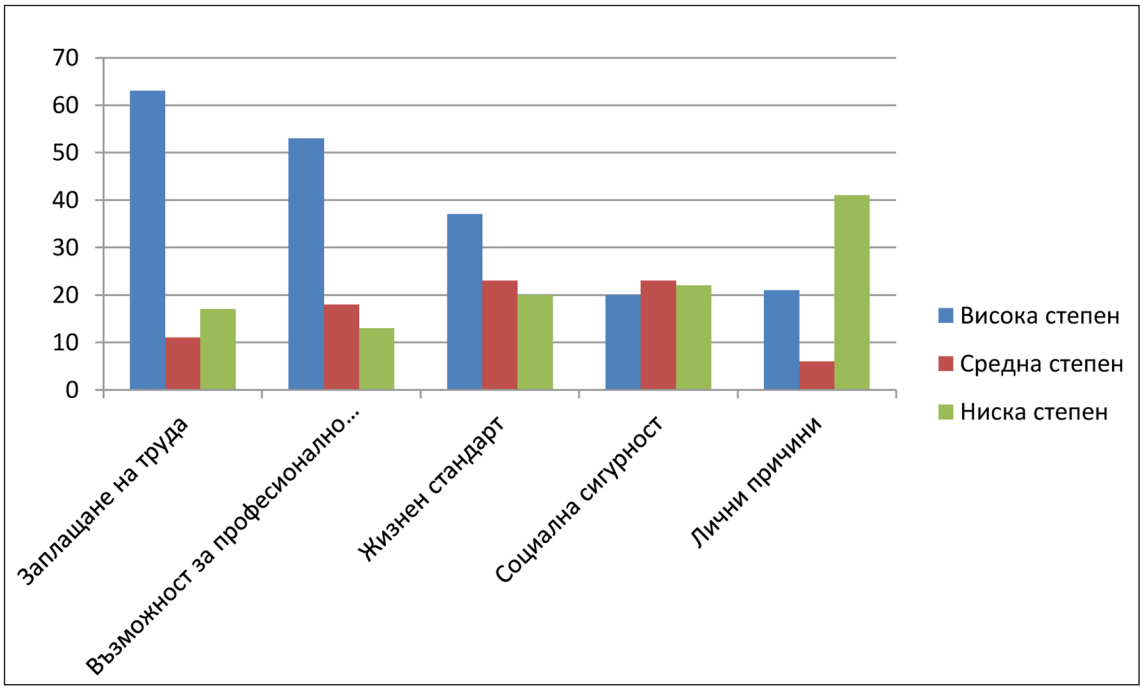

ятелите им е изиграла голяма роля при вземане на решението. В средна степен определяща се оказва възможността за професионална реализация. Качеството на живот в големия град също се е оказало фактор, повлиял решението им. Основанието за завръщане на други се оказва създаването на семейство. Една от респондентките е оставила пространна бележка в попълнената от нея онлайн анкета:

"Моля, отбележете, че се върнах в България преди 6 години, по собствено желание. Бях постигнала определено ниво на професионална реализация (в Лондон – бел. моя, И. Ч.), което при връщането ми в България се загуби отчасти, но след това отчасти беше наваксано, като постигнах развитие в някои други области." (С., ж., 31)

От отговорите на анкетата можем да съдим, че с „някои други области" в случая е означено създаването на семейство и раждане на дете. А „частичното наваксване" се изразява в добра работа, която носи около добър за българските стандарти годишен доход – около 30 000 лева. И все пак словосъчетанието „по собствено желание" сякаш има обратен на търсения от респондентката ефект. Завръщането по „собствено желание" в България все още се възприема като проблематично. Думите на друга млада жена, завърнала се в България, потвърждават това:

ФИГУРА 5.5.17. Бихте ли заминали отново?

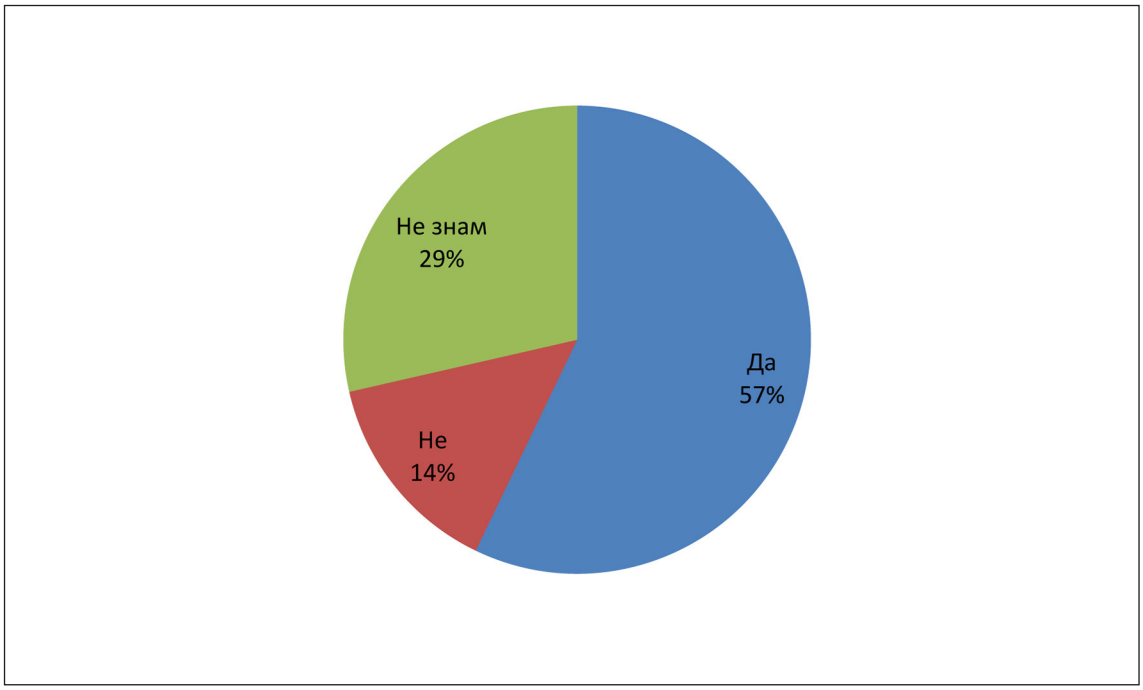

„Питаха ме, съчувствено някак, защо се върна? В България идеализират „чужбината“ и тя наистина е страхотна. Ако се върнеш, хората си мислят „какво ти се е случило, какво не успя?“ И за себе си и за други като мен мога да кажа, че не сме още сигурни какво искаме да правим със себе си, за колко време сме се вънали, защо сме се върнали. Аз съм добре – приютена от семейния бизнес. Много хора нямат този комфорт“ (Т., ж., 27).

Запитани какво им липсва от живота им в Лондон, завърналите се посочват различни неща. На трима от тях липсва мултикултурността на Лондон, а на двама тя липсва много. Само един с удоволствие си почива от хипер-многообразието. Динамиката на големия град и неговата анонимност липсват на половината от завърналите се.

Сред интервюираните има такива, които са решавали „да се приберат“ в България, но впоследствие са се върнали в Лондон. В едно от интервютата, млада българка, завършила висшето си образование в Лондон и намерила добра работа по специалността си, разказва за това, как все пак решава да се завърне в България заедно с приятеля си българин.

„Мислехме си, това е нашата страна. Единственото място, където никога няма да сме чужденци. А и място, където може да разчиташ на близките си и познатите и на по-бърз старт в бизнеса.“

След около година тя се завръща в Лондон, като обяснява решението си с разпадането на връзката си, но и с много други неща.

„Омръзна ми приятелките на майка ми да ме питат кога ще се женя, кога ще имам деца. У нас все още трудно си пробива път мисълта, че една жена може да има и други стремежи в живота си.“ (С., ж., 32).

Въпросът за избор на място на живеене все повече е обвързан с мястото, където хората намират професионална реализация.

„Една от приятелките ми завърши Бординг скул в Швейцария, завърши Brunel. Отиде в Австралия, харесаха я, върна се в Англия. Хората около мен не се фокусират около това, къде ще живеят, в коя държава. Светът е все по-малък. Възможно е да са ОК навсякъде. Завръщането не е окончателно. Мога да се чувствам щастлива на много места, не мога да си представя, че ще съм на едно място завинаги. Или ако съм, то това ще е хъб, откъдето ще пътувам в различни посоки.“ (Т., ж., 27)

Както става видно от Фигура 5.5.18., при мъжете е по-ясно изразено желанието за завръщане в България. Два пъти повече жени, отколкото мъже, са отговорили, че не биха се завърнали в България. Три пъти повече от мъжете са онези жени, които са дали уклончив отговор на този въпрос. Тези резултати потвърждават резултатите от проучване на българския студентски миграционен потенциал, в което профилът на потенциалния студент мигрант се определя като „репродукт на млада жена със специфични професионални амбиции и стремежи" (Makni 2009).

Проучването показва, че сред най-младите (20 – 24 г.) най-силно е изразена готовността за завръщане в България. Малък е процентът на тази възрастова група сред онези, които са отговорили, че не желаят да се завръщат в България. Относително висок е делът им в групата на онези, които не са сигурни къде искат да се видят в бъдеще. С нарастването на възрастта нараства и времето на престой във Великобритания. Наблюдава се зависимост между възрастта на пристигане/времето на пребиваване в Лондон и миграционните намерения. Колкото в по-ранна възраст пристигат и колкото по-дълго пребивават в Лондон мигрантите, толкова по-слабо е желанието им за завръщане в България.

„Причината да не искам да се прибера (поне за сега) е България, че съм пристигнала в UK почти дете, на 20 години. И даже първата ми работа в живота е била тук. Целият ми смислен живот на възрастен е бил тук, в Лондон. България остана в спомените ми за училище и студенство. Един-

ФИГУРА 5.5.18. Миграционно решение и пол

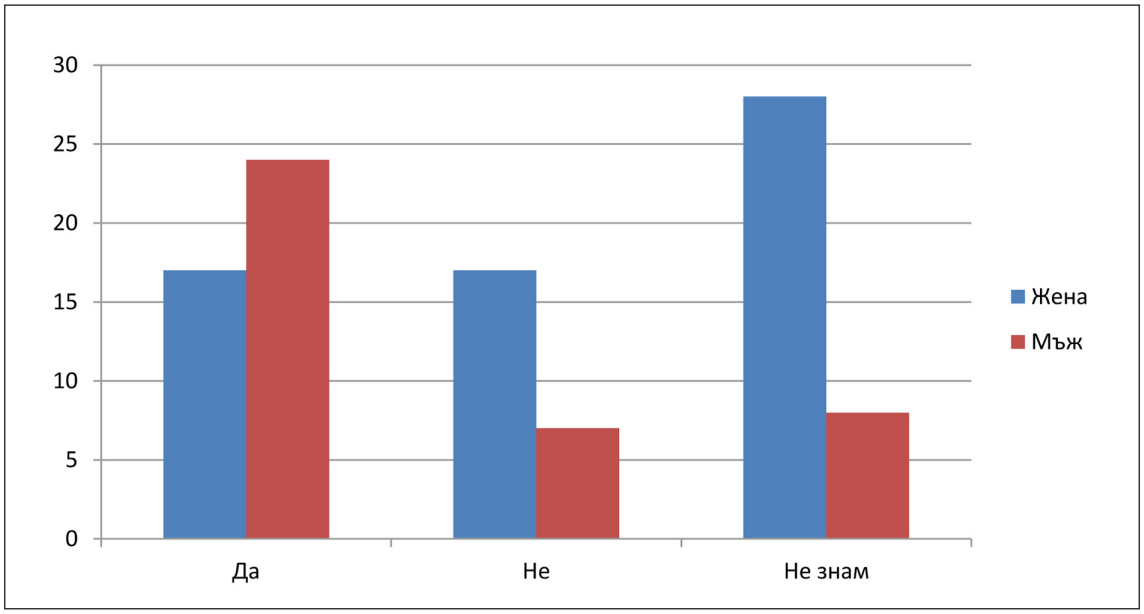

ствено ми липсват родителите ми и брат ми.“ (М., ж., 32)

Не се наблюдава зависимост между равнището на владеене на английски език и миграционното решение. Болшинството от участвалите в проучването владеят английски език отлично към момента на провеждане на изследването. Онези, които декларират средно и базово равнище на

ФИГУРА 5.5.19. Миграционно решение и възраст

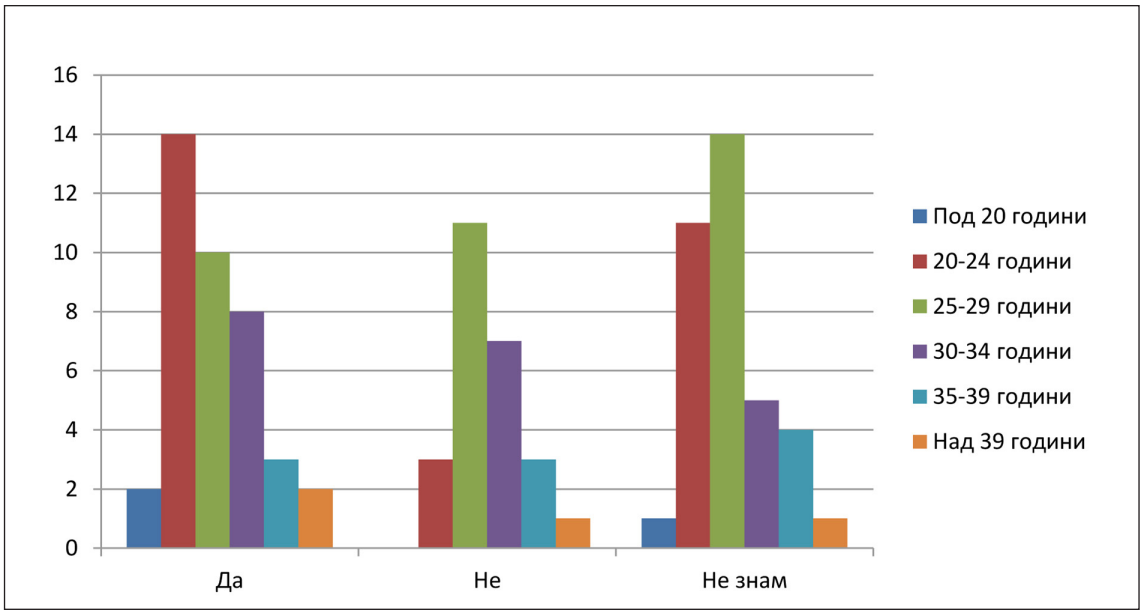

ФИГУРА 5.5.20. Миграционно решение и равнище на владеене на английски език

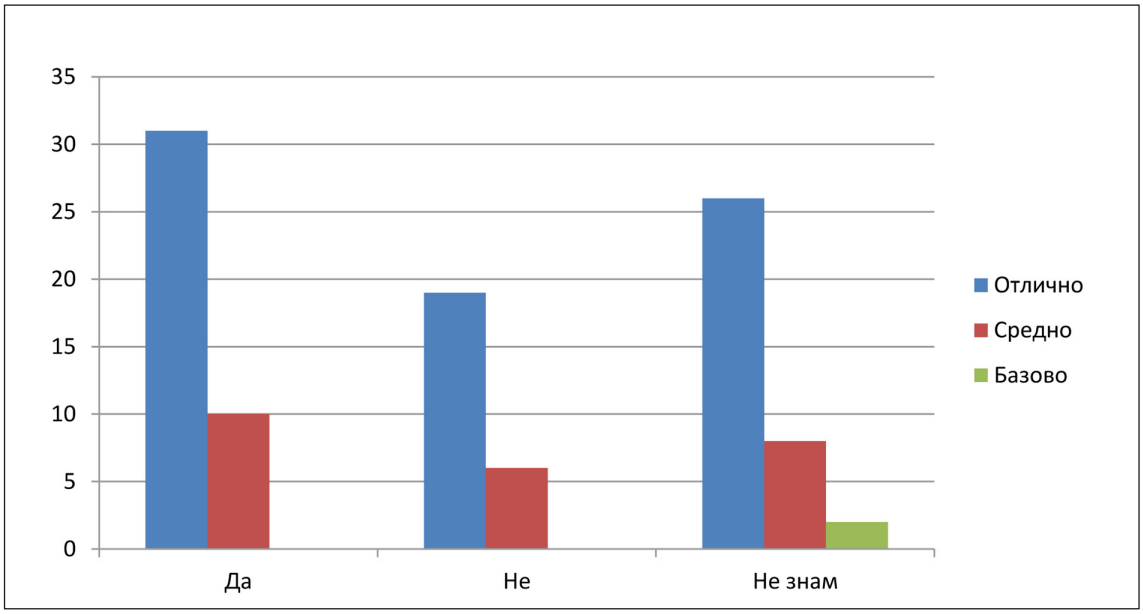

владеене на английски език, са в болшинството си студенти от кохортата С2. В част от интервютата с тях звучи неудовлетворение от неизползвания им професионален потенциал. Друга част са приели съдбата си и заплащат неизбежната според тях цена за пребиваването си в Лондон.

5.6. СОЦИАЛНИ ТРАНСФЕРИ, ОБРАЗОВАТЕЛНИ СТРАТЕГИИ И МИГРАЦИОННИ МОДЕЛИ

5.6.1. Социални трансфери

При прочита на анкетите/интервютата следва да имаме предвид, че те са зависими от конкретния момент, в който „заварват" респондентите. От една страна, респондентите се намират в определена фаза на развитие на своята интеркултурна чувствителност (intercultural sensitivity) (виж: Bennett 1993, Чонгарова 2002). От друга страна, важен е и конкретният момент на провеждане на интервюто. Респондентите отчитат голямото влияние, което е оказало пребиваването им в Лондон върху тях. Социалните трансфери според Пеги Левит се разпространяват по няколко начина: когато мигрантите се завръщат окончателно или са на посещение в местата, откъдето са тръгнали. Интервюирана от мен млада жена, представител на Асоциацията на българите, завършили в чужбина, „Тук-Там", е завършила Университета Ричмънд – американски частен университет в Лондон, в който българите се ползват с много добро име. След завръщането си в България тя и няколко други българи, завършили в чужбина основават „Тук-Там", за да компенсират социалния вакуум, предизвикан от загубата на студентската им среда, а също така, за да създадат условия за професионални контакти. Ето и някои забелязани промени в ценностната система на онези, които са прекарали дълго време в Лондон:

Отношението към доброволния труд:

„Всички в „Тук-Там" си имаме своя работа. Работим на доброволчески начала. Тотално доброволно подпомага кой с каквото може, най-вече с програмирането, с дизайна, за да поддържаме платформа, хората да имат среда".

Потребност от различието:

„Какво донесох със себе си ли? Пропило се в мен – начин на обличане,

начин на обзавеждане. Правя по-смели неща. Много ми липсват черни хора по улиците. Толкова съм щастлива, когато виждам черни, мексиканци. В България ми липсва разнообразието".

Позитивност и увереност:

„Станала съм много по-позитивна, по уверена. Моята толерантност беше подложена на изпитание в България. Не ми харесват хората, с които работя, но с тях може да се върши работа, дори добра работа. Питам се, защо енергията им е толкова деструктивна, а има ресурс. В нова ситуация – първата реакция да се избере негативната страна. Всеки път – нещо не е наред."

Индивидуализъм:

„Станали сме индивидуалисти в емоционалните си отношения. Голяма част от отношенията ни са Long Distance Relationships, отношения от разстояние - нормално, не е толкова страшно. Едно време са се женили само в своето село, другото село е било друга друга планета. А днес приятели, които виждаш един път годишно, са ти от най-близките. Това е мисленето в моята среда" (Т., ж., 27).

Освен създаване на социална среда за своите членове „Тук-Там" цели и създаването на информационна среда, комуникация между работодатели и завършващи в чужбина български студенти. Липсата на такава среда е отблъснала не един българин, който се е замислял за завръщане след обучението си в чужбина.

„След като завърших през 2006-та, мислех да се връщам в България. Обадих се на Агенцията за българите в чужбина, попитах откъде мога да намеря информация за възможна работа в България. Те поне бяха много искрени: „Кой ще ви насочи?!" – ми казаха. Много време мина, но с удоволствие бих помагала да има диалог, в който да се подобрят нещата в България. В посолството на една изложба се запознах с доцент по архитектура, попита ме мога ли да организирам уъркшоп, да дойдат студенти от България. Обещах да направя каквото мога. Иска ми се да има добра репутация България и добра професионална репутация да имат българските архитекти." (П., ж., 28)

В интервютата не липсват критични забележки от битово и от по-философско естество относно английските обичаи и нрави:

„Ама лекарите тука са едни... За всичко дават парацетамол. И крака да ти отрежат, пак парацетамол ще ти дадат.“ (М., м., 21).

„Не ги харесвам аз тукашните хора, те са back-stubbers! (забиват ти нож в гърба – бел. моя, И. Ч.)“ (М., м., 21).

След като поисках уточнение по повод на последното изказване, ми беше разказана историята за една комуникативна несполука при наемане на апартамент в Лондон. Според респондента, замесеният в историята местен човек – британец, не е бил откровен за намеренията си и е създал неудобства и дори излишни разходи на четирима студенти от България. Тази история потвърди наблюденията ми за един от най-сериозните проблеми, възникващи при комуникацията на българи и британци (най-вече англичани): проблемът на различните комуникативни стилове. С уговорката, че става дума за големи обобщения, можем да кажем, че българският комуникативен стил е много по-директен („Право куме в очи!“) в сравнение с този на англичаните, които сами себе си определят като „beat around the bushes“, а българите ги определят като лицемерни, неискрени, говорещи зад гърба и т.п. Една от завърналите се в България млади жени сподели, че докато е била в Лондон, е била много раздразнена от тази „сладникавост“ на англичаните и невъзможността да разбереш какво всъщност искат да ти кажат. След завръщането си в България самата тя е упреквана от приятели, че е станала като англичанка, „не ѝ се разбира“. Сподели, че ѝ липсва „цивилизования тон“ от английското ѝ време и че ѝ е писнало от „недодяланите ни цинизми“. (С., 32 г.).

Когато говорим за социални трансфери, следва да имаме предвид, че макар проявлението им да е зависимо от конкретните страни на осъществената миграция – източник и приемник, по характер те са универсални. В интервюто със студентка в магистърска програма в LSE разговорът ни засегна влиянието на ритъма на огромния град върху „вътрешната скорост“, с която пристигаме от България. Всъщност, не само от България:

„В програмата ми има едно момиче от Арканзас. Пристигнала е в Лондон от малкото си градче. Каза ми, че и е много трудно да се връща вкъщи в Щатите. Казва, че там всички много бавно говорят!“(Т., ж., 24).

От интервютата със студенти в елитни специалности в елитни университети е видно колко високи са техните очаквания за бърза професионална реализация и социална мобилност. Интервюто, цитирано по-долу беше проведено след две поредни срещи на българските студенти в Лондон с гостуващите във Великобритания членове на българското правителство – министърът на външните работи Николай Младенов и министърът на финансите Симеон Дянков:

„Имаше доста разочаровани от срещата с Николай Младенов, въпреки че той е готин и много хора го харесват. Обаче бяха разочаровани, защото той каза: „Запасете се с търпение, няма да стане бързо". Журналист запита: „Какво да направим, за да ги върнем?" „Нищо, защото това е личен избор". Срещата със Симеон Дянков беше много добра. Призна си човекът, че не е бил наясно с действителността и колко дълбоко е проникнала корупцията във всички слоеве на обществото ни. Каза, че това е проблем номер едно – да се справим с корупцията. И да се възстанови индустрията – поне тази част от нея, която е работила добре. А после – „Вие мислете", каза. Че ни чакат да се върнем и да работим. Като разчистят блатото, ще оставят на младите да направят стратегията. А за българското образование, като го попитаха, ни огледа и каза,че това, че сме тука, е доказателство, че нашето висше образование не работи." (Т., ж., 24).

В разговора ни посланикът на Република България в Лондон, г-н Любомир Кючуков, потвърди твърде нереалистичните изисквания, които някои успешни българи, завършили в чужбина, поставят като условие за завръщането си в България:

„Някои очакват, че ще им бъде предложен най-малко ранг „заместник-министър", за да се завърнат в България. Ако мотивираме по такъв начин завършващите образованието си в чужбина, ще стимулираме и онези, които планират да учат в България, да променят решението си. Времето ни е такова, че може да се работи за страната ни отвсякъде по света. Не мисля, че нашата работа е да връщаме българските студенти в България. Нашата работа е да направим България такава, че хората да искат да идват и да работят там. Не само българи, но и чужденци." (Интервю с г-н Л. Кючуков, 25 ноември 2010 г., Лондон).

5.6.2. Образователни стратегии

Анализът на проведените анкети и дълбочинни интервюта показва, че

зад индивидуалните случаи на миграция на студенти, стоят определени образователни „сценарии“.

Стратегии при кандидатстване във висши училища във Великобритания:

1. Кандидатстване във висши училища във Великобритания от България:

1.1. След завършване на средно образование.

1.2. След обучение (най-често 1 или 2 години) в българско висше училище (незавършено висше образование).

1.3. След завършена бакалавърска степен кандидатстват за магистратура.

2. Кандидатстване във висши училища във Великобритания „на място“:

2.1. След завършване на средно образование в България пристигнали във Великобритания като икономически мигранти.

2.2. След обучение (най-често 1 или 2 години) в българско висше училище пристигнали във Великобритания с незавършено висше образование (студенти в български висши училища или висши училища в други страни) като икономически мигранти; след определен период от време продължат обучението си в подобна или съвършенно различна програма в британски университет.

2.3. След завършване на висше образование в български висши училища пристигнали във Великобритания като икономически мигранти или просто „да се ориентират“; след определен период от време продължават обучението си, като надграждат вече завършеното образование или получават квалификация в различна професионална област.

2.4. След завършване на средно образование във Великобритания. Към тази група се отнасят учениците, изпратени на обучение в частни училища, второто поколение български мигранти, пристигнали във Великобритания със своите родители.

3. Кандидатстване за обучение във Великобритания от други страни:

Най-често това са българи, кандидатстващи за магистратура в Лондон от други страни, където са завършили бакалавърска степен (най-често САЩ и Канада).

В интервютата със студенти, обучаващи се в магистърски програми, някои от тях споделиха целесъобразността бакалавърската степен да бъде завършена в университет в България, което спестява както разходи по дългосрочно пребиваване в чужбина, така и откъсването от реалността в България, което не е желателно, в случай че се планира завръщане и работа в родината.

За вече завършилите висшето си образование в България, магистратурата в чужбина е най-добрата възможност да имат международен образователен опит. Обмислят се различни варианти.

„Всичко в крайна сметка опира до финанси. Една магистратура в Лондон е по-скъпа от магистратурите в континентална Европа, но е само една година. А в България просто няма смисъл да се учи в момента. И в Европа също, но по друга причина – цели 2 години! Тук (Лондон) е по-престижно.“ (М., м., 28)

При вземане на решение за обучение в чужбина и конкретно във Великобритания, една част от бъдещите студенти, и най-вече техните родители, се обръщат към роящите се консултантски фирми в тази област. Големият интерес към образованието в чужбина превръща образователното консултиране в сериозен бизнес. Това е една динамична сфера, в която е натрупано емпирично знание. Това знание не е независимо от конкретни икономически интереси, доколкото фирмите участват в партньорства с чуждестранни образователни агенции или конкретни висши училища. Търговският продукт е информацията относно условията на прием, изискванията и приоритетите на конкретни университети, в това число и към формата на мотивационните писма на кандидат-студентите. Своята ниша консултантските фирми откриват чрез достъпа си до „тихите“ правила на пазара на международното образование.

„Общоизвестно е, че има университети, които не приемат в бакалавърските си програми хора, завършили български университети (Queen Mary, UCL, Imperial College, St.Andrews). Някои са го написали на своите интернет страници, други не са, но за тях се знае, че българи не вземат.“ („Едланта“, 15 ноември 2010 г., София).

Тук ще уточним, че така формулираните ограничения на достъпа на българи до британски университети звучат преувеличено. Български студенти има навсякъде. Факт е обаче, че чрез агенциите кандидатстват най-често онези, които нямат самочувствието и увереността, че могат сами да се справят с процеса на кандидатстване и искат да се презастраховат. Разговорът ми с г-жа Елисавета Тончева, която е създала една от относително новите, но добили популярност консултантски фирми за образование в чужбина – „Едланта“, добави нова гледна точка върху образователните стратегии на българските студенти, формулирани в

резултат на проучването.

В голяма част от случаите изборът на младите хора е предопределен от родителите им. Кои и какви са те?

Всякакви – някои имат високи доходи, други са на ръба. Но в името на образованието са готови на всякакви жертви – да се махат децата им от България. Продават имоти, вземат заеми, за да могат децата им да отидат да следват.

Защо все повече български студенти заминават да учат в чужбина?

„Децата са тотално разочаровани от качеството на българското образование. Професорите преподават в 5 университета и тичат от един на друг – знаем защо е така. Липсва индивидуален контакт, студентите нямат достъп до преподавателите. Изпяват си лекциите и изчезват."

Защо се насочват към Великобритания?

„Няма разочаровани от британското образование и от Великобритания. От Франция се връщат потиснати поради шовинизма и ксенофобията на французите. В Германия трудно намират реализация на трудовия пазар."

Как можем да определим образованието във Великобритания за неговите български потребители?

„Качество. Престиж. Мода. (Не може детето на Петрови да е в Лондон, а нашето да не е.)"

Каква динамика се наблюдава след 2007-ма година?

„През 2007-ма година заминават най-напористите и смелите. Неизвестността е голяма, няма натрупан опит, агенциите също не са още наясно каква е процедурата. Няма ориентация. Дотогава съществува европейският опит с Германия и Франция."

Какво се случва, когато студентите заминат?

„Когато заминават за обучение в бакалавърска програма въпросът „Ще се върна или не?" не стои. Твърде е голям страхът от неизвестното. В

средата на втората година студентите са най-обнадеждени, преодолели културния шок, придобили увереност. В средата на 3-тата година започва отново безпокойство, тъй като нямат потвърждение за работа и отново предстои неизвестност."

Какво се случва след завършване на бакалавърската степен?

„Тези, които завършват бакалавърска степен, продължават в магистърска, за да се спасят от пазара на труда. За професионална реализация шансове имат онези завръщащи се от чужбина студенти, които имат някакъв стаж. Те идват от чужбина с дълга биография, но често са вършили неквалифицирана работа. Като завършат бакалавърска програма в Щатите и вземат магистратура от британски университет, смятат че светът е техен. Има такива, които решават, че безплатната магистратура в Дания или Швеция е по-добър вариант. Мислят, че ще намерят работа на място, но за работа е нужно владеенето на местния език. Освен това магистратурата там е 2 години, докато във Великобритания е една. А жизненият стандарт в скандинавските страни е още по-висок от британския, така че много от тях преценяват, че все пак Великобритания е най-добър вариант за магистратура."

Какво им дава престоят във Великобритания?

„Това, което им дава престоят във Великобритания и в чужбина по принцип е самочувствие, вяра в себе си. В България, ако нямаш протекции, нищо не можеш да постигнеш – така ни е насадено, нямаш и перспектива. Когато се върнат обаче, нямат реална преценка с какво да се захванат. Все още съществуват много нечестни начини за печелене на пари. А желанието на много хора е просто да могат достойно да живеят." („Едланта", 15 ноември 2010 г., София).

5.6.3. Миграционни модели

Засиленият интерес към Великобритания, и в частност Лондон, като направление за образователна миграция е свързан с относително по-голямата му достъпност в годините след присъединяването на България към ЕС, когато условията за обучение на български студенти се изравниха (относително) с тези за местните студенти и с условията за обучение в други европейски страни. Вероятно е увеличаването на таксите за обучение в британските университети да се отрази негативно върху броя на

тези, които ще се насочат към обучение във Великобритания, през следващите години. От друга страна, наличните вече мигрантски мрежи във Великобритания ще са много сериозен стимул за миграция в тази посока, в това число образователна. Ще расте и броят на онези, които ще отнасяме към второто поколение на българските мигранти.

Какви миграционни модели (и последствия от тях) наблюдаваме в групата С1 на нашето проучване (българи, пристигнали в Лондон със статут на студенти (образователна миграция):

- **Образователна миграция => ремиграция (return migration), „печалба от мозъци" (brain gain).** Тук отнасяме онези българи, които завършват висшето си образование в Лондон, след което се завръщат в България.
- **Образователна миграция => дългосрочна трудова емиграция, „изтичане на мозъци" (brain drain).** В тази група попадат онези, които след завършването на образованието си остават във Великобритания.
- **Образователна миграция => трансгранична миграция, „циркулация на мозъци" (brain circulation).** Очакваме, че ще расте броят на българите, които ще осъществяват трансгранична миграция, за които домът и месторабота̀та ще са в повече от една страна.

Като специфика на направлението Великобритания следва да отбележим наличието на популярна схема за сезонен труд. Схемата за сезонна селскостопанска работа (SWAS) е атрактивна за летен студентски труд. Чрез тази схема студентите стъпват на международния пазар на труда, което открива пред тях възможността да изградят мигрантски мрежи и по-нататъшна и по-дългосрочна реализация на британския трудов пазар.

Този тип трудова миграция все още не се разглежда като загуба на мозъци, поради подчертано краткосрочния си характер. Загубата на мозъци става действителна, когато краткосрочната миграция преминава в повторна дългосрочна миграция. В зависимост от това, дали в условията на дългосрочна миграция студентите ще останат на вторичния пазар на труда, или ще решат да търсят реализация, адекватна на тяхната квалификация, миграцията им може да бъде определена като „загуба на мозъци" или „изтичане на мозъци", като последната схема се определя още като „тиха интелектуална миграция" (виж: Makni 2009).

Потенциалът на мигрантските мрежи като изтеглящ фактор не е изчерпан и предстои да увеличава дела на хората с миграционни намерения. Има основания да смятаме, че обвързаността на образователната мобилност с икономическата ще нараства.

Казаното дотук можем да обобщим за групата С2 в проучването (българските студенти, пристигнали в Лондон със статут, различен от студентския):

- **Краткосрочна трудова миграция => дългосрочна трудова миграция => загуба на мозъци (brain waste).**
- **Краткосрочна трудова миграция => образователна миграция => ремиграция (return migration), печалба на мозъци (brain gain).**
- **Краткосрочна трудова миграция => дългосрочна трудова миграция, „загуба на мозъци“ (brain waste) => образователна миграция => „изтичане на мозък“ (brain drain).**
- **Краткосрочна трудова миграция => образователна миграция => трансгранична миграция (transnational migration), „циркулация на мозъци“.**

5.7. БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ В ЛОНДОН В КОНТЕКСТА НА НЯКОИ ОБЩИ ТЕНДЕНЦИИ В МЕЖДУНАРОДНАТА СТУДЕНТСКА МОБИЛНОСТ

Доколко „случаят Лондон“ е специфичен и къде е неговото място в общия контекст на активизираща се мобилност на българските студенти? За да направим подобна преценка, ще съпоставим получените от нас данни с данните от достъпни изследвания за мобилността на българските студенти в други посоки, както и с общи изследвания за българския студентски миграционен потенциал. Добра изходна позиция за това сравнение ни дава изследването на международната студентска мобилност от новите към старите страни членки на ЕС Нина Волфейл, в което се търси отговор на въпроса, дали се наблюдават промени в посоките и интензитета на международната студентска мобилност от Изток към Запад в периода след май 2004-та. Очевидно за България тази дата има различен смисъл от онзи, който тя има за осемте по-стари нови членки на ЕС. Но доколкото европейското образователно пространство се отваря за България много по-рано от датата на официалното ни встъпване в ЕС, международната студентска мобилност от България към старите членки на ЕС е акумулирала достатъчно богат опит и има своята история.

В таблица 5.7.1. е визуализирано обобщението на тенденциите в международната студентска мобилност от новите към старите страни членки на ЕС. Виждаме, че България следва международните тенденции, като в два от случаите се наблюдава противоположно на тях движение: в случая на Австрия при леко увеличаване на броя на записаните международни студенти от останалите нови страни в ЕС се наблюдава намаля-

ване на броя записани студенти от България. Вторият случай е Швеция, при която се наблюдава отлив на интереса на международните студенти, като изключение с обратна тенденция са България, Румъния, Словакия, Словения, Чехия.

Виена е преоткрита от българското студенство в началото на 90-те години на 20 век. С това се възобновява една стогодишна традиция, която прекъсва в края на Втората световна война за около 40 години. Броят на българските студенти във Виена непрекъснато нараства, като достига най-високи стойности през 2004 година. В изследването си за българските студенти във Виена Диана Карабинова проследява различните сценарии, по които се развива съдбата на българите, пристигащи да учат там в периода между 1988 и 2008 г. (Karabinova 2008). Изследването се базира на 6 дълбочинни интервюта и 20 анкети с настоящи (към 2008 г.) и бивши български студенти във Виена.

Причините за популярността на Виена като образователна дестинация са географската близост (16-18 часа път с автомобил), отличната репутация на виенските университети, богатата културна традиция. По данни на Федералното министерство на образованието, науката и културата на Австрия във Виена през 2000 година има 1 650 официално регистрирани студенти. Мотивациите за избор на Виена като град за обучение Д. Карабинова разделя в три групи – реалистични, прагматични и идеалистични; около 40% от изследваните сочат, че Виена е градът на техните мечти. В изследването за българските студенти в Лондон намираме сходна мотивация. По-малко са обаче тези, които се признават в любов към града.

Пътищата на студентите във Виена се разделят, като едни от тях

ТАБЛИЦА 5.7.1. Тенденции в записванията на международни студенти от А 8+2

	AT	DE	FI	FR	GB	IE	NL	SE
general trend	↗	↘	→	↘	↗	↗	PL ↘	↘
exception from the general trend	BG ↘		EE, SL →					CZ, RO, BG,Sl, SK →

Източник: Wolfeil 2009, 3

успешно завършват обучението си и намират начин да се интегрират в местното общество, други използват обучението като претекст да дойдат и поработят няколко години в Австрия, трети пристигат като студенти и търсят начин да останат чрез встъпване в брак (в някои от случаите – фиктивен). Жените са твърде по-активни в намирането на брачен партьор сред австрийците или сред други чужденци.

Аналогична е ситуацията със студентите в Лондон, като изключим обстоятелството, че не попаднах на нито един случай на фиктивно сключен брак. Тук трябва да имаме предвид, че периодът на изследването на студентите във Виена обхваща годините, непосредствено следващи 1989 г. Голяма част от участващите в нашето изследване пристигат в Лондон във втората половина на първото десетилетие от новия век, когато са поулегнали страстите на прехода и се формира съзнанието за наличие на избор и алтернативи при миграцията.

Впечатляващ е фактът, че българските студенти използват активно грантовите схеми на австрийското правителство, като през 2008/2009 година около 10% от всички предоставени стипендии са получени от български студенти в бакалавърска, магистърска или докторска степен на обучение. (Karabinova 2008). Този факт говори както за активността на българските студенти, така и за отвореността на австрийската образователна система.

Изследването на българските студенти в Лондон показва, че по-малка част от студентите могат да разчитат на институционално финансиране. Тук отново трябва да имаме предвид, че нашето проучване се провежда на фона на една от най-сериозните финансови кризи на нашето съвремие.

През 2006 година българските студенти във Виена са с близо една трета по-малко, от колкото през 2000 г. В изследването Wolfeil 2009 намаляването на потока на студентска мобилност от България към Австрия е описано като една от тенденциите, които са изключение в контекста на всеобщ ръст на международната студентската мобилност към тази страна (Wolfeil 2009, с.30). Това намаляването се обяснява с въвеждането на такси за обучение през 2001 година и ригидността на австрийския трудов пазар, на който българските студенти и абсолвенти много трудно намират работа (Karabinova 2008). Към тези причини можем да добавим и появяването на нови притегателни центрове, към които се насочват желаещите да получат образование в чужбина българи. На българския образователен небосклон изгрява звездата на Германия.

През учебната 2004/2005 година броят на българските студенти в

Германия е 12 456, с което те се нареждат на второ място след студентите от Китай и са на първо място сред студентите от европейските държави. Този факт буди интереса на изследователите както в Германия, така и в България. Тук ще се спра на две изследвания от последните години. Първото от тях, както и изследването на Д. Карабинова, използва качествени методи. През 2006 година са проведени 15 дълбочинни интервюта, чрез които М. Лякова представя „хибридния жизнен свят на българските студенти в Германия" (Лякова 2008).

Мотивите на българските студенти за напускане на България са отнесени към три групи – песимистични (свързани с качеството на образованието и липсата на перспективи в България), идеалистични („да отидеш на Запад") и реалистични – невъзможността това да бъде направено освен като студент. Една от причините за избор на Германия, които студентите сочат, е сравнително улесненият прием в немските университети. Достъпът до немските университети е неограничен с изключение на така наречените „предмети с ограничен достъп" („Numerus Clausus Facher"), за които се кандидатства с успех от дипломата за средно образование (Лякова 2008, 53). Чуждестранните кандидат-студенти в Германия са привилигировани в сравнение с местните кандидат-студенти, защото не са ограничени в избора си на университет, в който могат да кандидатстват директно. Като основен мотив се сочи и безплатното обучение (до 2004 г.), като семестриалната такса възлиза на 100 евро на семестър. От април 2007 година немските университети са свободни да решават сами дали да въведат такса за обучение. От същата година българските студенти имат право да кандидатстват за държавен заем за финансиране на следването си. До 2004 година, когато е въведено семестриално заплащане при просрочено обучение (над 6 семестъра за бакалавърска и 4 семестъра за магистърска програма) студентите имат възможността „безнаказано" да провлачват следването си поради свободата да съставят сами учебния си план и сами да планират тестовете и изпитите си. Студентският статус осигурява достъп до пазара на труда – студентите имат право на 20 часа работа седмично в учебно време и 40 часа през 90 дни в годината по време на ваканциите.

Изследването на М. Лякова, в което най-младият от изследваните е на 19, а най-възрастния е на 39 години, показва, че при „младите" студенти няма целеносочено „провлачване" на следването. Тази тенденция е била характерна за един по-ранен етап, преди унифициране на европейските образователни системи, с които се въвеждат бакалавърската и магистърската степен на обучение и се ограничава свободата при избор

и времетраенето на следването (Лякова 2008, 55).

Освен икономическата мотивация в избора на Германия като място на следване се отчитат географската близост, добрият имидж на немската образователна система и наличието на българска диаспора в Германия. Обучението в Германия се превръща в мода, което за известно време вдига бала за кандидатстване в немските езикови гимназии над този за кандидатстване в английските. След завършване на тези гимназии цели класове заминават да следват в Германия. Интервюираните от М. Лякова студенти нямат ясни визии за бъдещето. Като основна причина за нежелание да останат в Германия те изтъкват разликите в темперамента и манталитета, липсата на „купон". Подобни гласове се чуват и в настоящото проучване за българските студенти във Великобритания: част от интервюираните са предпочели Великобритания пред Германия, където им е било „скучно". Болшинството от интервюираните отчитат смисъла на следването си извън България с придобиване на житейски опит, който не биха могли да имат у дома. Наблюдава се амбивалентност по отношение на различието, особено религиозното различие. Все пак изказвания от типа на „Не е важно откъде си, важно е дали си готин, или не", водят М. Лякова до заключението, че „не може да се твърди, че българските студенти са нетолерантни".

Приоритетността, която изследването на българската диаспора придобива след приемането на държавната Стратегия за миграция и интеграция през 2008 година, и мерките, които се вземат за привеждането на Стратегията в действие, правят възможно представително проучване на младите българи в Германия. Идеята за това проучване (Проучване на професионални нагласи на младите българи в Германия, 2009) е на самата общност на младите българи в страната, провежда се от голям младежки екип, който е подкрепен от българското посолство в Берлин (Германия е една от страните, в българските посолства на които работи представител на Министерство на труда и социалните грижи. Представител на това Министерство работи и в Лондон до 2009 г.).

Общият брой на попълнилите анкетата за проучването е 1425, от които 1163 студенти, 262 абсолвенти, от тях 66% жени, 34% мъже при средна възраст на участниците 25 години. Проучването е фокусирано върху професионалните планове и очаквания на младите образовани българи, като цели да открои важните за тях условия за професионална реализация в България. То показва, че 2% от анкетираните виждат своята краткосрочна (до 2-3 години) и дългосрочна (след 3 години) реализация в България. На въпроса за дългосрочната им реализация болшинството

(77%) не са сигурни, като везните при 44% клонят към чужбина, а на 33% клонят към България, 12% продължават да виждат себе си в чужбина, а 11% очакват, че след 3 години ще се завърнат в страната си.

Младите хора са критични към българските работодатели и болшинството от тях не смятат, че изискванията им могат да бъдат изпълнени в България. Стандартът на живот, както и стабилността на политическата и икономическа ситуация, са други важни фактори, които „не са на ниво" в България. Единствените важни фактори, които са изпълнени в България, са възможността да си близо до семейството и приятелите.

Най-вече корупцията, по-ниските заплати и неуредеността на социалната система спират българските студенти да се върнат в родината.

Младите специалисти са склонни да се върнат в България при средна заплата над 2000 лева. На въпроса за минималното брутно заплащане на месец в лева, при което биха обмислили започване на работа в България, средната стойност, посочена от студентите е 2346 лв., а от абсолвентите - 3162 лв. Очакваната заплата зависи пряко от завършената специалност. Най-високи очаквания имат специалистите в областта на информатиката и информационните технологии, а най-ниски – тези, които са специализирали в областта на фиологически науки.

Важна при вземане на миграционното решение се оказва сферата, в която българските студенти виждат професионалното си развитие. В отговора на въпроса „В кои сфери бихте желали да работите?" студентите в низходящ ред сочат маркетинг, медии и реклама, информационни и комуникационни технологии, неправителствени организации, образование / научна дейност, туризъм, финанси, застрахователна и одиторска дейност, търговия, индустрия, държавна администрация, собствен бизнес, енергетика, здравеопазване, екология, архитектура и строителство, юридически сектор, транспорт. Тук ще обърнем внимание, че собственият бизнес заема едно от последните места като посочена желана сфера на дейност от българските студенти в Германия. Този факт потвърждава наблюденията ни върху връзката между предприемачеството и образованието (виж раздел 5.2.). Налице е стремеж да се осигури възвръщаемост на инвестицията в дългогодишно обучение (време, средства). Това води до избягване на големи рискове, с които неизбежно е свързано стартирането на собствен бизнес. По тази причина студентите най-често търсят сигурността на големите и престижни корпорации.

Изследването в Германия сочи, че българските студентите се връщат в България предимно заради семейството, приятелите и възможността да допринесат за развитието на страната. За тези, които искат да ос-

тават в чужбина, са по-важни стандартът на живот и политическата и икономическа ситуацията в страната. За близо 30% конфликтът между стандарта на живот и желанието за близост до семейството не води до категорично решение при избора на страна. Заплащането, което очакват тези, които изобщо не смятат да се прибират в България, се различава драстично от очакванията на тези, които искат да се върнат в България. Подобни изводи се правят и в нашето проучване, макар акцентът му да не пада върху професионалната реализация и свързаните с нея очаквания на българските студенти.

Имаме ли основание да наречем „случая Лондон" уникален за българското студентство? Като всяка островна страна, при това страна с история на империя, Великобритания се гордее със своята уникалност. Мъглата в Ламанша е била в състояние да заличи съществуването на континентална Европа, но не и днес. Проучването на българските студенти в Лондон показва, че за това направление на образователна мобилност е налице определена специфика. Тази специфика е свързана с елитарността на британското образование – високия му престиж и относителната рядкост на българските специалисти, получили образованието си тук (в сравнение с направления като Германия, например). Засиленият интерес към това направление е свързан с относително по-голямата му достъпност в годините след присъединяването на България към ЕС, когато условията за обучение на български студенти се изравниха (относително) с тези за местните студенти и с условията за обучение в други европейски страни. Възможно е увеличаването на таксите за обучение в британските университети да отслаби значително „образователното въодушевление", характерно за периода 2007 – 2010 г. От друга страна, наличните вече мигрантски мрежи във Великобритания ще са много сериозен стимул за миграция в тази посока, в това число образователна. Възможността за летен и относително добре платен труд привлича българските студенти. Този тип трудова миграция все още не се разглежда като „загуба на мозъци" поради изначално краткосрочния ѝ характер. Загубата на мозъци става действителна, когато краткосрочната миграция преминава в повторна дългосрочна миграция. В зависимост от това, дали в условията на дългосрочна миграция студентите ще останат на вторичния пазар на труда, или ще решат да търсят реализация, адекватна на тяхната квалификация, миграцията им може да бъде определена като „загуба на мозъци" или „изтичане на мозъци" (или по-точно „тиха интелектуална миграция", както е определена в Makni 2009).

Националният център за информация и документация (НАЦИД) отчи-

та значително увеличение на броя на заявленията от студенти, следвали в чужбина, за признаване на дипломите им в България. От април 2009 година до края на 2010 година тези заявления са 1365. Подалите заявления за признаване на дипломи, получени във Великобритания, са 55 души. Струва ни се преждевременно да тълкуваме този факт като масово желание на студенти, завършили в чужбина, да търсят професионална реализация в България.

Както показват резултатите на това проучване, студентите ни в чужбина все повече се чувстват част от международната високообразована работна сила. Те търсят възможност за професионална реализация навсякъде, като не изключват и България.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

„Академичният портал“ е един от основните канали на миграцията на висококвалифицирани работници на нашето съвремие. В България все повече нараства броят на младежите, желаещи да получат образование в чужбина. В същото време нараства трансграничната мобилност на студентите, което увеличава броя на младите образоващи се българи зад граница.

Проведеното проучване на българските студенти в Лондон в периода 1999 – 2009 г. постави във фокуса на вниманието ни две първоначално значително различаващи се групи: българските студенти, приети в британски университети, и студентите в различни български висши училища, които пристигат във Великобритания по схемата за сезонни селскостопански работници, за обучение по английски език или с друг статут. Резултатите от проучването показаха, че във втората от изследваните кохорти се наблюдава разслояване, което сближава по параметрите на изследването една значителна част от тази група със студентите от първата кохорта.

Нашето проучване показва, че жените са по-склонни към дългосрочна миграция от мъжете, което не е благоприятно за демографската структура на България.

Благоприятна е наблюдаваната зависимост между възрастта и миграционното решение: най-младите (възрастовата група 20 – 24 г.) показват най-висока готовност за завръщане в България. Този резултат не бива да се преувеличава, тъй като времето на пребиваване в чужбина намалява желанието за завръщане.

Езиковата компетентност е фактор, който е свързан с добрата професионална реализация в чужбина и мотивира дългосрочната миграция. Според резултатите на настоящото проучване този фактор не повлиява миграционното решение.

Като фактор, притеглящ към дома, действат здравите семейни връзки. Това действие е отслабено обаче от възможностите за чести обмени на гостуване с близките и новите технологии, позволяващи контакт в реално време.

За целите на изследването бяха решени поставените задачи: конструирана беше изследователска методология и бяха събрани емпирични данни, на основата на които беше възпроизведен профил на българските студенти в Лондон. Изследван беше начинът, по който фактори като възраст, пол, образование, семейни връзки, личностни характеристики, познания по английски език формират миграционното решение. Проучени бяха факторите, които определят избора на Лондон като дестинация за образователна мобилност. Изследвана беше интегрираността на българските студенти в местното общество чрез отношението им към етническото разнообразие в Лондон. Хвърлена беше светлина върху опита и основните ценности, които студените придобиват за времето на пребиваването си в Лондон.

Проучването на българските студенти в Лондон през динамичното десетилетие 1999 – 2009 г. показва, че през последните 7 години и особено в периода след 2007 г. елитарното британско образование се демократизира. Благодарение на относително посилните такси за обучение след присъединяването на България към ЕС все повече българи се обучават във Великобритания. Имаме основание да смятаме, че в тази тенденция на рязко нарастване на броя на българските студенти във Великобритания ще настъпят промени. Повишаването на таксите за обучение най-вероятно ще се отрази върху образователните стратегии на младите българи. В същото време имаме основание да смятаме, че създадените вече мигрантски мрежи ще действат в обратна посока и ще стимулират миграцията, в това число и образователната миграция, в направление към Великобритания и Лондон.

Наблюдаваните процеси на „изтичане на мозъци“ и външна „загуба на мозъци“ могат да бъдат частично балансирани чрез активизирането на връзките с българската диаспора и извличане на полза от потенциала на вече емигриралия български елит. Не бива да се подценява също така зрелостта и подготовеността на младите българи за международна мобилност.

Междукултурната компетентност е комплекс от знания, умения и нагласи, които са функция от междукултурния опит. Въпреки това ползата от междукултурно обучение както в българското средно училище, така и в годините на висшето образование не следва да бъде подценявана.

7. ПРИЛОЖЕНИЯ

7.1. БИБЛИОГРАФИЯ

Бурдийо, П. 1997: Практическият разум. Критика и хуманизъм. София.

Бурдийо, П., Вакан, Л. 1993: Въведение в рефлексивната антропология. Критика и хуманизъм, София.

БСК 2010. Проучване на образователната и професионално-квалификационна структура на заетите и работната сила на национално, секторно и регионално ниво. Авторски колектив с ръководител Людмила Векова. Българска стопанска камара. http://www.bia-bg.com/Анализи/1/MlW-gRWHlVS-MZKfQhK3glSrcNKXMVejlJOnMJOjUhO-gBKnQtOfg1aXUtKDlFmHc9ivgB

Галъп Интернешънъл 2006. Емиграционни нагласи – основен доклад, 2006 www.mlsp.government.bg/bg/docs/BBSS_Main%20Report_Emigration%20attitudes_Sept%202006_bg.ppt

Доклад за младежта 2007: Република България, МС, Годишен доклад за младежта за 2007 година, Юли 2008. http://mon.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/strategies/godishen_doklad_mladezhta_2007.pdf

Калчев, Й. 2001. Външната миграция на населението в България, Дунав Прес, С., 2001

Лякова, М. 2008. Хибридният свят на българските студенти в Германия. Критика и хуманизъм, кн. 25, бр. 1/2008, 45-64

Макни, В. 2009. Студентският миграционен потенциал на примера на български студенти от ключови специалности.//Makni, Valentina Genova,

Student Migration Potential: The Case of Bulgarian Students in Key University Subjects (March 17, 2009). http://ssrn.com/abstract=1573658

Маркова, Е. 2010. Емиграцията на българите във Великобритания: Лондон и Брайтън. Тенденции в трансграничната миграция на работна сила и свободното движение на хора – ефекти за България. Доклад. Институт Отворено общество. София, 2010. http://www.osf.bg/cyeds/downloads/OSI_Report_Migration_2010_MEW.pdf

Минева, М. 2008. В търсене на временни истини. Интервю на Мила Минева с Дейвид Морли. Критика и хуманизъм, кн.25, 1/2008, 163 – 172

Минчев, В. и др. 2004, Българската емиграция в началото на XXI век: оценка на нагласите и профила на потенциалните емигранти, Икономическа мисъл 5/2004, 3-30

Минчев, В., Бошнаков, В. 2007. Емпирични оценки на завърналите се български емигранти, Икономическа мисъл, 5/2007, 13-32

НАЦИД. Публичен регистър на издадените удостоверения http://fly.nacid.bg/nacid_ext/control/public_register/list?type=1

Национална стратегия по миграция и интеграция 2008-2015 http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=462

НСИ 2001. Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001 г., Том 6, Книга 3.

НСИ 2008. Образование в Република България, 2008.

План 2007. План за 2007 г. за изпълнение на националната стратегия за демографско развитие на РБългария (2006-2020 г.). http://www.mlsp.government.bg/bg/docs/Plan_Demo_2007_Text.doc

Проучване на професионални нагласи на младите българи в Германия, 2009. http://www.slideshare.net/IrinaMavrova/ss-1356862

Рангелова, Р. 2005. Джендър измерения на новата миграция от България. В: „Европейското бъдеще на България и развитието на населението”,

Център за изследване на населението при БАН, София, 2005, 304-315.

Томова, П. 2002. Към изследване на мотивите на емиграция сред студентите, Дипломна работа, ръководител ас. Милена Якимова. СУ «Климент Охридски» http://www.psihologia.net/dip-petya-tomova.pdf

Цапенко, И. 2005. Международная миграция специалистов и студентов, Вопросы экономики 7/ 2005, с. 66-81

Чонгарова, И. 2002. Междукултурната комуникация. Аспекти на лингвокултурната теория и практика. Ирида, Пловдив.

Ackers, L. 2005 Moving people and knowledge: Scientific Mobility in the Euroepean Union», International Migration, 43 (5):99-129

Adams, R. 2003. International Migration , Reьittances and The Brain Drain: A Study of 24 Labor-Exporting Countries, Policy Research Working Paper 3069, World Bank, 2003. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=636431

Adnanes, M. 2004. Exit and/or Voice? Youth and Post-Communist Citizenship in Bulgaria Author. Political Psychology, 25 (5), 795-815.

Atlas of Student Mobility: http://www.atlas.iienetwork.org

Baldwin-Edwards, M. 2006. Patterns of Migration in the Balkans. MMO Working Paper 9, University Research Institute for Urban Environment and Human Resources, Greece

Beleva, I., Minev, D. 2005. Local Development and Migration: Bulgaria. Draft report for OECD LEED centre

Bell, M., Ward, G. 2000. Comparing temporary mobility with permanent migration. Tourism Geographies. 2 (1), 87-107.

Bennett, M. 1993. Towards Ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige ed. Education for the intercultural experience. Yarmouth, ME: Intercultural Press.

Bhagwati, J.,Hamada K. 1974. The Brain Drain, International Integration of

Markets for Professionals and Unemployment: A Theoretical Analysis, Journal of Development Economics, 1 (1), 19-42.

Borjas, G. 1987. Self-selection and the earnings of immigrants. American Economic Review, 77 (4), 531-553.

Breinbauer, A. 2007. Brain Drain – Brain Circulation or …What Else Happens or Should Happen to the Brains. Some Aspects of Qualified Person Mobility / Migration, WP No. 004, FIW, 2007 http://www.fiw.ac.at/fileadmin/Documents/Publikationen/Working_Paper/N_004-breinbauer.pdf

Coleman, D. 2006. The Demographic Effects of International Migration, Department of Social Policy and Social Work, University of Oxford, 2006. http://www.spsw.ox.ac.uk/fileadmin/static/Oxpop/recent%20presentation%20files/The%20demographic%20effects%20of%20international%20migration.pdf

COMPAS 2006. Anderson, B., M. Ruhs, B. Rogaly, S. Spencer. Fair enough? Central and Eastern European immigrants in low-wage employment in the UK, Joseph Rowntree Foundation Report: York Publishing Services Ltd.

Data, K. 2010. Last hired and first fired? The impact of the economic downturn on low paid Bulgarian migrant workers in London. Fortcomminc (под печат)

Docquier, F., Marfouk, A. 2005. International Migration by Educational Attainment (1990-2000) – Release 1.1, 2005. http://www.ires.ucl.ac.be/CSSSP/home_papers/Docquier/filePDF/DM_ozdenschiff.pdf

Docquier, F.,Rapoport, H. 2008. Brain Drain and Human Capital Formation in Developing countries: Winners and Losers, Economic Journal, 118, 631-652.

Dreher, A., Poutvaara, P. 2005. Students Flows and Migration: An Empirical Analysis, CESifo Working Paper No. 1490. URL: http://www.cesifo-group.de/pls/guestci/download/CESifo%20Working%20Papers%202005/CESifo%20Working%20Papers%20June%202005/cesifo1_wp1490.pdf.

Drinkwater, S., Eade, J., Garapich, M. 2006. Poles Apart? EU Enlargement and the Labour Market Outcomes of Immigrants in the UK. IZA Discussion Paper No. 2410, Bonn, 2006.

Eade, J.,Valkanova Y. 2009. Accession and Migration: Changing Policy, Society and Culture in an Enlarged Europe, Ashgate.

Faist, T., 1997. The crucial meso-level. International Migration, Immobility and Development. Oxford: Berg, 187-217.

Fitzgerald, D. 2006. Towards a Theoretical Ethnography of Migration. Qualitative Sociology. 29 (1).

Gachter, A. 2002, The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988,

International Migration Papers 39. Geneva: ILO.

Glytsos N., 2009. Theoretical Considerations and Empirical Evidence on Brain Drain Grounding the Review of Albania's and Bulgaria's Experience. International Migration 25 (5).

Gorny, A., Osipovic, D. 2006. Return migration of second-generation British Poles. CMR Working Papers No 6/64, Warsaw: UW

HESA 2009. Data on student mobility from Bulgaria to London, communication via e-mail 25.06.2010

Hoem J., Gabrielli G.,Jasilioniene A., 2010. Levels of recent union formation: Six European countries compared. Demographic Research 22 (9), pp. 199-210.

International Student Mobility 2004: Sussex Centre for Migration Research, University of Sussex, Centre for Applied Population Research, University of Dundee, Issues Paper /30, 2004. http://www.hefce.ac.uk/pubs/hefce/2004/04_30/04_30.pdf

Iredale D., 2001. The Migration of Professionals: Theories and Typologies. IOM International migration 39 (5)

ISED 1997: http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/doc/isced_1997.htm

Karabinova, D. 2008. Bulgatian students in Vienna. Migraton from and to Southeastern Europe. Eds. Anna Krasteva, Anelia Kasabova, D. Karabinova.

Longo Editore. Ravenna, 127-140.

Khadria, B., 2001. Shifting paradigms of globalization: The twenty-first century transition towards generics in skilled migration from India. International Migration. 39, 45-69.

Krasteva, A. 2008. Migraton from and to Southeastern Europe. Eds. Anna Krasteva, Anelia Kasabova, D.Karabinova. Longo Editore Ravenna. Introduction, 9-13.

Krippendorff , K. 2004. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology, 2004 – 413 p. 2nd edition, Thousand Oaks, CA: Sage

Levitt, P. 2001.The Transnational Villagers. University of California Press, 2001

Levitt, P., Lamba-Nieves, D. 2010. Social remittances Revisited (под печат), http://www.peggylevitt.org/pdfs/Levitt.Lamba-SR_Revisited.pdf, последен достъп 18.12.2010.

Markova, E., Black, R. 2007. New East European Immigration and

Community Cohesion. York Publishing: Joseph Rowntree Foundation.

Markova, E. 2010. Effects of Migration on Sending Countries: lessons from Bulgaria& GreeSE Paper No 35, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, May 2010

Massey, D., et al.1993. Theories of international migration: A review and appraisal. Population and Development Review, 19 (3), 431-466.

Mayr, K., Peri, G. 2009. Brain Drain and Brain Return: Theory and Application to Eastern-Western Europe. CReAM Discussion Paper No 11/09, 3, 11-13.

Meyer, J-B. 2007. Building Sustainability: The New Frontier of Diaspora Knowledge Networks, Center on Migration, Citizenship and Development, Working Papers No. 35, 2007 http://www.uni-bielefeld.de/tdrc/ag_comcad/downloads/workingpaper_35_Meyer.pdf

Meyer, J-B., Brown M., 1999. Scientific diasporas: A new approach to the brain drain. Paris: UNESCO-MOST Discussion Paper No. 41 www.unesco.org/most/meyer.htm

MHSW 2006. Migration of high-skilled workers – opening new channels. Final report, prepared by Dr Sonia McKay. Based on research conducted by: Marc Craw Suhkwant Dhaliwal, Amar Dhudwar, Sonia McKay. Working Lives Research Institute, London Metropolitan University.

Mintchev, V., Boshnakov, V. 2007. Stay or Leave Again? New Evidence for Bulgarian Return Migration. Economic Thought (Икономическа мисъл), 7, 107-126, [www.ceeol.com].

OECD 2002. International Mobility of the Highly Skilled. Paris: OECD.

OECD 2007. Education at a Glance OECD Indicators: http://www.oecd.org/dataoecd/36/4/40701218.pdf. OECD 2008a. International Migration Outlook, SOPEMI 2008.: http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/8108071E.PDF. OECD 2008b. Education at a Glance: OECD Indicators, vol. 2008, no. 11. http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/9608041E.PDF.

OECD 2009. Education at a Glance OECD Indicators: http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en_2649_39263238_43586328_1_1_1_1,00.html

OECD 2010. International migration outlook: Annual report. Paris: OECD.V. Recent changes in migration movements and policies (country notes). UK. SOPEMI 2010, http://www.oecd.org/dataoecd/5/31/45629832.pdf

Parey, M., Waldinger, F. 2008. Studying Abroad and the Effect on International Labor Market Mobility: Evidence from the Introduction of ERASMUS, IZA Discussion Paper No.3430: http://ftp.iza.org/dp3430.pdf.

Putnam, R., 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. NewYork: Simon & Schuster.

Rangelova R.,Vladimirova, K. 2004. Migration from central and eastern Europe: the case of Bulgaria. SEER SouthEast Europe Review for Labour and Social Affairs 03 [www.ceeol.com]

Salt, J. 2006. International Migration and the United Kingdom: Report of the United Kingdom SOPEMI Correspondent to the OECD, London: UCL. http://www.geog.ucl.ac.uk/mru/docs/Sop05fin_20060627.pdf.

Stanchev, K. at al. 2005. Stanchev, K., Kostadinova, S., Dimitrov, M., Angelov, G., Dimitrova, K., Karamakalakova, G., Gankov, S., Markova, E. Bulgarian

Migration: Incentives and Constellations. Sofia: Open Society Institute, 2005

Stark, O.,Taylor, J.E., 1991. Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. The Economic Journal, 101 (408), 1163-1178.

Stark, O. et al. 1997. A brain gain with brain drain. Economic Letters. 55, 227-234.

Straubhaar, T. 2000. International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange. Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv Discussion paper 88 UKBA. http://www.ukba.homeoffice.gov.uk

UNESCO 2008. Education for all. Global Monitoring Report http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001547/15473e.pdf

UNFPA 2007: Centre for Comparative Studies and Agency for Social and Economic Analysis. Family patterns and migration, National Representative Survey. Sofia: UNFPA.

Vertovec, St., 2002.Transnational Networks and Skilled Labour Migration [available on http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-02%20Vertovec.pdf

Weiss, G., Wodak, R. (ed.), 2003. Critical Discourse Analysis: Theory and nterdisciplinarity. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Wimmer, R., Joseph, D. 2005. Mass Media Research: An Introduction, 8th Edition. Belmont, CA: Wadsworth.

Wolfeil, N. 2009. Student Mobility from New to Old Member States in the European Union - Changing Patterns after 1st of May 2004? CMR Working Papers, Nr 42/(100). Warszawa.

7.2. СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ И ТАБЛИЦИТЕ

Таблица 2.1. Българи във Великобритания (2001, 2004, 2005, 2007, първо тримесечие на 2009 г.)

Таблица 5.7.1. Тенденции в записванията на международни студенти от А 8+2

Фигура 2.1. Българите във Великобритания (2004 – 2009)

Фигура 2.2.1. Български кандидат-студенти и приети във висшите училища във Великобритания (2007 – 2009 г.)

Фигура 2.2.2. Българските студенти във Великобритания по пол (2009 г.)

Фигура 2.2.3. Българските студенти във Великобритания по възраст (2009 г.)

Фигура 2.2.4. Българските студенти във Великобритания по региони (2009 г.)

Фигура 2.2.5. Българските студенти във Великобритания по специалности (2009 г.)

Фигура 2.3.1. Българските студенти в Лондон (1999 – 2009 г.)

Фигура 2.3.2. Българските студенти в Лондон по пол (2009 г.)

Фигура 5.1.1. Пол – общ профил (структура)

Фигура 5.1.2. Възраст – общ профил

Фигура 5.1.3. Изселени от страната по пол и възраст (2009 г.)

Фигура 5.1.4. Местожителство преди заминаването от България

Фигура 5.1.5. Местожителство към момента на изследването

Фигура 5.2.1. Образование – общ профил

Фигура 5.2.2. Образование – С1

Фигура 5.2.3. Образование – С2

Фигура 5.2.4. Образование, придобито в България (структура) – общ профил

Фигура 5.2.5. Образование, придобито в България (структура) – С1

Фигура 5.2.6. Образование, придобито в България (структура) – С2

Фигура 5.2.7. Образование, придобито в Лондон (структура)

Фигура 5.2.8. Образование, придобито в страна, различна от България или Великобритания (структура)

Фигура 5.2.9. Участие в международна програма за студентска мобилност/стаж (структура)

Фигура 5.2.10. Финансиране на обучението – стипендия/заем

Фигура 5.2.11. Финансиране на обучението – помощ от България

Фигура 5.2.12. Обучение към момента на проучването

Фигура 5.2.13. Образователно-квалификационна степен
Фигура 5.2.14. Година на предстоящо завършване
Фигура 5.2.15. Планове за последващо обучение
Фигура 5.3.1. Семеен статус
Фигура 5.3.2. Брой на сключените бракове в България (2004 – 2009 г.)
Фигура 5.3.3. Към коя етническа група принадлежи вашия партньор/ка?
Фигура 5.3.4. Как живеете понастоящем?
Фигура 5.3.5. Къде живеете понастоящем?
Фигура 5.3.6. Приятели – общ профил
Фигура 5.3.7. Приятели – С1
Фигура 5.3.8. Приятели – С2
Фигура 5.4.1. Работа към момента на проучването – общ профил
Фигура 5.4.2. С кого най-често работите?
Фигура 5.4.3. Професионална реализация
Фигура 5.5.1. Година на пристигане във Великобритания
Фигура 5.5.2. Причини за избора „Лондон“
Фигура 5.5.3. Статут при пристигане
Фигура 5.5.4. Статут към момента на изследването
Фигура 5.5.5. Владеене на английски език при пристигане
Фигура 5.5.6. Владеене на английски език към момента на изследването
Фигура 5.5.7. Следите ли събитията в България?
Фигура 5.5.8. Начин, по който следите събитията в България
Фигура 5.5.9. Честота на завръщане в България
Фигура 5.5.10. Връзка с приятели и роднини в България
Фигура 5.5.11. Начина на поддържане на връзка с близки в България
Фигура 5.5.12. Бихте ли се завърнали в България? – общ профил
Фигура 5.5.13. Бихте ли се завърнали в България? – С1
Фигура 5.5.14. Бихте ли се завърнали в България? – С2
Фигура 5.5.15. Кога бихте се завърнали в България? – общ профил
Фигура 5.5.16. Фактори, пречещи на завръщането в България
Фигура 5.5.17. Бихте ли заминали отново?
Фигура 5.5.18. Миграционно решение и пол
Фигура 5.5.19. Миграционно решение и възраст
Фигура 5.5.20. Миграционно решение и равнище на владеене на английски език

7.3. АНКЕТА ЗА ПРОУЧВАНЕТО

Дата: _____

Здравейте!

Това изследване е насочено към българските студенти в Лондон в периода 1999-2009 година. Както към българските студенти, приети в британски университети, така и към студентите в различни български висши училища, които пристигат във Великобритания по схемата за сезонни селскостопански работници или по други програми и остават да работят в Лондон.

Целта на изследването е да проучи как стремежът към професионална изява в съчетание с други фактори (като езикова компетентност, семейни връзки и др.) повлияват миграционните намерения на българите в Лондон. Как студентите оценяват акумулирания при престоя им във Великобритания културен капитал, с който част от тях биха се завърнали в България.

Изследването се финансира от Национален фонд „Научни изследвания", България. Събраната информация ще се използва само за академични цели.

1. Къде живеете във Великобритания?

   ☐ Лондон *(район / код)* _____
   ☐ Някъде другаде *(моля, пояснете)* _____

2. Какъв е вашият пол?

   ☐ Мъж ☐ Жена

3. На каква възраст сте? _____

4. Как определяте своята етническа група?

   ☐ Българин
   ☐ Българин от турски произход
   ☐ Българин от ромски произход
   ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

5. Къде сте роден/а? _____

6. Къде последно живяхте в България? _____

7. От колко време живеете във Великобритания? _____

8. Образование, получено в България:

   ☐ Незавършено средно
   ☐ Средно
   ☐ Полувисше
   ☐ Незавършено висше

- ☐ Висше - Бакалавър
- ☐ Висше - Магистър
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

9. Образование, получено във Великобритания:

- ☐ Незавършено средно
- ☐ Средно
- ☐ Полувисше
- ☐ Незавършено висше
- ☐ Висше - Бакалавър
- ☐ Висше - Магистър
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

10. Образование, получено в друга страна:

- ☐ Незавършено средно
- ☐ Средно
- ☐ Полувисше
- ☐ Незавършено висше
- ☐ Висше - Бакалавър
- ☐ Висше - Магистър
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

11. Кога сте завършили висшето си образование? _____

12. Кое висше училище сте завършили? _____

13. Каква е вашата специалност? _____

14. Каква образователно-квалификационна степен имате? _____

15. Учите ли в момента?

☐ Да ☐ Не

16. Ако учите в момента, къде?

- ☐ В България
- ☐ Във Великобритания
- ☐ В друга страна *(моля, пояснете)* _____

17. В кое висше училище? _____

18. Каква е вашата специалност? _____

19. В каква образователно-квалификационна степен се обучавате?

- ☐ Бакалавър
- ☐ Магистър

☐ Доктор
☐ Друга *(моля, пояснете)* _____

20. Участвали ли сте в програма за студентски обмен/стаж/работа в чужбина по време на обучението си?

☐ Да ☐ Не

21. Ако сте участвали, в каква програма?

☐ Еразъм
☐ Леонардо
☐ Лингва
☐ Темпус
☐ Work and Travel
☐ Друга *(моля, пояснете)* _____

22. Къде бяхте на обучение/работа? _____

23. За какъв срок?

☐ За един семестър
☐ За една учебна година
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

24. Получавали ли сте стипендия от висшето си училище?

☐ Да ☐ Не

25. Ако да, колко месечно?

☐ Под £100
☐ £100 – £300
☐ £300 – £500
☐ £500 +
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

26. Получавали ли допълнителна финансова помощ от България?

☐ Да ☐ Не

27. Ако да, от кого?

☐ Родители
☐ Съпруг(а) или партньор(ка)
☐ Роднини
☐ Някой друг *(моля, пояснете)* _____

28. Колко месечно?

☐ Под £100

☐ £100 – £300
☐ £300 – £500
☐ £500 +
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

29. Как живеете по настоящем?

☐ Живея сам(а)
☐ Живея с партньор(ка)/съпруг(а)
☐ Живея с партньор(ка)/съпруг(а) и нашите деца
☐ Живея сам(а) с децата си
☐ Живея сам(а) и деля жилище с други възрастни, които не са нито мои партньор(ка)/съпруг(а), нито мои роднини
☐ По друг начин *(моля, пояснете)* _____

30. Къде живеете по настоящем?

☐ В собствено жилище
☐ В жилище под наем
☐ В стая под наем
☐ По друг начин *(моля, пояснете)* _____

31. Ако сте семейни или имате партньор(ка), той/тя към коя етническа група принадлежи?

☐ От моята етническа група
☐ От друга етническа група *(моля, пояснете)* _____

32. Имате ли деца?

☐ Да ☐ Не

33. Ако да, колко и на каква възраст? _____

34. Къде са Вашите деца?

☐ Във Великобритания
☐ В България
☐ Другаде *(моля, пояснете)* _____

35. Кога дойдохте за първи път във Великобритания? _____

36. Как организирахте идването си за първи път във Великобритания?

☐ Чрез приятели/роднини вече във Великобритания
☐ По друг начин *(моля, пояснете)* _____

37. Защо избрахте Лондон? *(моля, посочете всички валидни причини и отбележете най-важната)*

☐ Добра образователна инфраструктура
☐ Семейството ми е тук

- ☐ Имам приятели тук
- ☐ Имах намерена работа
- ☐ Харесва ми многонационалната среда на града
- ☐ Ниска престъпност
- ☐ Чувствам се добре тук
- ☐ Други причини *(моля, пояснете)* _____

38. Когато пристигнахте във Великобритания, на какво ниво беше вашият говорим английски език?

☐ Отлично ☐ Средно ☐ Базово ☐ Нулево

39. Какво е нивото на вашия говорим английски език сега?

☐ Отлично ☐ Средно ☐ Базово ☐ Нулево

40. Членували ли сте в някаква асоциация?

☐ Да *(моля, пояснете)* _____

☐ Не

41. Имате ли приятели извън семеството си?

☐ Да ☐ Не

42. Ако да, те предимно българи ли са?

☐ Да ☐ Не

43. Създадохте ли приятелства с местните хора?

☐ Да ☐ Не

44. С какъв е статутът пристигнахте във Великобритания?

- ☐ Visitor/tourist SBS permit (sector based scheme)
- ☐ SAWS permit (seasonal agricultural workers scheme)
- ☐ Self-employed
- ☐ Accession workers card
- ☐ Registration certificate
- ☐ Student
- ☐ Fiance/marriage
- ☐ Dependent

45. Какъв е статутът ви във Великобритания в момента?

- ☐ Студент
- ☐ Самонает (Self-employed)
- ☐ Registration certificate

☐ Постоянно пребиваване (Indefinite leave to remain)
☐ Английско гражданство
☐ Друго

46. Работите ли в момента?

☐ Да ☐ Не ☐ Търся си рабта

47. Ако работите, каква работа вършите? _____

48. Ако не работите, колко време сте без работа? _____

49. Колко изкарвате годишно?

☐ Под £20 000
☐ £20 000 – £30 000
☐ £20 000 – £50 000
☐ £50 000 +
☐ Друго

50. Най-често с други чужденци ли работите?

☐ Да ☐ Не

51. Ако да, те какви са?

☐ Българи
☐ Други *(моля, пояснете)* _____

52. Повишавали ли са ви на сегашната ви работа?

☐ Да ☐ Не

53. Изпращате ли пари в България?

☐ Да ☐ Не

54. Ако да, колко често изпращате пари? _____

55. По колко? _____

56. На кого ги изпращате? _____

57. Ако да, за какво най-често се харчат парите? _____

58. Чувствате ли финансовата криза?

☐ Да ☐ Не

59. Ако да, кога почувствахте настъпването ѝ? _____

60. Ако да, по какъв начин тя се отразява на живота Ви и на работата – Вашата и на Ваши близки (познати) във Великобритания и във България?

_____

_____

_____

61. Поддържали ли сте връзка с Посолството на България в Лондон?

☐ Да ☐ Не

62. Ако сте поддържали, как бихте я определили?

☐ Редовна
☐ От време на време
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

63. Поддържали ли сте връзка с други българи в Лондон?

☐ Да ☐ Не

64. Ако сте поддържали, как бихте я определили?

☐ Редовна
☐ От време на време
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

65. Следите ли събитията в България?

☐ Да ☐ Не

66. Ако ги следите, по какъв начин?

☐ Български медии във Великобритания
☐ Електронни български медии
☐ Български вестници и списания
☐ Български медии във Великобритания
☐ Чрез близки и познати
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

67. Поддържате ли връзка с роднини и близки в България?

☐ Да ☐ Не

68. Ако поддържате, как бихте я определили?

☐ Редовна
☐ От време на време
☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

69. Ако поддържате, по какъв начин?

- ☐ Поща
- ☐ По електронна поща
- ☐ Скайп
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

70. Колко често се връщата в България?

- ☐ 3-4 пъти годишно
- ☐ 1 път годишно
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

71. Какъв вид транспорт използвате най-често?

- ☐ Автобус
- ☐ Самолет
- ☐ Друго *(моля, пояснете)* _____

72. Бихте ли се върнали да живеете в България?

☐ Да ☐ Не

73. Ако да, кога бихте се върнали да живеете в България?

- ☐ Датата е вече определена *(моля, пояснете)* _____
- ☐ В следващите 12 месеца
- ☐ В следващите 2-3 години
- ☐ На пенсионна възраст
- ☐ Не знам
- ☐ По друго време *(моля, пояснете)* _____

74. От какво зависи вашето завръщане?

- ☐ Достатъчно спестени пари
- ☐ Подобрена икономическа ситуация в България
- ☐ Семейни/лични причини
- ☐ Не знам
- ☐ Други причини *(моля, пояснете)* _____

75. Други коментари:

_____
_____
_____
_____
_____

7.4. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Участия в международни конференции и семинари

1.1. Ирина Чонгарова. Миграционни модели и образователни стратегии – българските студенти в Лондон. Доклад на годишната конференция на CRONEM. Migration patterns and Educational Strategies. The case of Bulgarian Students in London. Living Together conference. Surrey, June 2010. Докладът (на английски език) е достъпен чрез подкаст: http://www.runnymedetrust.org/resources/podcasts/living-together-podcasts.html

1.2. Ирина Чонгарова. Negotiating Diversities. Bulgarian Students in London. International Research Day. Zeppelin University, Friedrichshafen – 21.01.2011.

1.3. Ирина Чонгарова. Русский язык как посредник в коммуникации восточноевропейцев в Лондоне. Конгрес на МАПРЯЛ, - Шанхай - 10 – 15.05. 2011.

1.4. 1st CFP RGS-IBG Annual Conference, London 31 August – 2 September 2011 (Re-)Imagining 'Return Migration': Language, concepts and contexts Session organisers: Anastasia Christou (Sussex) and Madeleine Hatfield (RHUL and RGS-IBG). Sponsored by the Population Geography Research Group of the RGS-IBG.

2. Публикации

2.1. Доживотен ли е изборът «Лондон» - BG BEN, брой 202, стр.6 (http://www.bgben.co.uk/)

Предстоящи публикации:

2.2. в-к Капитал (http://www.capital.bg/) - 01.2011 г.

2.3. в-к Пловдивски университет «Визия «Лондон» - 02.2011 г.

2.4. в-к Стандарт (http://www.standartnews.com/) - 02.2011 г.

2.5. Negotiating Diversities. The case of Bulgarian Students in London - статия на английски език, която ще бъде завършена през м. Март и предложена в едно от следните специализирани списания:

Journal of Studies in International Education http://jsi.sagepub.com/content/by/year

Ethnography and Education http://www.tandf.co.uk/journals/REAE

3. Информация за проекта е публикувана на следните адреси

3.1. Информация и резюме на проекта (на английски език) Университет Рохамптън – Лондон, Roehampton University - London http://www.roehampton.ac.uk/researchcentres/cronem/clients-and-projects/index.html

3.2. Информация за проекта. Университет Сърри, University of Surrey. http://www3.surrey.ac.uk/Arts/CRONEM/profile-Irina-Chongarova.htm

3.3. ПУ «Паисий Хилендарски», Филологически факултет, Център за езици и междукултурна комуникация – Пълен текст на отчета по проекта (на български език). Резюме на проекта (на английски език). http://slovo-uni.plovdiv.bg

3.4. www.bulgarian-students-london.com

4. Официално представяне на резултатите от проекта

4.1. Пловдивски университет «Паисий Хилендарски». 24 февруари 2011 г.

4.2. Посолство на България в Лондон. Март 2011 г. (датата предстои да бъде уточнена)

7.5. СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

БСК	Българска стопанска камара – съюз на българския бизнес
ЕС	Европейски съюз
НСИ	Национален статистически институт
ОКС	Образователно-квалификационна степен
С1	Целева група на настоящото изследването: български студенти, пристигнали във Великобритания със статут на студенти във висше училище в Лондон.
С2	Целева група на настоящото изследване: студенти в български висши училища, пристигнали в Лондон със статут, различен от студентски.
А8	Осем от десетте страни, присъединили се към ЕС през 2004 г.: Естония, Латвия, Литва, Полша, Словакия, Словения, Унгария, Чехия.
А2	Двете страни от последното разширяване на ЕС: България и Румъния
HESA	Higher Education Statistic Association (Британска агенция за статистика във висшето образование)
HSMP	Highly Skilled Migrant Programme (Програма за висококвалифицирани мигранти)
IMF	International Monetary Fund (Международен валутен фонд)
IOM	International Organization for Migration (Международна организация за миграция)
ISCED	International Standard Classification of Education (Международна стандартизирана класификация на образованието)
ISCED 5	First stage of tertiary education (Първи стадий на висшето образовние – бакалавър, магистър)
ISCED 6	Second stage of tertiary education (Втори стадий на висшето образование – докторантура.)
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development = Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР)
SAWS	Seasonal Agricultural Workers Scheme (Схема за сезонни селскостопански работници)
SBS	Sector Based Scheme (Секторна схема)
UCAS	Universities and Colleges Admissions Service (Служба за прием на чуждестранни студенти)
UKBA	UK Border Agency (Британска служба за граничен контрол)